

МІНІСТЕРСТВО МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ СІМЕЙНОЇ ТА МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

Ціннісні орієнтації сучасної української молоді

**Щорічна доповідь Президенту України, Верховній
Раді України про становище молоді в Україні
(за підсумками 2015 року)**

УДК 37.091.8(477)
ББК 74.584(4Укр)738я54
Ц-65

Редакційна колегія:

Жданов І. О., канд. політ. наук, голова редакційної колегії, **Ярема О. Й.**,
Беляєва І. І.; **Білий А. І.**, **Ляхович М.П.**, **Пєша І. В.**, канд. пед. наук.

Авторський колектив:

Ярошенко О.В., керівник авторського колективу, **Аксьонова С. Ю.**, канд. екон. наук, **Андріюченко Т. В.**, **Болтівець С. І.**, д-р психол. наук, **Бородін Є. І.**, д-р іст. наук, **Вакуленко О. В.**, канд. пед. наук, **Галустян Ю. М.**, канд. соціол. наук, **Галушко О. В.**, канд. істор. наук, **Дзюба Н. В.**, **Думанська В. П.**, канд. екон. наук, **Жуляєв В. М.**, канд. істор. наук, **Зінченко А. Г.**, канд. іст. наук, **Коляда В.С.**, магістр д.у., **Комарова Н. М.**, канд. екон. наук, **Малярчук К. В.**, канд. політ. наук, **Мостова І. О.**, канд. географ. наук, **Мукосєєва Л. П.**, **Острікова А. С.**, **Пєша І. В.**, канд. пед. наук, **Позняк О. В.**, канд. екон. н., **Радчук Н. М.**, **Рингач Н. О.**, д-р держ.упр., **Сіра О. В.**, **Слюсар Л. І.**, канд. екон. наук, **Тарановська А. Ю.**, **Тарасенко Т. М.**, канд. держ. упр., **Тілікіна Н. В.**, **Ярош О. М.**, канд. екон. наук

Науковий редактор:

Пєша І. В., канд. пед. наук

Редактор:

Крицька Т.І.

Ц-65

Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін.]. – К., 2016. – 200 с.

ISBN 978-966-8122-20-0

УДК 37.091.8(477)
ББК 74.584(4Укр)738я54

© Міністерство молоді та спорту
України, 2016

© Державний інститут сімейної та
молодіжної політики, 2016

ISBN 978-966-8122-20-0

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. МОЛОДЬ УКРАЇНИ У СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ.....	6
РОЗДІЛ 2. ЦІННОСТІ ТА ЗАПИТИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ	
2.1. Життєві пріоритети української молоді.....	20
2.2. Спосіб життя молодих людей.....	30
2.3. Цінність освіти та орієнтація на майбутню спеціальність.....	46
2.4. Професійне самовизначення та плани трудової кар'єри.....	54
2.5. Матеріально-економічне забезпечення.....	72
2.6. Погляди молоді на шлюб і сім'ю.....	81
2.7. Соціокультурні запити молоді.....	97
РОЗДІЛ 3. ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	
3.1. Громадянська активність української молоді.....	110
3.2. Молодіжна волонтерська діяльність.....	118
3.3. Участь молоді у АТО.....	126
3.4. Національно-патріотичні переконання української молоді.....	131
3.5. Суспільно-політична активність молодих людей.....	142
РОЗДІЛ 4. РОЛЬ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	
4.1. Вплив соціальних інститутів на формування системи цінностей молодого покоління.....	151
4.2. Законодавчі ініціативи молоді та для молоді.....	168
4.3. Розвиток міжнародних молодіжних контактів.....	176
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	184
ДОДАТКИ.....	190

ВСТУП

Існують різні точки зору з приводу того, якою є сучасна молодь. Однак їх детальний аналіз показує, що більшість з них позбавлені чіткої аргументації, а деякі не відповідають дійсності. Така ситуація, з одного боку, спричинена відсутністю системних досліджень з проблем молоді (дослідження попередніх років мали фрагментарний характер і не дозволяють скласти «соціальний портрет» української молоді), з іншого – є результатом спекуляцій довкола молодіжних цінностей тими, хто не бажає визнавати ролі молоді в демократичних перетвореннях України, у захисті її територіальної цілісності та суверенітету.

В умовах військової агресії та складного періоду державотворення, який нині переживає Україна, як ніколи, важливо сформувані у молоді громадянсько-активні, соціально-значущі якості, які вона зможе проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов'язаних із захистом державницьких інтересів: родина – український народ – Україна. Такий результат можливий лише за умов впровадження обґрунтованої молодіжної політики, своєчасних та комплексних дій, що враховують життєві запити та проблеми сучасної української молоді. Підґрунтям дієвої молодіжної політики є результати досліджень, глибокий науковий, теоретично та методологічно обґрунтований аналіз молодіжного середовища.

З огляду на ситуацію, метою Державної доповіді про становище молоді за підсумками 2015 року є аналіз стану та ключових проблем української молоді, її життєвих цінностей, а також державної політики на сучасному етапі, її оновлення та реорганізації, обґрунтування основних пріоритетів, шляхів, рекомендацій щодо забезпечення її ефективної реалізації.

Під час підготовки Доповіді опрацьовано масив аналітичних і статистичних матеріалів, наданих центральними та місцевими органами виконавчої влади, зокрема, Міністерством молоді та спорту України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством оборони України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Національною поліцією України, Державною службою статистики України, Державною пенітенціарною службою України. Використані результати науково-методичних і соціологічних досліджень, виконаних Національним інститутом стратегічних досліджень при Президенті України, Інститутом демографії та соціальних досліджень

ім. М. В. Птухи НАН України, Інститутом соціології НАН України, Інститутом економіки та прогнозування НАН України, Національною академією медичних наук України, Національною академією педагогічних наук України, ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології Національної академії медичних наук України», ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики».

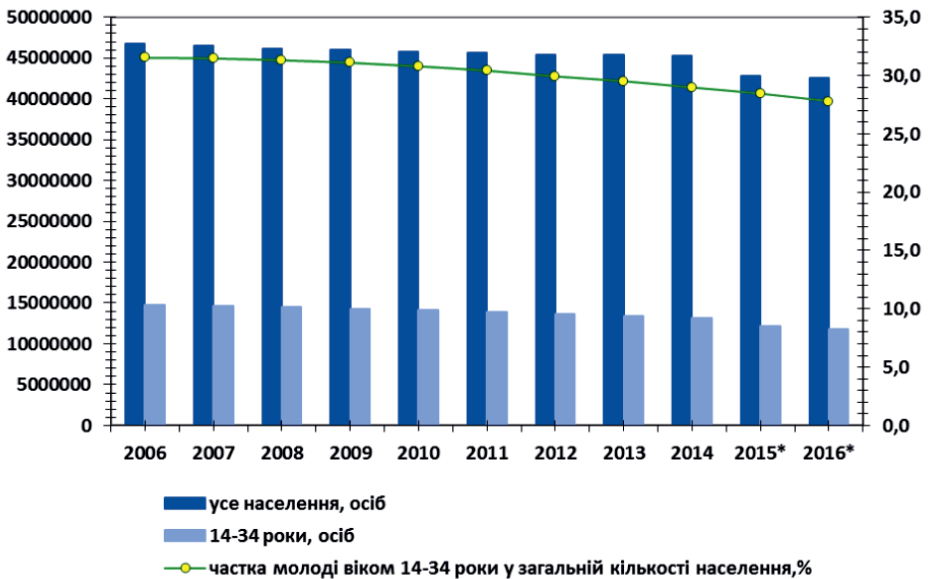
Доповідь підготовлено авторським колективом у складі:

Аксьонова С. Ю., канд. екон. наук, старш. наук. співроб. (параграф 2.6), Андріюченко Т. В. (параграф 2.7), Болтівець С. І., д-р психол. наук, проф. (параграф 4.2), Бородин Є. І., д-р іст. наук, проф. (параграф 4.1, висновки і рекомендації), Вакуленко О. В., канд. пед. наук (параграф 2.2), Галустян Ю. М., канд. соціол. наук (параграф 2.1), Галушко О. В., канд. істор. наук (параграф 4.2), Дзюба Н. В. (параграф 3.5), Думанська В. П., канд. екон. наук (розділ 1), Жуляєв В. М., канд. істор. наук. (висновки і рекомендації), Зінченко А. Г., канд. іст. наук (параграф 2.3), Коляда В.С., магістр д.у. (висновки і рекомендації), Комарова Н. М., канд. екон. наук (параграф 3.2, 3.3), Малярчук К. В., канд. політ. наук (параграф 4.2), Мостова І. О., канд. географ. наук (розділ 1), Мукосєєва Л. П. (параграф 2.7), Острікова А. С. (параграф 3.1), Пєша І. В., канд. пед. наук (вступ, параграф 2.7, 3.3, 4.1, висновки і рекомендації); Позняк О. В., канд. екон. н., старш. наук. співроб. (розділ 1), Радчук Н. М. (параграф 4.3), Рингач Н. О., д-р держ.упр., старш. наук. співроб. (розділ 1), Сіра О. В. (розділ 1), Слюсар Л. І., канд. екон. наук, старш. наук. співроб. (параграф 2.6), Тарановська А. Ю. (параграф 2.6), Тарасенко Т. М., канд. держ. упр. (параграф 4.1), Тілікіна Н. В. (параграф 2.4, 2.5, висновки і рекомендації), Ярош О. М., канд. екон. наук, старш. наук. співроб. (параграф 2.3, 2.4), Ярошенко О. В. (вступ, параграф 3.4, висновки і рекомендації).

РОЗДІЛ 1.

МОЛОДЬ УКРАЇНИ У СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ

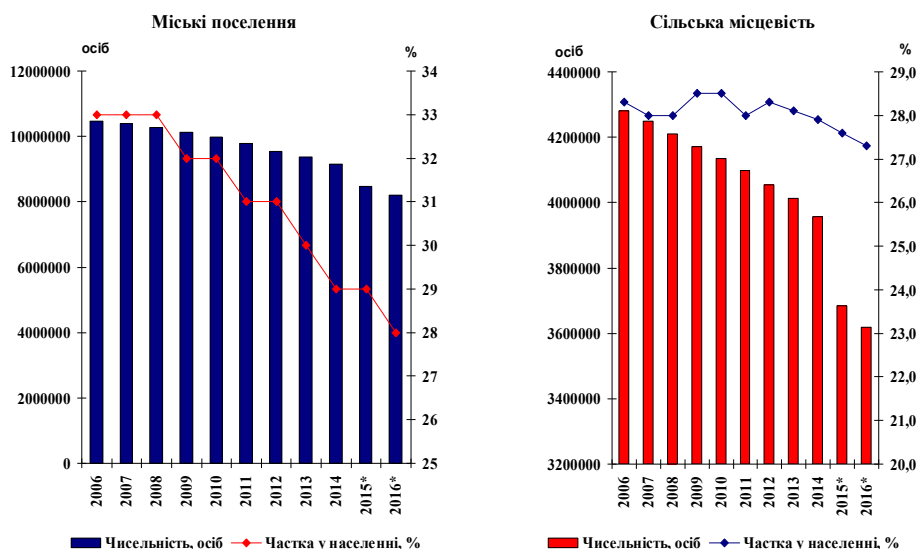
Молодь в Україні становить трохи більше чверті населення країни. Станом на 01.01.2016 р. чисельність молодих людей віком 14–34 роки становила 11 829 350 осіб. Україна належить до країн, у яких чисельність населення з року в рік суттєво скорочується. Депопуляція українського населення відбувається за рахунок практично усіх вікових категорій, однак темпи зниження чисельності молоді випереджають темпи втрат серед інших вікових контингентів. Так, за період 2011–2016 рр. цей показник зменшився на 2 048 327 осіб, тобто на 14,8%, а питома вага в загальній чисельності населення – з 30,4% до 27,8% (*Рис. 1.1*).

** Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції*

Рис. 1.1. Чисельність окремих вікових контингентів населення в Україні та частка молоді віком 14–34 роки у загальній чисельності постійного населення у 2006 – 2016 рр., (станом на початок року)
(за даними Державної служби статистики України)

У 2015 році продовжилось зменшення чисельності молоді як у містах, так і у селах. Зокрема, у міських поселеннях цей процес відбувався більш швидкими темпами: за останні п'ять років кількість молоді у міській місцевості скоротилася на 1 567 382 особи (або 16%), а у сільській – на 480 945 осіб (або 11,7%) (**Рис. 1.2**). У зв'язку з цим відбувається вирівнювання показників питомої ваги молоді за типом поселення. Так, у містах їх частка в чисельності населення наближається нині до 28% проти 27,3% молоді у сільській місцевості (31% – у 2011 р., 33,1% – у 2006 р. проти 28% – у 2011 р., 28,3% – у 2006 р. відповідно). Наразі частка молодих містян у загальній чисельності молоді становить 69,4% (для порівняння у 2011 р. – 70,5%, а у 2006 р. – 71%) при тому, що питома вага усього міського населення в Україні лише наближається до 69%.

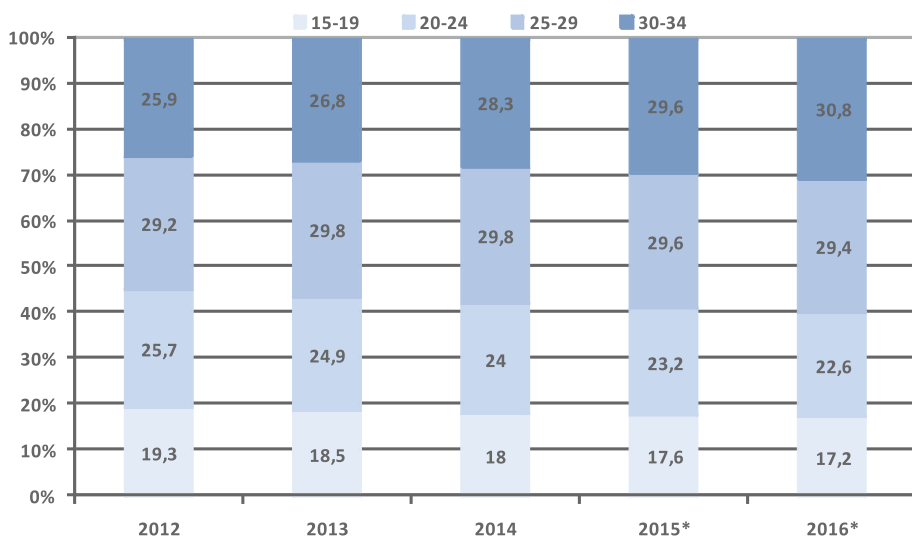

** Дані наведено без врахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції*

Рис. 1.2. Чисельність молоді віком 14–34 роки та її частка у населенні України за типом поселення у 2006–2016 рр. (станом на початок року)
(за даними Державної служби статистики України)

Специфіка розселення у західному регіоні України (розміщення значної частки населення у сільській місцевості) визначає перевагу на початку 2016 р. сільської молоді над міською в таких областях, як Закарпатська (на 101,8 тис. осіб), Івано-Франківська (на 40,5 тис. осіб), Рівненська (на 6,5 тис. осіб), Тернопільська (на 22 тис. осіб), Чернівецька (на 26,3 тис. осіб).

Оскільки молодь в Україні демографічно неоднорідна (ця категорія об'єднує досить різних за віком, статусом та рівнем освіти молодих людей), важливою характеристикою української молоді є її віковий склад. Аналіз вікового складу молоді та його змін в останні роки свідчить про поглиблення «старіння» даного контингенту внаслідок перерозподілу у віковому складі молоді на користь порівняно старших вікових груп (30–34-річних, останнім часом – 25–29-річних), частка яких на кінець 2015 р. збільшилась до 60,2% (на кінець 2011 р. – 55,1%) (*Рис. 1.3*). Основною причиною таких змін був різкий спад народжуваності у кризових 90-х роках минулого століття.

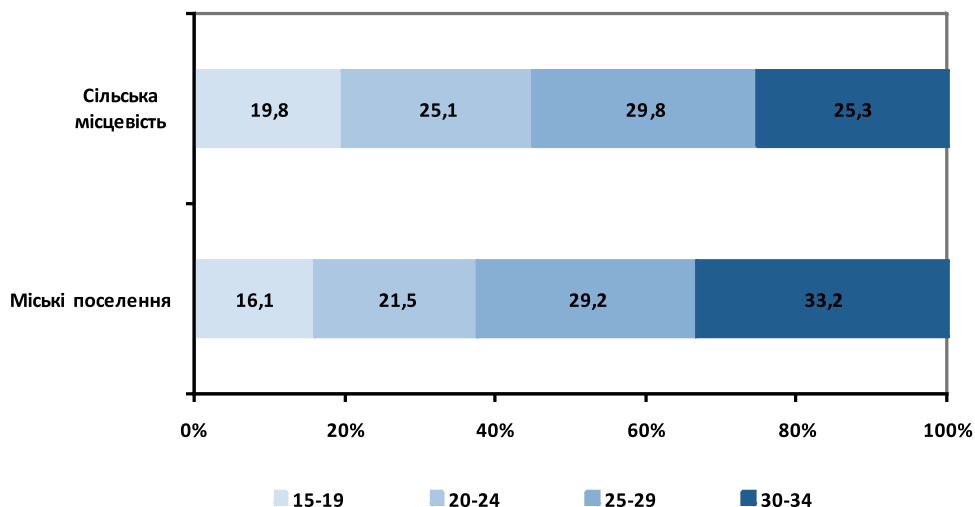
** Дані наведено без врахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції*

Рис. 1.3. Розподіл молоді віком 15–34 роки за окремими віковими групами в Україні у 2012 – 2016 рр. (станом на початок року), %
(за даними Державної служби статистики України)

Таким чином, станом на початок 2016 року найбільш численною п'ятирічною віковою групою була молодь віком 30–34 років – 3,5 млн осіб, віком 25–29 років – 3,4 млн осіб, віком 20–24 роки – 2,6 млн, наймолодших представників молодіжного контингенту (підлітків у віці 15–19 років) – майже 2 млн.

Порівняння вікового складу молоді за типом поселення свідчить, що у селах частка наймолодших вікових груп осіб є вищою, ніж у містах. Це зумовлено тим, що у сільській місцевості порівняно більш висока народжуваність, а міські поселення виступають центрами тяжіння

високоосвіченої молоді з певним трудовим досвідом, де й структурна перевага старших вікових груп молоді наразі виражена більш чітко (*Рис. 1.4*).

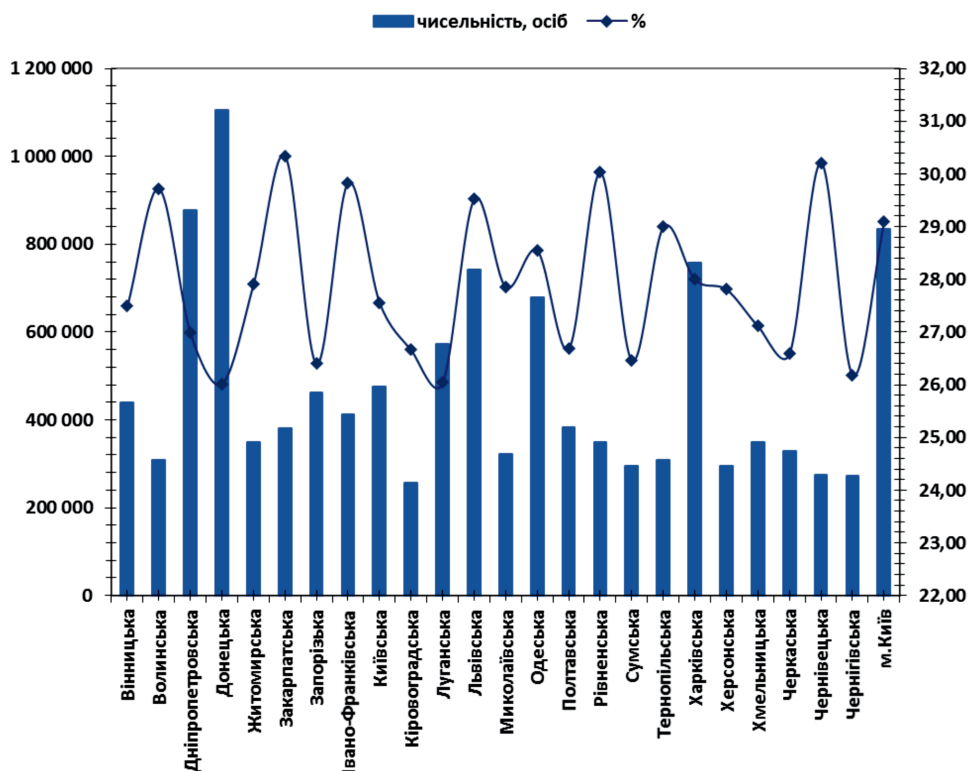
** Дані наведено без врахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції*

Рис. 1.4. Розподіл міської та сільської молоді віком 15 – 34 роки за окремими віковими групами в Україні у 2016 р. (станом на початок року)
(за даними Державної служби статистики України)

Суттєвою характеристикою сучасної української молоді є **структура її розселення**. Серед областей України найбільший внесок у загальну чисельність української молоді здійснюють густонаселені промислові регіони – Дніпропетровщина, Донецчина та столиця м. Київ (*Рис. 1.5*). У кожному з цих регіонів чисельність молоді перевищує 800 тис. осіб. Загалом, у вищезазначених регіонах проживає майже чверть (24%) усієї молоді.

Ще близько чверті (23,3%) молодіжного контингенту зосереджена у таких чотирьох областях, як: Львівська, Одеська, Луганська та Харківська (чисельність молоді у кожній з них перевищує півмільйона).

Підвищеною часткою молоді виділяється західний регіон нашої країни з відносно молодим населенням (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернівецька області) та м. Київ, що зумовлено традиційно вищою дітородною активністю і пов'язаними з нею можливостями відтворення населення. Як видно з *Рис. 1.5*, у даних областях частка молоді перевищує 29%, що дещо вище за загальнонаціональний показник (27,8%).

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Рис.1.5. Чисельність та частка молоді віком 14–34 роки у складі населення регіонів України у 2015 р.

(за даними Державної служби статистики України)

Упродовж останніх десятиліть у складі молодіжних контингентів чоловіки мають певну чисельну перевагу. Якщо на початку 2000-х на кожну тисячу молодих жінок в Україні припадало 1012 чоловіків (при цьому 992 – у міських поселеннях, 1063 – на селі), то на початку 2016 р. – вже 1041 особа чоловічої статі (1024 – у містах, але 1082 – у сільській місцевості). Співвідношення чоловіків і жінок за різними віковими групами молоді демонструє, що чисельна перевага чоловіків обумовлена їх природним надлишком при народженні, проте зі зростанням віку їхня кількість поступово скорочується (*Табл. 1.1*).

Співвідношення чисельності молодих чоловіків і жінок в Україні за типом поселення у 2000 р., 2005 р., 2010 р. та 2015 р.

(за даними Державної служби статистики України)

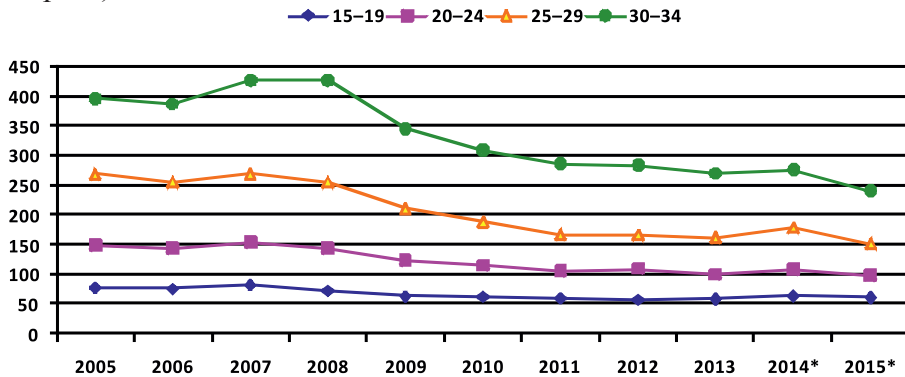
Таблиця 1.1

Вікові групи, роки	На 1000 жінок припадає чоловіків, осіб											
	Всі поселення				Міські поселення				Сільська місцевість			
	2000	2005	2010	2015*	2000	2005	2010	2015*	2000	2005	2010	2015*
15–34	1012	1020	1029	1041	992	1004	1012	1024	1063	1062	1073	1082
у т. ч.: 15–19	1041	1046	1051	1053	1042	1025	1030	1041	1037	1096	1103	1076
20–24	1021	1039	1043	1058	1005	1039	1020	1057	1062	1039	1100	1060
25–29	1006	1009	1032	1042	983	988	1025	1012	1061	1061	1050	1114
30–34	977	983	994	1023	927	955	971	1007	1095	1048	1054	1073

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Смертність. Показник смертності серед молоді віком 15–34 роки протягом останнього десятиліття, попри незначні коливання у 2007 та 2014 роках, має тенденцію до зниження (**Рис.1.6**). Хоча це стосується усіх вікових груп, однак найбільш істотно показник смертності знизився у вікових групах 25–29 та 30–34 роки – майже у півтора рази.

Так, у 2015 році у віковій групі 15–19 років показник смертності становив 61,2 на 100 тис. населення (проти 77,3 на 100 тис. населення у 2005 році), у групі 20–24 років – 98,1 на 100 тис. населення (проти 148,6 на 100 тис. населення у 2005 році), у 25–29 років – 152,1 на 100 тис. населення (проти 269,4 на 100 тис. населення у 2005 році) та у 30–34 роки – 240,9 на 100 тис. населення (проти 397,1 на 100 тис. населення у 2005 році).

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Рис.1.6. Показники смертності у віці 15–34 роки в Україні у 2005–2015 рр.
(на 100 тис. постійного населення відповідної вікової групи)
(за даними Державної служби статистики України)

Порівняльний аналіз показників смертності за статтю свідчить про високу передчасну смертність саме чоловічого контингенту. Так, смертність у чоловіків віком 15–34 роки протягом останнього десятиліття втричі перевищує відповідні показники серед жінок. Лише у віковій групі 15–19 років перевищення смертності дещо менше і становить не більше 2,5 разів (*Табл. 1.2*).

Таблиця 1.2

Коефіцієнти смертності за статтю та віковими групами, 2005 р., 2010 р. та 2015 р.*, на 100 тис. осіб відповідного віку

(за даними Державної служби статистики України)

Вік, років	2005		2010		2015		Переважаання чоловічої смертності, разів		
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	2005	2010	2015
15 – 19	109,6	43,4	82,8	42,3	86,7	34,4	2,5	1,9	2,5
20 – 24	228,3	65,8	173,6	53,3	147,4	45,9	3,5	3,3	3,2
25 – 29	411,3	125,9	279,4	95,4	229,3	71,9	3,3	2,9	3,2
30 – 34	617,5	180,6	469,7	151,0	360,8	118,3	3,4	3,1	3,0

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Як бачимо, висока передчасна смертність чоловіків працездатного віку залишається надзвичайно гострою демографічною проблемою сучасної України, оскільки зумовлює втрату репродуктивного потенціалу не тільки через смерть потенційних батьків, але й опосередковано – через обмеження або і повну неспроможність реалізації репродуктивної функції й народження дітей жінками, які залишилися без пари.

Найбільшу частку смертей молодих українців у віці 15–34 роки зумовлюють зовнішні причини, другу за значущістю – хвороби системи кровообігу, третю – інфекційні та паразитарні хвороби (*Табл. 1.3*). Слід підкреслити, що у структурі причин смерті у молодому віці на екзогенну патологію (класи зовнішніх причин та інфекційних і паразитарних хвороб) припадає майже 59% смертних випадків (для порівняння її частка у смертних випадках всього населення становить лише 7,5 %). Більшості з цих смертних випадків можна було б запобігти, тому дуже актуальними є проведення заходів із попередження передчасної смертності, зокрема формування у населення більш відповідального ставлення до свого життя (власного здоров'я та особистої безпеки).

Таблиця 1.3

Структура смертності населення за окремими причинами, віковими групами та статтю, 2015 р.*, на 100 тис. осіб відповідного віку
(за даними Державної служби статистики України)

	Все населення	Вікова група, років					Стать	
		15–19	20–24	25–29	30–34	15–34	Чол. 15–34 роки	Жін. 15–34 роки
Інфекційні і паразитарні хвороби	23,2	0,8	4,5	16,5	35,6	17,0	21,9	11,8
Новоутворення	186,7	4,0	6,0	10,2	16,9	10,2	9,0	11,5
Хвороби системи кровообігу	949,8	3,0	6,5	17,8	35,2	18,1	28,3	7,4
Хвороби органів дихання	32,8	0,6	1,3	5,0	10,7	5,2	7,3	2,9
Хвороби органів травлення	53,6	0,7	3,5	10,8	24,0	11,5	15,6	7,2
Зовнішні причини	81,2	41,7	62,0	71,1	80,1	66,9	111,7	20,2
Усі причини	1396,5	58,5	94,1	144,2	222,5	142,3	211,6	70,2

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

У структурі причин смертності є певні статеві відмінності. Так, головні причини смертей у 2015 році серед чоловіків віком 15–34 роки пов'язані із зовнішніми причинами, хворобами системи кровообігу й інфекційними та паразитарним хворобами, а у жінок цього ж віку із зовнішніми причинами, інфекційними та паразитарним хворобами й новоутвореннями (причини перераховані у порядку зменшення їх частки).

Як бачимо, у структурі причин смерті як чоловіків, так і жінок лідирують зовнішні причини, тобто нещасні випадки, ушкодження. Однак, спостерігається різкий розрив у показниках смертності чоловіків та жінок – 5,5 рази. Так, у 2015 році з кожних 100 тис. чоловіків віком 15–34 роки неприродною смертю померло 111,7 осіб, а у жінок відповідний коефіцієнт становить всього 20,2.

На жаль, другий рік поспіль в українській статистиці серед причин смерті населення зазначається «ушкодження внаслідок воєнних дій», що пов'язано з проведенням антитерористичної операції на частині території Луганської та Донецької областей. І одразу ж ця причина смерті, поряд з нещасними випадками, пов'язаними з транспортними засобами, самогубствами, ушкодженнями з невизначеним наміром, відіграє провідну роль у структурі зовнішніх дій як причин смерті молоді всіх вікових груп (**Табл. 1.4**). Так, серед тих, хто загинув у 2015 році внаслідок воєнних дій, молодь становила 42%.

Таблиця 1.4

Ієрархія окремих причин смерті в структурі смертності від зовнішніх причин серед молодіжних вікових груп населення України у 2015 р.*
(за даними Державної служби статистики України)

Вік, років	Місце в структурі смертності від зовнішніх причин				
	I	II	III	IV	V
15–19	Транспортні нещасні випадки	Навмисне само-ушкодження	Ушкодження з невизначеним наміром	Наслідки нападу з метою убивства чи нанесення ушкодження	Ушкодження внаслідок воєнних дій
20–24			Ушкодження внаслідок воєнних дій	Ушкодження з невизначеним наміром	Наслідки нападу з метою убивства чи нанесення ушкодження
25–29	Навмисне само-ушкодження	Транспортні нещасні випадки	Ушкодження з невизначеним наміром	Ушкодження внаслідок воєнних дій	
30–34					

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Вагому роль у структурі смертності молоді відіграють інфекційні захворювання. Вони посідають друге місце у структурі причин смерті жінок та третє у чоловіків. Уже традиційно основні втрати, що спричинені інфекційними хворобами, зумовлені СНІДом та туберкульозом. Якщо для всього населення майже половину смертей внаслідок інфекційних і паразитарних хвороб формує туберкульоз, то для молоді – майже 2/3 смертей обумовлено СНІДом. Серед усіх померлих від СНІДу в Україні у 2015 році частка осіб віком 15–34 роки становила 27,9 % (у 2014 році – 30,6%, у 2010 році – 41,7%), від туберкульозу – 14,8% (у 2014 році – 16,8%, у 2010 році – 18,7%).

Сьогодні в нашій країні найбільшу частку передчасної смертності зумовлюють хвороби системи кровообігу (949,8 осіб на 100 тис. населення). Хоча у структурі смертності молоді віком 14–34 роки вони і посідають друге місце, однак показник значно нижчий від загального і становить всього 18,1 осіб на 100 тис. населення. Слід зазначити, що хвороби системи кровообігу майже утричі частіше стають причиною смертей молодих чоловіків, а ніж молодих жінок.

Міграція молоді. У контексті міграції молоді люди визнані однією з найбільш мобільних демографічних груп. Особливістю міграційного руху молодого населення України є його орієнтація на високорозвинені

регіони, а основним напрямком залишається переміщення населення з регіональної периферії до обласних центрів та їх приміських зон. Така тенденція не лише зумовлює демографічні диспропорції, зокрема старіння населення, в сільській місцевості та малих містах, а й пришвидшує процеси депопуляції на окремих територіях.

Максимальна міграційна активність молоді притаманна періоду 2002–2007 рр., а пік припадав на 2004 рік (944,3 тис. осіб). Починаючи із 2013 року міграційний оборот молодого населення України різко починає скорочуватися і у 2015 році цей показник досяг свого мінімуму (593,9 тис. осіб) (**Рис. 1.7**). Відповідно до статистичних даних, частка молоді у загальному міграційному обороті України у 2015 році становила 56,4%.

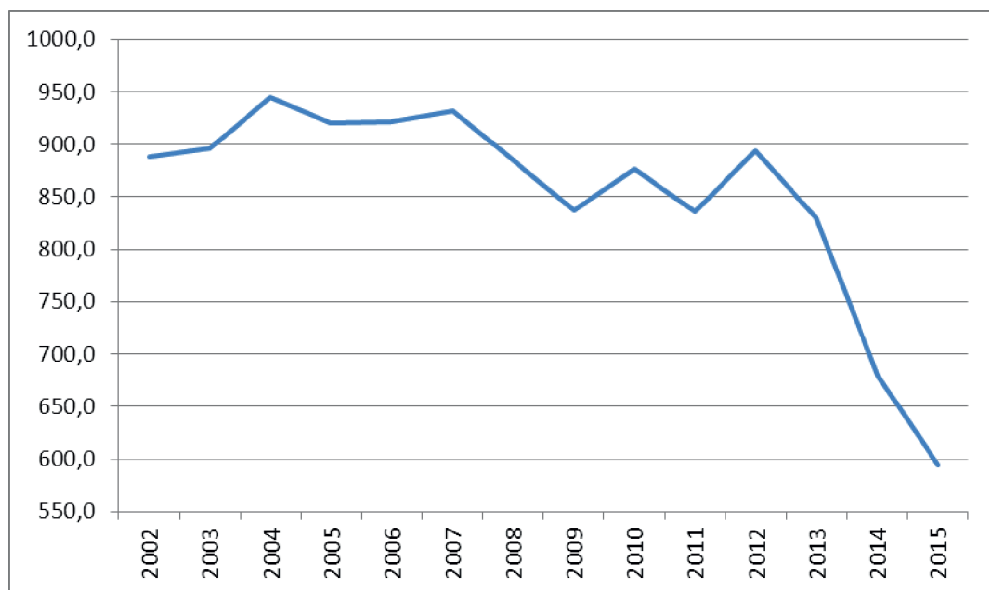

Рис. 1.7. Міграційний оборот молодого населення України за роками, тис. осіб
(за даними Державної служби статистики України)

Сальдо міграції молоді України на початку ХХІ століття було від'ємним і лише у 2006 році набуло додатних значень (**Табл. 1.5**). Зокрема, міграційне сальдо чоловічого населення стало додатним трохи раніше – у 2005 році. Загальний міграційний приріст населення країни за рахунок молодих мігрантів у 2006 році забезпечувався майже на 36,0%, у 2007 році – на 37,5%, у 2012 році – на 33,8%, у 2013 році – на 56,4%, у 2014 році – на 48,1%, а вже у 2015 році – на 42,9%. Крім того, біля 83,0% міграційного приросту населення у віці 15–34 років зумовлено міграцією чоловіків.

Таблиця 1.5

**Сальдо міграції чоловіків і жінок віком 15–34 років
в Україні у 2002–2015 рр., тис. осіб**

(за даними Державної служби статистики України)

Роки	Обидві статті	Чоловіки	Жінки
2002	-11,0	-4,1	-6,9
2003	-8,9	-3,5	-5,5
2004	-4,0	-1,1	-2,9
2005	-0,2	0,9	-1,1
2006	5,1	4,5	0,6
2007	6,3	5,7	0,6
2008	4,5	3,5	1,0
2009	3,3	2,4	0,9
2010	5,0	3,2	1,8
2011	5,3	3,0	2,3
2012	45,4	33,2	12,2
2013	18,0	12,4	5,6
2014	11,6	7,4	4,2
2015	6,1	3,5	2,6

Коефіцієнт сальдо міграцій населення України в 2015 році був додатним і становив 0,2%, а коефіцієнт сальдо міграції молоді віком 15–34 років складав 0,05%.

Статевовікова піраміда (*Рис. 1.8*) чітко свідчить про два піки міграційної активності молоді – у 17 та у 22 роки. Перший пік активності припадає на етап, коли 17-річні чоловіки і жінки закінчують навчання у загальноосвітніх навчальних закладах і включаються в навчальну міграцію. Другий пік, у якому беруть участь переважно випускники ВНЗ, пов'язаний із подальшою міграцією з метою пошуку роботи та працевлаштування. Найбільшою мобільністю вирізняється молодь віком від 17 до 23 років. У віці 23–26 років активність молодих мігрантів серед жіночого населення перевищує відповідні показники серед чоловіків, але, починаючи з 31-річного віку, тренд знову набуває попередніх співвідношень, коли частка мігрантів-чоловіків переважає над часткою мігрантів-жінок.

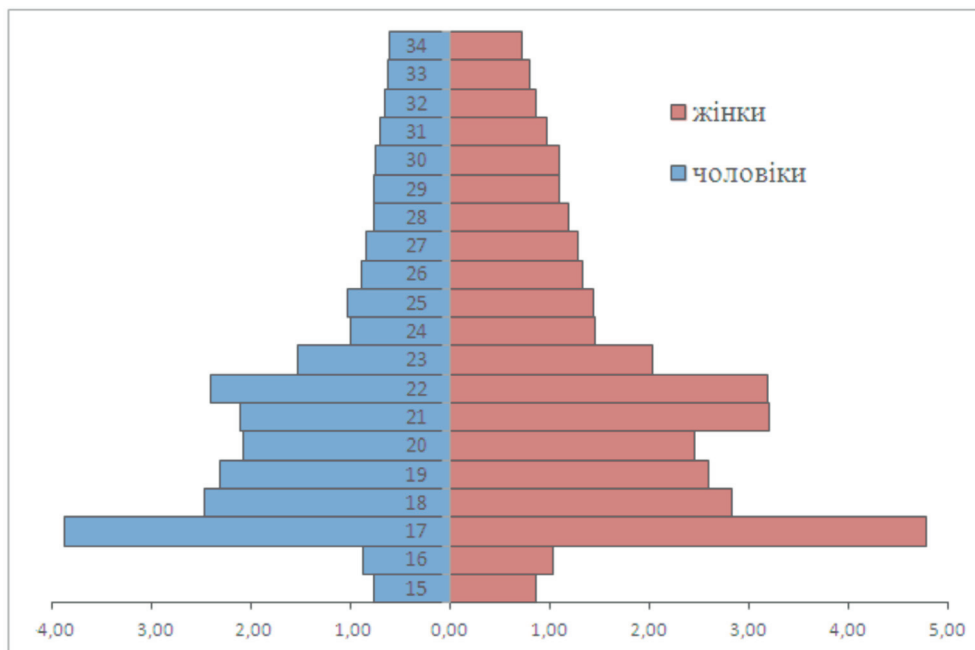

Рис. 1.8. Статевовікова піраміда міграційно активної молоді у віці 15–34 років в Україні у 2014 році (усі потоки), % загального міграційного обороту
(за даними Державної служби статистики України)

Крім того, у загальному міграційному обороті досить висока частка молодих осіб задіяна саме в міжрегіональній міграції та міграції до країн далекого зарубіжжя, що, знову ж таки, відбувається на фоні навчання та працевлаштування. Варто зауважити, що бажання отримати високоякісну освіту у закордонних навчальних закладах з метою підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку праці є найважливішим чинником міграції української молоді за кордон.

У внутрішньорегіональних міграційних переміщеннях молоді активнішу участь беруть молоді жінки (їх частка серед молодих мігрантів у відповідному потоці становить 57,0%), тоді як частка чоловіків найвища у міграціях до країн близького і далекого зарубіжжя (62,3% та 71,7% серед мігруючої молоді відповідно).

Міжрегіональні потоки міграції молоді спрямовані, в основному, до найбільш економічно розвинутих регіонів України, які володіють високим інноваційним та науковим потенціалом (Київська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська області тощо).

**Частка молоді віком 15–34 років серед мігрантів
у різних міграційних потоках, 2014 рік, %**
(за даними Державної служби статистики України)

Міграційні потоки	Частка молоді серед усіх мігрантів	З них	
		Молоді чоловіки	Молоді жінки
Внутрішньорегіональна міграція	58,7	23,3	35,4
Міжрегіональна міграція	68,1	30,1	38,0
Близьке зарубіжжя	48,8	31,1	17,7
Далеке зарубіжжя	68,2	47,6	20,6

Загалом у внутрішніх міграційних потоках бере участь 89,7% мігруючої молоді, тоді як лише 10,3% молодих мігрантів беруть участь у зовнішній міграції. Потрібно підкреслити, що порівняно із 2013 р. у 2015 р. зовнішня міграційна активність молоді скоротилася на 37,8%. Це можна пояснити змінами у структурі міграційних потоків. Так, починаючи з 2014 р., міграційний оборот молодого населення України різко починає скорочуватися та у 2015 р. цей показник сягає свого мінімуму (593,9 тис. осіб). У 2014 р. істотно знижується відтік молоді з сільської місцевості: якщо у 2013 р. міграційний приріст сільської молоді становив -12 145 осіб, то у 2014 р. – -5 134 особи, а у 2015 р. – -8 319 осіб. Міграційний приріст молоді в містах порівняно з 2013 р. (30 150 осіб) також скоротився майже удвічі і становив 16 207 осіб у 2014 р. і 14 373 особи у 2015 р.

Таким чином, упродовж 2014–2015 рр. відбулися певні зміни у міграційних потоках молоді, але особливістю цих міграцій залишається орієнтація на високорозвинені регіони (Київська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська області тощо), а саме: до обласних центрів та їх приміських зон. Міграційний оборот молодого населення скорочувався, починаючи з 2013 р. та у 2015 р. досяг свого мінімального значення. Істотно знизився міграційний оборот молоді з сільської місцевості та знизився приріст молоді в містах.

Найбільша міграційна активність серед молодого покоління припадає на 17-річний вік, коли відбувається включення молоді в навчальну міграцію, та 23–26-річний вік, коли починається пошук роботи та працевлаштування. До того ж, для чоловіків більше притаманна міграція до країн ближнього та дальнього зарубіжжя, а для жінок внутрішньорегіональні міграційні переміщення.

Отже, демографічна ситуація у 2015 році характеризувалась такими позитивними проявами, як: сталість показника сумарної народжуваності, зниження показників смертності у всіх вікових групах молоді. Однак все ще зберігаються такі негативні тенденції попередніх років, як: зниження питомої ваги молоді в загальній кількості населення, «старіння» молодіжного контингенту внаслідок перерозподілу у віковому складі молоді на користь порівняно старших вікових груп, занадто висока частка зовнішніх причин смерті у причинній структурі смертності молоді, висока передчасна смертність чоловічого контингенту. Останнє свідчить про необхідність вжиття дієвих заходів щодо зменшення передчасної смертності чоловіків.

РОЗДІЛ 2.

ЦІННОСТІ ТА ЗАПИТИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

2.1. Життєві пріоритети української молоді

Соціальне самопочуття молоді є одним із головних показників розвитку суспільства. Для того, щоб формування молоді відбувалося адекватно до суспільних процесів, необхідно визначити її роль і місце в суспільстві, з'ясувати проблеми та життєві пріоритети, серед яких є традиційні – кохання, дружба, пошуки сенсу життя, створення сім'ї тощо. Не менш актуальними є здоров'я, освіта, спілкування молоді з дорослими й однолітками. Вивчаючи молодіжні проблеми, неможливо обійтися простим констатуванням позитивних чи тривожних фактів життєдіяльності молодих людей, потрібен глибокий системний аналіз молодіжного буття.

Молодь є енергійною, рушійною силою, що займає важливе місце у розвитку суспільства. Вивчення її світогляду, з огляду на визначальну роль для майбутнього розвитку суспільства, є нагальною проблемою. Поведінка молодого покоління детермінується, передовсім, ціннісною ієрархією: усвідомлені дії людини й сприйняття оточуючого обумовлені суб'єктивними цінностями.

Необхідно усвідомлювати, що процес засвоєння цінностей, формування ціннісної ієрархії тривалий. Він розпочинається з моменту народження дитини й триває протягом усього її життя. Науковими дослідженнями встановлено, що ціннісні оцінки, вибір, настанови людей базуються на їхньому *преференційному* мисленні¹. Характерною особливістю цього мислення є те, що воно вбирає в себе не тільки належне, але й можливе і бажане, тому пов'язується з відносно незалежним, вільним вибором людини. При цьому йдеться не просто про конкретні бажані явища чи предмети, а про ті, що *варто бажати*. Це означає, що в людському житті одні цінності набувають пріоритетності, стають провідними у сприйнятті явищ і подій навколишнього світу, інші – свою колишню пріоритетність можуть втрачати, ставати менш значущими для особистості. Саме такі складні психологічні процеси обумовлюють формування та поступову трансформацію цінностей окремої людини або населення будь-якої країни, утворюють суб'єктивну *ціннісну ієрархію*.

У системі цінностей кожної особистості, тим більше молодій людини, яка щойно розпочинає самотійне життя, можна вирізнити пріоритетні/домінантні цінності. Це пріоритетне ядро ціннісної ієрархії.

¹ Ручка А.О. Ціннісні пріоритети населення України за умов суспільних трансформацій. Українське суспільство: 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг. Том 1. Аналітичні матеріали.- К.: Інститут соціології. – 2011. – 570 с.

Друге місце за пріоритетністю належить *субдомінантним* цінностям, які можуть згодом переміщатися як до складу ціннісного ядра, так і у напрямі напівпериферії ціннісної системи. Цінності *середньої* важливості, що становить саме ціннісну напівпериферію, посідають за пріоритетністю третє місце у межах ціннісної системи. Вони можуть переміщатися як до складу субдомінантних цінностей, так і на периферію ціннісної системи. Останнє, четверте, місце за ієрархією займають *малозначимі* (на даний час) цінності, які є периферією ціннісної системи. Ядро ціннісної системи та її периферія не є «вічними», їх елементи або вся система в цілому можуть також змінювати у часі свою пріоритетність.

Як показує досвід, зміна ціннісних пріоритетів на індивідуально-особистому рівні не завжди відбувається синхронно з макрозмінами в політиці, економіці, соціокультурній сфері. Спрямованість, зміст і темп даних макрозмін можуть сприйматися різними поколіннями людей по-різному. І це, так чи інакше відбивається на ціннісній ієрархії представників цих поколінь. Окрім того, характер ціннісних пріоритетів зумовлюється належністю людей до тих чи інших соціальних груп та субкультур.

Цінності виступають фундаментом, мотиваційною основою поведінки будь-якої особистості. Ціннісні орієнтації розглядаються як результат виховання і соціалізації підростаючого покоління. Для об'єктивного опису його трансформацій необхідно здійснювати постійний моніторинг, спираючись на результати якого можна цілком обґрунтовано робити об'єктивні висновки, прогнози та рекомендації. На жаль, за весь період незалежності постійних лонгітюдних досліджень у країні не здійснюється. Зазначимо, що від 1991 року вже виросло одне (25 років) покоління, котре саме зараз вступає в найактивнішу фазу свого сімейного, соціально-політичного та культурного життя. Тому зробити висновки щодо їхньої ціннісної ієрархії можливо лише на підставі даних епізодичних локальних соціологічних і психологічних досліджень, думок деяких експертів, емпіричних спостережень та індивідуальних дослідженнях науковців.

Ієрархічний порядок і динаміка ціннісних пріоритетів сучасної української молоді розраховані за результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2009–2014 рр. (*Табл. 2.1.1*)². Згідно з моделлю дослідження ціннісних пріоритетів, молодим людям пропонувалось оцінити *важливість особисто для себе* певного списку цінностей за п'ятибальною шкалою, де 1 бал означає «зовсім не важливо», 2 бали – «скоріше не важливо», 3 бали –

² Тут і далі наводяться дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2009–2014 рр. Вибіркові сукупності молодих респондентів (18–35 р.) становили: у 2009 р. – 539 осіб, 2012 р. – 548 осіб, 2014 р. – 615 осіб.

«важко відповісти, важливо чи ні», 4 бали – «скоріше не важливо», 5 балів – «дуже важливо». Індeksi ціннісних пріоритетів розраховано як середньозважені бали за п'ятибальною шкалою.

Ціннісні пріоритети, індeksi яких знаходяться в інтервалі 4,5–5 балів, віднесено до сукупності (синдром) *домінантних цінностей*. У 2009 р. в молодіжному середовищі доміантними були 5 цінностей, пов'язаних зі здоров'ям, сім'єю, матеріальним добробутом, дітьми і цікавою роботою. У 2012 і 2014 роках серед молоді доміантними були наступні 4 цінності: міцне здоров'я, міцна сім'я, благополуччя дітей і матеріальний добробут.

Ціннісні пріоритети, індeksi яких знаходяться в інтервалі 4 – 4,49 балів, відносяться до *субдомінантних цінностей*. До них у 2009 р. увійшли 4 цінності: суспільне визнання, створення в суспільстві рівних можливостей для всіх, сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві і підвищення освітнього рівня. У 2012 р. ця сукупність охоплювала уже 5 цінностей, а саме: цікава робота, суспільне визнання, створення в суспільстві рівних можливостей для всіх, підвищення освітнього рівня, сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві. У 2014 р. сукупність субдомінантних цінностей молоді охоплювала вже 9 цінностей (із 20 цінностей за списком), а саме: цікава робота, державна незалежність України, створення в суспільстві рівних можливостей для всіх, сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві, підвищення освітнього рівня, суспільне визнання, демократичний розвиток країни, можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу (свобода слова), відсутність значного соціального розшарування (багаті – бідні, вищі – нижчі верстви суспільства).

Таблиця 2.1.1

**Динаміка ціннісних пріоритетів молоді сучасної України
за період 2009–2014 рр.**

(середньозважені бали за п'ятибальною шкалою)

(розраховано Інститутом соціології НАН України за результатами соціологічного моніторингу за 2009–2014 рр.)

<i>Цінності</i>	<i>2009</i>	<i>2012</i>	<i>2014</i>
<i>Пріоритетні цінності</i>			
Міцне здоров'я	4,86	4,74	4,74 **
Міцна сім'я	4,86	4,73	4,71 **
Благополуччя дітей	4,60	4,64	4,55
Матеріальний добробут	4,69	4,55	4,54**
<i>Субдомінантні цінності</i>			
Цікава робота	4,60	4,42	4,36**
Державна незалежність України	3,78	3,96	4,24**
Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	4,24	4,05	4,21

Продовження таблиці 2.1.1

Сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві	4,19	4,0	4,10
Підвищення освітнього рівня (інтелектуальний розвиток)	4,18	4,04	4,08
Суспільне визнання (повага друзів, колег, співгромадян)	4,30	4,07	4,06
Демократичний розвиток країни	3,79	3,72	4,05**
Можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу	3,68	3,77	4,03**
Відсутність значного соціального розшарування (багаті – бідні, вищі – нижчі верстви суспільства)	3,57	3,84	4,02**
Цінності середньої важливості			
Незалежність у справах, судженнях, вчинках	3,99	3,84	3,98
Національно-культурне відродження	3,75	3,78	3,89*
Розширення культурного кругозору, залучення до культурних цінностей (через мистецтво, художню творчість, хобі тощо)	3,79	3,74	3,86
Можливість підприємницької ініціативи (створення приватних підприємств, заняття бізнесом, фермерство)	3,75	3,63	3,81**
Можливість критики і демократичного контролю рішень владних структур	3,38	3,54	3,80**
Малозначимі цінності			
Участь у релігійному житті (регулярне відвідування церкви, богослужінь, дотримання обрядів)	2,52	3,18	3,16**
Участь у діяльності політичних партій і громадських організацій	2,52	2,88	3,02**

Примітка: статистично значущі відмінності середньозважених балів фіксуються за рядками між 2009 і 2014 (* – на рівні 5%, ** – на рівні 1%).

Ціннісні пріоритети, індекси яких знаходяться в інтервалі 3,0–3,99 балів, складають сукупність *цінностей середньої важливості*. Згідно з індивідуальними індексами, у 2009 р. таких цінностей було 9 (2012 р. – 10, а 2014 р. – тільки 7). Це означає, що за п'ять років частка ціннісних пріоритетів середньої важливості у середовищі української молоді суттєво скоротилася.

У 2009 р. в молодіжному середовищі виявилось 2 *малозначимих цінностей*, а саме: участь у релігійному житті та участь у політичному житті. У 2012 р. такий статус мала лише цінність участі у політичному житті. Під час Революції Гідності 2014 р. участь у політичному житті набула в середовищі української молоді статусу цінності середньої важливості.

Проведений аналіз динаміки ціннісних пріоритетів молоді в Україні свідчить, що за період 2009 – 2014 рр. ряд ціннісних молодіжних пріоритетів суттєво підвищили свої індекси. Серед них: державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, національно-культурне відродження, соціальна рівність, участь у релігійному житті, участь

у політичному житті. В той же час інші ціннісні пріоритети молоді за вказаний період суттєво понизили свої індекси, а саме: міцне здоров'я, міцна сім'я, матеріальний добробут, цікава робота, суспільне визнання, підвищення освітнього рівня. Практично не змінили свої індекси такі ціннісні пріоритети, як: благополуччя дітей, індивідуальна самостійність, культурна компетентність, морально-психологічний стан у суспільстві, створення рівних можливостей для всіх, можливість підприємницької ініціативи.

Якщо згрупувати усі молодіжні пріоритети відповідно до їхньої функціональної однорідності, то серед них можна виокремити чотири групи цінностей відповідно до їх *функціонального призначення*. Перша група – «Безпека» – охоплює вітальні цінності (або цінності життя): здоров'я, сім'я, діти, добробут. Функціональне призначення цієї ціннісної сукупності – гарантування безпеки людини, людського життя, його відтворення. Друга група цінностей – «Самореалізація» – охоплює самореалізаційні цінності, які передовсім забезпечують людський розвиток: цікава робота, суспільне визнання, індивідуальна самостійність, інтелектуальний розвиток, культурна компетентність. Функціональне призначення цих цінностей полягає у забезпеченні саморозвитку людини, саморегуляції її здібностей і талантів у різноманітних сферах людського життя. Третя група – «Соціальний комфорт» – охоплює різноманітні просоціальні цінності (егалітарні, комунікаційні, традиційні, релігійні). Вони покликані забезпечувати комфорт (в широкому розумінні) у взаємовідносинах між людьми з приводу набуття можливостей для реалізації їхніх інтересів, прагнень, дотримання традицій, уникнення конфліктів, пошуку життєвих смислів тощо. Йдеться про такі цінності, як: сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві, створення рівних можливостей для всіх, соціальна рівність, національно-культурне відродження, участь у релігійному житті. Четверта група під назвою «Демократія» охоплює демократичні політико-громадянські цінності: державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, підприємницька ініціатива, участь у політичному житті. Їхнє функціональне призначення полягає у забезпеченні повноцінної участі громадян у політико-громадському житті країни.

Ієрархічний порядок і динаміка зміни ціннісних груп відповідного функціонального призначення у середовищі української молоді за період 2009 – 2014 рр. наведена у **Таблиці 2.1.2.**

Динаміка ціннісних сукупностей української молоді відповідно до їх функціонального призначення за період 2009–2014 рр.

(агреговані середньозважені бали за п'ятибальною шкалою)
(розраховано Інститутом соціології НАН України
за результатами соціологічного моніторингу за 2009–2014 рр.)

Ціннісні сукупності	2009	2012	2014
«Безпека» (вітальні цінності або цінності життя)	4,75	4,66	4,62**
«Самореалізація» (самореалізаційні цінності)	4,19	4,02	4,07*
«Соціальний комфорт» (просоціальні цінності)	3,65	3,77	3,88**
«Демократія» (демократичні політико-громадянські цінності)	3,48	3,58	3,82**

За період 2009 – 2014 рр. ієрархія функціональних цінностей молоді не змінилася: пріоритет серед функціональних ціннісних груп займають вітальні цінності (група "Безпека"). У той же час за означений період спостерігається суттєве зростання індексів просоціальних і демократичних політико-громадянських цінностей.

Не викликає жодних сумнівів, що зростання просоціальних та демократичних ціннісних орієнтацій української молоді пов'язане із надзвичайною ситуацією в Україні, починаючи з 2014 року: анексія Криму з боку Росії, АТО на сході України та поява великої кількості переселенців, біженців, підвищені очікування населення, в тому числі й молоді, щодо впровадження принципів демократії та демократичних практик. Що стосується зниження у молодіжному середовищі вітальних і, особливо, самореалізаційних цінностей, то це потребує подальших досліджень і поглибленої соціологічної аналітики.

Життєві пріоритети української молоді можна оцінити за результатами соціологічного дослідження "Молодь України-2015", проведеного компанією GfK Ukraine³ на замовлення Міністерства молоді та спорту та за фінансової підтримки агенції ООН в Україні. Так, молоді українці визначали першочергові цілі та пріоритети у своєму житті. Зокрема народження та виховання дітей є пріоритетним у 48% молодих людей, які взяли участь у опитуванні, робота (пошук та/або досягнення певних результатів у ній) є важливою для 44%, заробляння/отримання достатньої кількості грошей обрали 36%, пошук коханої людини та/або одруження – 21%, здоров'я (дотримання здорового способу життя, подолання певної хвороби тощо) – 19%, свободу і незалежність в своїх рішеннях та вчинках – 18%, здобуття освіти (включно із самоосвітою) – 15% і стільки ж – цікаве дозвілля (15%).

Закономірно, що життєві цілі і пріоритети молоді змінюються

³ «Молодь України-2015». – GfK Ukraine. – 2015 р.

з віком: для молодих людей у віці 14–19 років основними життєвими пріоритетами є освіта і робота, для людей у віці 20–24 років – робота, для молоді 24–34 років життєві пріоритети, у першу чергу, пов’язані з народженням та вихованням дітей. З віком знижується пріоритетність пошуку коханої людини або одруження (найчастіше тому, що молоді люди досягають цієї цілі) і підвищується значимість цілей, пов’язаних з дітьми, зароблянням грошей та здоров’ям.

Якщо розглянути гендерні особливості, то для жінок більш пріоритетними, ніж для чоловіків, є життєві цілі, пов’язані з дітьми (їх назвали 61% жінок проти 36% чоловіків) та здоров’ям (23% проти 16%). Натомість для чоловіків більш пріоритетними є робота (цей життєвий пріоритет вказали 48% чоловіків проти 41% жінок), заробляння грошей (40% проти 32%), свобода і незалежність у рішеннях і вчинках (22% проти 14%), високий соціальний статус, кар’єра, влада (14% проти 10%).

	14-19 років, N=502	20-24 роки, N=711	25-29 років, N=854	30-34 роки, N=785	Серед усіх, N=2852
Народження / виховання / освіта дітей	23	42	57	64	48
Робота / улюблене заняття: пошук роботи, що відповідає потребам, досягнення бажаних результатів	43	50	43	42	44
Заробляти/отримувати достатньо грошей	25	36	39	41	36
Знайти коханого(у) / чоловіка(дружину) / одружитися	25	25	20	14	21
Здоров’я (дотримання здорового способу життя, подолання якоїсь хвороби тощо)	14	18	20	23	19
Бути вільним і незалежним у своїх рішеннях та вчинках	16	18	20	19	18
Здобути освіту для себе (включно з проходженням певних навчальних курсів, самоосвітою)	43	12	5	5	15
Цікаве дозвілля (подорожі, хобі, спілкування, розваги тощо)	19	17	14	10	15
Досягти високого соціального статусу, кар’єри, влади	13	12	13	12	12
Особистий/культурний розвиток	12	14	11	11	12
Знайти хороших, вірних друзів	13	6	5	6	7
Покращувати зовнішність або підтримувати себе в гарній формі	6	7	6	3	5
Релігійний або духовний розвиток	3	4	4	6	4
Громадська активність: допомога іншим, благодійність, протести проти порушення прав, волонтерська діяльність, популяризація певних позицій, спроби змінити щось у соціальній сфері тощо	5	4	6	3	4
Досягти слави	2	2	1	0	1
Інше	1	0	1	0	1
Важко сказати	3	1	0	1	1

Рис. 2.1.1. Розподіл відповідей на запитання: «Будь ласка, оберіть від однієї до трьох основних цілей чи пріоритетів у Вашому житті станом на даний момент»,

% серед усіх респондентів

Водночас, соціологічне опитування не підтвердило стереотипне уявлення, що пошук близької людини і одруження є більш значущим для жінок – 21% чоловіків та 21% жінок назвали цей життєвий пріоритет. Також не знайшов підтвердження стереотип, що жінки більшою мірою прагнуть офіційно зареєструвати шлюб: з тих, хто живе у цивільному шлюбі (11% серед опитаних молодих людей), кожен п'ятий чоловік і стільки ж жінок стверджували, що саме вони особисто не бажають реєструвати шлюб. У той же час 58% молодих людей, які живуть у цивільному шлюбі, планують зареєструвати шлюб у майбутньому (63% чоловіків і 52% жінок).

Основними пріоритетами у житті української молоді передусім є народження та виховання дітей, забезпечення їм освіти (48%), робота та/або улюблене заняття (44%), заробляння/отримання достатньої кількості грошей (36%). Така трійка цілей та пріоритетів характерна для старших вікових категорій молоді (25–34 роки), тоді як для респондентів 20–24 років на першому місці стоїть робота або улюблене заняття, а для респондентів 14–19 років – здобуття освіти та робота або улюблене заняття.

З віком знижується пріоритетність пошуку коханого (-ної), а також добрих друзів (що закономірно, адже з віком багато молодих людей досягають цих цілей) і підвищується пріоритетність цілей, пов'язаних з дітьми, зароблянням грошей та здоров'ям.

Для жінок більш пріоритетними, ніж для чоловіків, є життєві цілі щодо народження та виховання дітей (61% жінок проти 36% чоловіків) та здоров'я (23% проти 16%). Натомість для чоловіків більш пріоритетними є робота або улюблене заняття (48% чоловіків проти 41% жінок), заробляння грошей (40% проти 32%), свобода і незалежність у рішеннях і вчинках (22% проти 14%), високий соціальний статус, кар'єра, влада (14% проти 10%).

Уявлення про те, чого прагнуть досягти у своєму житті молоді люди, надають результати соціологічного опитування молоді, проведеного Центром «Омега» у 2016 р.⁴ на замовлення Міністерства молоді та спорту України. Так, майже 72% молодих людей на перше місце серед життєвих цілей ставлять «сімейне щастя». Наступними, за зниженням рейтингу, визначено такі важливі життєві складові, як: кар'єра (48%), власна незалежність (38%), можливість реалізувати власний потенціал (32%) та багатство (25%). А от щодо слави та влади, то тих, хто прагне саме цього, виявилось достатньо мало: 4 та 5% відповідно.

⁴ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

Рис. 2.1.2. Розподіл відповідей на запитання: «Чого найбільше Ви хотіли б досягти у житті?», %

Здоровий спосіб життя, матеріальне становище та досягнення поставленої мети складають трикутник основних найважливіших завдань, які молоді люди вважають головним для себе на даний момент часу (56 та 54% відповідно). Непокоїть молодь війна та військовий конфлікт на Сході країни: 40% молодих людей вказали саме на мир та спокій на українській землі (**Рис. 2.1.3**).

Рис. 2.1.3. Розподіл відповідей на запитання: «Що з переліченого нижче є для Вас найважливішим зараз?», %

Що стосується найголовніших складових для молоді у найближчі 3 роки, то трикутник основних найважливіших завдань молоді люди для себе вимальовують таким чином: матеріальне становище (49%) – народження та виховання дітей (46%) – власне здоров'я (43%).

Рис. 2.1.4. Розподіл відповідей на запитання: «Що з переліченого нижче буде найважливішим для Вас у найближчі 3 роки?», %

Реалізацію поставлених цілей та завдань молоді люди вважають більшою мірою залежною від них самих. Такі думки дотримується більшість опитаних молодих людей – 54% (варіанти відповіді: «Здебільшого від Вас» та «Більшою мірою від Вас, ніж від зовнішніх обставин»). А от тих, хто покладається переважно на зовнішні обставини, виявилось 14%.

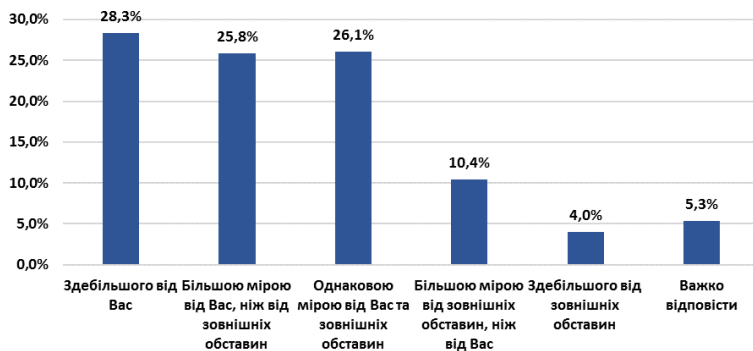

Рис. 2.1.5. Розподіл відповідей на запитання: «Від чого залежить те, як складеться Ваше життя?», %

Отже, зарезультатами наведених даних можна зробити такі висновки: суттєво підвищилися показники таких ціннісних пріоритетів української молоді, як: державна незалежність України, мир та спокій в країні, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, національно-культурне відродження, соціальна рівність, участь у релігійному житті, участь у політичному житті. Практично не змінили свої індекси такі ціннісні пріоритети, як: благополуччя дітей, індивідуальна самостійність, культурна компетентність, морально-психологічний стан у суспільстві, створення рівних можливостей для всіх, можливість підприємницької ініціативи. Серед найважливіших життєвих пріоритетів для молоді залишаються: міцне здоров'я, міцна сім'я, матеріальний добробут, цікава робота, суспільне визнання та підвищення освітнього рівня.

2.2. Спосіб життя молодих людей

Здоров'я молодого населення є найвищою цінністю суспільного та соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Якщо розглядати взаємозв'язок між способом життя та здоров'ям, то він найбільш повно виражається у понятті *здоровий спосіб життя*. Це поняття об'єднує все, що сприяє виконанню людиною професійних, громадських та побутових функцій в оптимальних для здоров'я умовах і відображає орієнтованість діяльності особистості у напрямі формування, збереження та зміцнення як індивідуального, так і громадського здоров'я. Здоров'я людини, в першу чергу, залежить від стилю життя, який переважно носить індивідуальний характер та визначається історичними, національними традиціями (менталітет) та особистісними нахилами (спосіб) людини⁵.

Стан здоров'я молоді.

За результатами вибіркового опитування членів домогосподарств, проведеного Державною службою статистики України у жовтні 2015 року⁶, самооцінка стану здоров'я населенням України є такою: як «добрий» стан власного здоров'я оцінюють 49,8% респондентів, як «задовільний» – 40,5%, як «поганий» – 9,7%.

В той же час, за даними соціологічного дослідження «Молодь України-2015»⁷ здоров'я (дотримання здорового способу життя, подолання певної хвороби тощо) є значущим для 19% загалу опитаних. Із

⁵ Формування здорового способу життя: Навч. посібн. для слухачів курсів підвищення кваліфікації державних службовців/ О.Яременко, О.Вакуленко, Л.Жаліло, Н.Комарова та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000 р.

⁶ Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2015 році» (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2015 року). – Державна служба статистики:К., 2016, С.149.

⁷ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

збільшенням віку цінність здоров'я підвищується: здоровий спосіб життя є цінністю для 14% молоді віком 14 – 19 років, а у віковій когорті 30–34 роки цей показник становить 23%. Щодо гендерних особливостей, то для молодих жінок цінності, пов'язані із здоров'ям є більш пріоритетними, ніж для чоловіків (23% проти 16%)⁸.

Результати дослідження «Цінності української молоді» свідчать, що майже половина молоді (47,8%) оцінюють власний стан здоров'я як добрий. І менше одного відсотка говорять про його поганий стан. Здоровими вважають себе молоді люди віком 14–19 років (майже дві третини серед опитаних), більш свідомо до оцінки власного здоров'я підходять молоді люди старших вікових категорій. Так, серед 25–29-річних найбільшу кількість відповідей щодо оцінки власного здоров'я була відповідь «скоріше добре, ніж погане» (37,7%). Варто також зазначити, що з віком, на думку респондентів, стан здоров'я погіршується.

Таблиця 2.2.1

Розподіл відповідей на запитання: «Як Ви оцінюєте стан свого здоров'я?»
(% серед усіх респондентів)

	14–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 роки	Разом
Добре	59,9	52,0	44,1	38,6	47,8
Скоріше добре, ніж погане	26,2	31,9	37,6	33,7	32,8
Задовільно	12,7	13,3	16,5	23,4	16,8
Скоріше погане, ніж добре	0,4	2,5	1,2	2,7	1,8
Погане	0,8	0,4	0,6	1,5	0,8

Показники здоров'я (оцінка свого здоров'я молоддю).

Найбільш здоровою є молодь, яка проживає у сільській місцевості – 56,8%. Разом з тим, вони й мають трохи більше проблем, пов'язаних зі здоров'ям (1,1% проти 0,7% серед міської молоді). Гендерна складова: 55,1% юнаків і 40,2% дівчат наголосили на гарному стані свого здоров'я. Проте оцінка стану здоров'я «як скоріше погане, ніж добре» переважає вдвічі у дівчат (2,4%), ніж у юнаків (1,2%).

Переважаюча українська молодь вважає свій спосіб життя здоровим: 26% визнали, що дотримуються повністю здорового способу життя, а 51% вважають, що дотримуються скоріше здорового, ніж нездорового

⁸ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

способу життя. Кожен п'ятий серед опитаних (20%) не вважає свій спосіб життя здоровим (відповіді «скоріше ні, ніж так» і «ні»)⁹.

На жаль, в Україні не проводиться медичного моніторингу стану здоров'я населення. Медичні показники щодо здоров'я молоді є вибілковими і стосуються окремих вікових категорій (переважно підлітковий вік). Наукові дослідження Інституту педіатрії, акушерства і гінекології Національної академії медичних наук України з вивчення стану здоров'я молоді підліткового віку свідчать, що серед підлітків 37,4% мали гармонічний фізичний розвиток, до групи здорових можна було віднести лише біля 20% підлітків.

Дослідження функціонального стану серцево-судинної системи показало, що у понад 57% школярів 9–11 класів виявлені знижені фізичні можливості, у 25,2% підлітків встановлено незадовільну адаптацію, у 73,7% скарги на втому у процесі шкільного навчання. За результатами досліджень встановлено, що провідними факторами здоров'я дітей і молоді є фізичне виховання, дотримання режиму праці і відпочинку та раціональне харчування.

За даними Інституту педіатрії, акушерства і гінекології НАМН України майже 80% учнів 9–11 класів у зв'язку з відхиленнями у стані здоров'я мають обмеження у виборі професій, у 65% випадків вони обумовлені наявністю хронічних хвороб. Виявлення закономірностей функціонального стану організму молодої людини, яка навчається за певною спеціальністю, є необхідною умовою його професійної адаптації до існуючих умов навчання та виробничої діяльності.

За результатами опитування школярів підліткового віку загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва, проведеного Інститутом педіатрії, акушерства і гінекології НАМН України встановлено, що найбільш важливими факторами, які, на думку підлітків, сприяють збереженню здоров'я, є раціональний режим сну – $54,8 \pm 3,48\%$ дітей, прогулянки на свіжому повітрі – $51,8 \pm 3,49\%$, відпочинок на курорті – $49,2 \pm 3,50\%$, заняття спортом або фізкультурою – $47,8 \pm 3,49\%$, відмова від куріння – $45,4 \pm 3,49\%$, покращення якості харчування – $42,7 \pm 3,46\%$ та зменшення рівня психо-емоційної напруги – $41,4 \pm 3,45\%$.

Українська молодь загалом розуміє, що потрібно робити, щоб бути здоровими: часто ходять пішки (46%), не мають шкідливих звичок (44%), намагаються правильно харчуватися (42%), займаються спортом, фітнесом, йогою тощо (24%), регулярно роблять фізичні вправи (19%), бігають (15%). 11% молоді для того, щоб бути здоровими, проходять профілактичні обстеження у лікарні/поліклініці, а 9% вживають вітаміни, біоенергетичні добавки. Лише 10% молодих людей нічого не роблять для підтримки свого здоров'я.

⁹ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

**Рис.2.2.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Що Ви робите, щоб бути здоровим?», %**

*(сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки наведено розподіл ствердних відповідей;
респондент мав змогу обрати декілька варіантів відповідей)*

Заняття спортом.

Одним із факторів, що сприяє збереженню та зміцненню здоров'я, є рухова активність, заняття спортом.

Переважно українська молодь вважає, що в Україні «є» або «скоріше є, ніж немає» необхідних умов для реалізації права на заняття різними видами рухової активності, спортом (75%). Натомість 9% стверджують, що таких умов «скоріше немає» або «немає». Найчастіше негативна оцінка пояснюється браком безкоштовних секцій або високою вартістю занять, повною відсутністю спортивних секцій чи занять.

Дві третини молодих людей (68%) упродовж останніх 12 місяців, що передували опитуванню, хоча б раз займалися спортом або різними видами рухової активності у вільний час, взагалі не займалися спортом упродовж року 26%. Із числа тих, хто бодай раз займався якимось із видів спорту або рухової активності протягом року, 45% опитаних надавали перевагу фітнесу та фізичним вправам, 30% – бігу, 25% грали у футбол, 23% займалися плаванням, а 21% надають перевагу велосипедному спорту. Менш популярні серед української молоді волейбол (11%), йога і баскетбол (по 6%)¹⁰.

¹⁰ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

Рис.2.2.2. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Яким саме спортом Ви займались? (протягом останніх 12 міс.)», % (сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки наведено розподіл відповідей тих, хто хоч раз займався спортом впродовж останніх 12 місяців; респондент мав змогу обрати декілька варіантів відповідей)

Переважає більшість молоді, що займалися будь-яким видом спорту впродовж останніх 12 місяців, займалися цим самостійно (70%), кожен четвертий (24 %) – у спортивних клубах, секціях, фітнес-центрах з оплатою послуг, 15% – у неформальних групах без тренера та інструктора без оплати послуг, 10% – у спортивних клубах, колективах фізичної культури, секціях без оплати послуг, 6 % – займалися руховою активністю у будинках відпочинку, туристичних базах, санаторіях, готелях. У спортивних змаганнях та масових спортивних заходах брали участь 6% молоді (організованих державними установами та громадськими організаціями – 4 %, приватними організаціями або спонсорами – 2%).

Таблиця 2.2.2

Розподіл відповідей на запитання «У складі яких організаційних структур Ви займалися спортом (різними видами рухової активності) протягом останніх 12 місяців у свій вільний час?»,

% (сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки наведено розподіл ствердних відповідей; респондент мав змогу обрати декілька варіантів відповідей)

Самостійні заняття	70
Спортивні клуби, секції, фітнес-центри з оплатою послуг	24
Неформальні групи без тренера та інструктора без оплати послуг	15
Спортивні клуби, колективи фізичної культури, секції без оплати послуг	10

Будинки відпочинку, туристичні бази, санаторії, готелі	6
Спортивні змагання та масові спортивні заходи, які проводилися державними органами управління та/або громадськими організаціями (спортивними товариствами, федераціями, клубами тощо)	4
Спортивні змагання та масові спортивні заходи, які проводилися приватними організаціями або спонсорами	2

Щодо часу, витраченого на фізичні навантаження, то серед молодих людей, які займалися спортом протягом останнього року, що передувало опитуванню, займалися спортом або активними фізичними вправами приблизно годину – 28%, від 2 до 3 годин – 31%, від 4 до 6 годин – 17%, 7 годин і більше – 11%. Крім того, 11% опитаних впродовж останніх семи днів взагалі не займалися спортом¹¹.

Неготовність витратити час на будь-які фізичні вправи прослідковується і за результатами опитування 2016 року. Більше третини молоді (40,7%) не займаються спортивними вправами взагалі, причому майже не відмінно різниться кількість такої молоді у містах (40,2%) та сільській місцевості (41,6%). Кількість незайнятих фізичними навантаженнями осіб зростає з віком молодшої людини – з 32,0 % серед молоді віком 14–19 років до 47,7% серед молоді 30–34 роки. Слід зазначити, що майже третина молодих людей відводять для занять спортом лише 1 годину на тиждень (29,1%), а активними видами спорту займається 2–3 години на тиждень 16,4% молодих людей.¹²

Таблиця 2.2.3

Розподіл відповідей на запитання «Скільки годин Ви витрачаєте на будь-які фізичні вправи або будь-який активний вид спорту протягом останнього тижня (7 днів)?», %

	14–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 роки	Разом
Жодної	32,1	38,4	42,1	47,7	40,7
Приблизно годину	30,6	29,0	30,6	26,4	29,1
Приблизно від 2 до 3 годин	20,6	18,6	15,6	12,2	16,4
Приблизно від 4 до 6 годин	7,9	6,1	5,9	6,4	6,5
7 годин і більше	5,2	3,6	3,2	3,6	3,8
Важко відповісти	3,6	4,3	2,6	3,6	3,5

Щодо гендерних особливостей, то найбільш активними є юнаки – 64% сказали, що займаються різними видами спорту та фізичними вправами. Серед дівчат таких трохи менше – 54,5%.

Молоді заважає займатися спортом або різними видами рухової

¹¹ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

¹² «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

активності відсутність вільного часу (40%), дефіцит власних коштів для відвідування спортивних закладів (30%), невміння організувати себе та свої заняття спортом (14%). На недостатню кількість спортивних клубів, фітнес-центрів та відсутність таких неподалік від дому або місця навчання/роботи вказали 11% опитаних, на низький рівень благоустрою та комфортності існуючих спортивних споруд – 8%. 4% молодих людей займатися спортом не дозволяє здоров'я. Нічого не заважає займатися спортом 26% опитаних молодих людей.

Шкідливі звички.

Негативно впливають на здоров'я молоді шкідливі звички: паління, вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин.

За результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015», більшість молодих людей не *палять* (72%), з них не палять на час опитування та не долучалися до цієї шкідливої звички й раніше половина – 54% (64% жінок і 44% чоловіків), а 19 % палили раніше, але відмовилися від цього. Впродовж останніх 30 днів перед опитуванням 28% молоді викурюють одну або декілька цигарок на добу, з них: 4% палили менше 5-ти цигарок на добу; 7% – 5-10; 10% – 11-20 ; 3% – більше 20 цигарок на добу; 4% – курили люльку, кальян або інше¹³.

За результатами дослідження 2016 року, ніколи не палили 50,8% молоді (64,5% жінок і 37,3% чоловіків). Причому 40,8% молодих чоловіків палять щодня, серед жінок таких 14,1%. Переважно палить молодь, яка проживає у місті – 54,8% (у сільській місцевості палять 37,4% молодих людей).

Таблиця 2.2.4

**Розподіл відповідей на запитання
«Чи палили Ви цигарки хоча б один раз впродовж 30 днів?», %**

	14–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 роки	Разом
Так, щодня	9,5	26,5	33,5	36,2	27,6
Так, протягом місяця	5,2	8,6	6,8	6,1	6,7
Ні, не палив впродовж останніх 30 днів, але палив раніше	11,5	15,4	15,0	13,7	14,0
Ні, я ніколи не палив	73,4	48,0	43,2	43,5	50,8
Важко відповісти/ Не пам'ятаю	0,4	1,4	1,5	0,6	1,0

Дві третини молоді (67%), хто палить, висловили бажання кинути

¹³ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

курити, проте кожен з них має певні перепони: половині (53%) не вистачає сили волі; 9% молоді не вистачає коштів на відповідні засоби; 5% стають на перепоні інші бар'єри. Не хотіли кинути палити 29% респондентів-курців¹⁴.

Щодо вживання *алкогольних напоїв*, то переважна більшість молоді (73%) не вживали алкогольні напої взагалі або вживають їх рідше, ніж раз на тиждень (86% молодих жінок та 60% чоловіків). Загалом 27% молодих людей (40% чоловіків і 14% жінок) протягом останнього тижня вживали алкогольні напої хоча б одного виду. 3% молодих людей (5% чоловіків і 1% жінок) вживали алкогольні напої щодня.

Більше половини молоді зазначили, що впродовж останніх 30 днів вживали алкогольні напої рідше одного разу на місяць. Найбільш вживаним напоєм серед молоді є пиво: про те, що вживали його щотижня, вказали 22% молодих людей, водночас вино, шампанське або міцні алкогольні напої (горілка, коньяк, віскі) щотижня вживали по 5%, слабоалкогольні напої, коктейлі або самогон – по 3%.

	Пиво	Вино, шампанське	Міцні алкогольні напої (горілка, коньяк, віскі)	Слабоалкогольні напої, коктейлі («Шейк», «Лонгер» тощо)	Самогон або інші міцні алкогольні напої домашнього виробництва
Кожного дня	3%	0%	1%	0%	1%
Не рідше одного разу на тиждень	22%	5%	5%	3%	3%
Рідше одного разу на тиждень	36%	43%	34%	19%	15%
Жодного разу	39%	51%	60%	76%	81%
Важко відповісти	0%	1%	0%	1%	1%
N	2852	2852	2852	2852	2852

Рис.2.2.3. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як часто протягом останнього місяця [30 днів] Ви вживали...?», % серед усіх респондентів

Дані опитування 2016 року свідчать, що ніколи не вживали наркотики 96% 14–19-річних молодих людей, 91% – 20–24-річних, 87,1% – 25–29-річних і 83,9% – 30–34-річних. Серед молоді, яка проживає у місті, 13,3% вживають наркотики, 6,1% такої молоді проживають у сільській місцевості (з них 16,3% чоловіків, 6,6% – жінок). Спроби вживати наркотичні засоби мали переважно молоді люди віком 30–35 років (10,9%), декілька разів вживала переважно 25–29-річна молодь – 3,2%. Щодо видів наркотиків, то такі види, як канабіс, «план», «драп», «молочко» вживали найбільше молоді люди 30–34 років (3%).

¹⁴ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

**Розподіл відповідей на запитання
«Чи пробували Ви протягом життя наркотики?», %**

	14–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 роки	Разом
Ніколи	96,0	91,0	87,1	83,9	89,0
Один раз спробував(ла)	2,0	5,7	8,8	10,9	7,3
Вживаю наркотики час від часу	0,4	2,2	0,6	2,7	1,5
Вживав наркотики декілька разів	1,6	1,1	3,2	2,4	2,2
Вживаю наркотики регулярно	0	0	0,3	0	0,1

Подібні тенденції підтверджують дослідження Українського Науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи серед старшокласників. Так 39,6% заперечили вживання: цигарок (60,4% – зазначили вживання від «інколи» до «щоденно»), міцних алкогольних напоїв – 51% (проти 49%), пива або інших слабоалкогольних напоїв – 32% (проти 68%), наркотиків – 93% (проти 7%). Вражає кількість дітей, які спробували міцний алкоголь і цигарки (49% і 60,4% відповідно). За таких даних питання впровадження просвітницьких протиалкогольних програм набуває надзвичайної актуальності.

Що стосується знань правових аспектів вживання алкогольних напоїв та настання кримінальної або адміністративної відповідальності за такі дії, то тут підлітки продемонстрували доволі низький рівень обізнаності – 28–39%. Єдині питання, на які були одержані більш-менш упевнені відповіді, це про те, що стан сп'яніння є обтяжуючою обставиною при скоєнні злочину – 69,66% (зростання на 13,39%), і про легальну можливість придбання алкоголю після 18 років – 92,78% (зростання майже на 7,48%). Вочевидь, питання правової просвіти у цьому аспекті залишаються актуальними в умовах навчальних закладів. Стосовно того, хто здійснює найбільший вплив на молодь щодо вживання або невживання алкоголю, то відповіді респондентів розподілилися таким чином: батьки і найближчі родичі – 30,32%; вчителі, викладачі та адміністрація навчального закладу – 18,97%; близькі друзі – 14,9%; інформація зі ЗМІ – близько 13,44%, уроки «Основи здоров'я», валеології і т.п. – 13,17%; лікарі – 5,7%, знайомі – 3,5%.

За даними Міністерства охорони здоров'я, в останні роки спостерігається зниження показників захворюваності на наркотичні розлади серед молоді. У 2015 році уперше в житті діагнози «гострі психотичні алкогольні розлади», «хронічні алкогольні синдроми», розлади психіки від уживання наркотичних речовин або тютюну встановлено 52 986 особам віком 15–35 років, вони взяті під диспансерний нагляд

наркологічними закладами (у 2014 р. – 55 550 осіб). З них із синдромом залежності – 113 386 осіб (2014 р. – 12500).

Таблиця 2.2.3

**Число хворих з уперше в житті встановленим діагнозом,
узятих під диспансерний нагляд наркологічними закладами
(за даними Міністерства охорони здоров'я)**

Роки	Диспансерна і профілактична групи нагляду		Диспансерна група	
	абсолютні числа	показник на 100 тисяч населення віком 15–35 років	абсолютні числа	показник на 100 тисяч населення віком 15–35 років
2010	85093	624,5	19125	140,4
2011	81959	610,9	18298	136,4
2012	74903	568,4	16768	127,2
2013	67073	516,6	15032	115,8
2014	55550	460,0	12500	103,5
2015	52986	449,1	11386	96,5

Кількість хворих молодих людей, які перебували під диспансерним наглядом у наркологічних закладах на кінець 2015 року, становила 234 030 осіб (у 2014 році – 241 582 особи). З них із діагнозом «хронічний алкогольний синдром» (алкоголізм) – 113 559 осіб (962,5 осіб на 100 тис. населення віком 15–35 років), з діагнозом «розлади психіки від уживання наркотичних речовин» (наркоманія) – 33 231 особа (281,7 осіб на 100 тис. населення віком 15–35 років).

Таблиця 2.2.4

**Число хворих під диспансерним наглядом у наркологічних закладах на кінець року
(за даними Міністерства охорони здоров'я)**

Роки	Диспансерна і профілактична групи нагляду		Диспансерна група	
	абсолютні числа	показник на 100 тис. населення віком 15–35 років	абсолютні числа	показник на 100 тис. населення віком 15–35 років
2010	317689	2331,6	192446	1412,4
2011	309746	2308,8	187548	1397,9
2012	294738	2236,4	181510	1377,3
2013	286396	2206,0	177882	1370,1
2014	241582	2000,5	152875	1265,9
2015	234030	1983,6	148922	1262,3

Щорічне зменшення показників поширеності наркологічних розладів серед молоді є обнадійливою тенденцією. Поряд з тим, враховуючи відносні показники, рівень алко- та наркотичної залежності

серед молоді є досить високим і потребує проведення профілактичних та інформаційних заходів у молодіжному середовищі.

Захворюваність молоді на соціально небезпечні хвороби.

Україна залишається лідером за рівнями захворюваності на ВІЛ-інфекцію та туберкульоз.

За даними ВООЗ в Україні, розрахункова поширеність і захворюваність на *туберкульоз* з 2007 р. мають тенденцію до зниження щорічно в середньому на 4,4% і 3,3%, відповідно¹⁵.

У 2015 р. захворюваність на туберкульоз, що включає нові випадки та рецидиви, серед усього населення України становила 70,5 на 100 тис. населення (2014 р. – 71,2). Розрахунок показника здійснювався на все населення країни, включно з тимчасово окупованими територіями Луганської та Донецької областей. Розрахунок показників захворюваності Донецької та Луганської областей у 2015 р. здійснювався лише для населення територій, контрольованих Урядом України.

Серед молоді віком 15–35 років цей показник захворюваності на туберкульоз у 2015 році становив 64,6 на 100 тис. населення відповідного віку (2014 р. – 70,3). Захворюваність молоді становила 31,9% від загальної кількості захворювань.

Таблиця 2.2.5

Захворюваність молоді віком 15–34 роки на туберкульоз

(за даними Міністерства охорони здоров'я)

Роки	Туберкульоз		% до заг. кільк. захв. на ТБС
	абсолютні числа	на 100 тис. населення	
2010	11928	87,5	38,1
2011	11557	86,1	37,7
2012	11273	85,5	36,4
2013	10555	81,3	34,2
2014	8495	70,3	33,3
2015	7617	64,6	31,9

Аналіз соціальної структури нових випадків захворювання на туберкульоз у 2015 р. демонструє, що серед пацієнтів, які вперше захворіли на туберкульоз, майже 75% становили представники соціально незахищених верств населення (58,4% – непрацюючі працездатного віку,

¹⁵ Туберкульоз в Україні (Аналітично-статистичний довідник), Міністерство охорони здоров'я, 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucdc.gov.ua/pages/diseases/tuberculosis/surveillance/statistical-information>

12,2% – пенсіонери, 1% – особи, які повернулися з місць позбавлення волі, 2,5% – без постійного місця проживання)¹⁶.

Серед нових випадків захворювання на туберкульоз 12,5% становлять хворі, які зловживають алкоголем, а також 3,0% – споживачі ін'єкційних наркотиків, що свідчить про нагальну потребу подальшого розвитку в країні освітньо-профілактичних програм та заходів щодо соціальної підтримки пацієнтів із забезпеченням активної участі інститутів громадянського суспільства.

Україна залишається лідером у Європі за масштабами поширення ВІЛ-інфекції. За темпами розвитку епідемії *ВІЛ-інфекції/СНІДу* в Європі та світі наша країна є другою та п'ятою відповідно і посідає 22-ге рейтингове місце серед 123-х країн світу за оціночною кількістю людей, які живуть з ВІЛ.

За оцінками експертів UNAIDS, в Україні з ВІЛ-інфекцією живе близько 290 тисяч осіб. І лише кожен другий знає про свій діагноз – станом на 1 січня 2016 року на обліку в Україні перебувало 126 604 ВІЛ-позитивних пацієнти¹⁷.

У 2012 році вперше в історії України епідемія ВІЛ/СНІДу сповільнилася – за даними офіційної статистики темпи поширення ВІЛ-інфекції (кількість нових випадків ВІЛ) виявилися нижчими, ніж у 2011 році. Це стало результатом роботи національних програм з уразливими групами і масштабних інформаційних кампаній з профілактики ВІЛ/СНІДу. У 2013–2015 рр. через скорочення програм по боротьбі зі СНІДом темпи епідемії знову почали зростати.

За даними Українського центру контролю за соціально небезпечними захворюваннями Міністерства охорони здоров'я України, починаючи з 2013 року спостерігається зростання показника поширеності ВІЛ-інфекції та СНІДу серед молоді. Так у віковій категорії 15–17 років у 2015 році показник поширеності ВІЛ-інфекції становив 32,6 на 100 тис. населення відповідного віку проти 31,4 у 2014 році, та 22,8 у віковій категорії 18–24 роки: 243,2, 226,0, 206,5 відповідно.

Показники поширеності СНІД демонструють також тенденції зростання. Серед вікової групи 15–17 років показник поширеності СНІД на кінець 2015 року становив 10,5 на 100 тис. населення відповідного віку, у 2014 році – 8,9 % у 2013 р. – 6,5, у віковій категорії 18–24 роки відповідно 13,3, 12,9, 11, 9 на 100 тис. молоді відповідного віку.

¹⁶ Туберкульоз в Україні (Аналітично-статистичний довідник), Міністерство охорони здоров'я, 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucdc.gov.ua/pages/diseases/tuberculosis/surveillance/statistical-information>

¹⁷ СНІД в Україні: статистика на 01.07.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.antiaids.org/ukr/news/aids_stat/snd-v-ukran-statistika-na-01072016-11017.html

Поширеність ВІЛ-інфекції та СНІД серед дітей та молоді
(за даними Українського центру контролю за соціально небезпечними захворюваннями
МОЗ України)

	2010	2011	2012	2013	2014*	2015**
Поширеність ВІЛ-інфекції (абс. ч. на кінець року)***						
0–14 років	9160	9513	9793	9890	9466	8229
15–17 років	248	247	270	312	390	380
18–24 років****	15391	19867	14058	13778	13626	13918
Поширеність ВІЛ-інфекції (на 100 тис. населення)						
0–14 років	141,3	146,4	149,9	149,4	149,0	127,6
15–17 років	15,5	16,4	18,7	22,8	31,4	32,6
18–24 років****	197,4	267,3	200,2	206,5	226,0	243,2
Поширеність СНІДу (абс. ч. на кінець року)						
0–14 років	693	757	819	819	721	687
15–17 років	11	20	42	89	110	122
18–24 років***	553	1096	703	797	776	761
Поширеність СНІДу (на 100 тис. населення на кінець року)						
0–14 років	10,7	11,7	12,5	12,4	11,3	10,7
15–17 років	0,7	1,3	2,9	6,5	8,9	10,5
18–24 років***	7,1	14,7	10,0	11,9	12,9	13,3

*2014 рік – без урахування даних АР Крим та м. Севастополь

**2015 рік – без урахування даних АР Крим та м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції з 2015 року

***Поширеність ВІЛ 0–14 років включає дітей, народжених ВІЛ-інфікованими жінками, у яких ВІЛ-статус уточнюється до 18 місяців життя

**** Коливання кількості у групі 18–24 років пов'язано з переїздом у вікову групу 25 років і старші

За даними Державної служби статистики переважним шляхом передачі ВІЛ-інфекції в Україні є статевий – 54%, парентеральний становить 38%, від ВІЛ-інфікованої матері до дитини – 7%. Найбільшою захворюваністю на ВІЛ-інфекцію серед молоді 15–17 років є у Дніпропетровській, Одеській, Миколаївській областях¹⁸.

Загрозлива тенденція поширення ВІЛ-інфекції та захворювання СНІД серед населення України, зокрема і у молодіжному середовищі потребує впровадження нагальних державних заходів, спрямованих на профілактику та попередження захворювання молоді на соціально небезпечні хвороби.

¹⁸ Статистичний бюлетень «Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2015 році». – Державна служба статистики. -К., 2016, С. 90

Протиправна поведінка молоді.

Однією із соціально небезпечних явищ, що негативно впливає на розвиток і формування молодого особистості, є протиправна поведінка.

У 2015 році Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи проведено опитування старшокласників і студентів ПТНЗ/ ВНЗ I–II рівнів акредитації на тему «Молодь і протиправна поведінка»¹⁹. Аналіз причин і факторів, які створюють причини для прояву девіантної поведінки і протиправних дій, вказують на підтверджені статистикою дані про те, що більшість злочинів скоюють у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, про що вказали 88% опитаних. Економічне розшарування суспільства призвело до значного збідніння населення, тому питання матеріального забезпечення визнане як фактор скоєння правопорушень – 65%. Найменше впливають на скоєння правопорушень, на думку респондентів: суспільні та політичні процеси – 34%, незнання законодавства – 32%.

За результатами роботи Національної поліції України у навчальних закладах виявлено 442 випадків кримінальних правопорушень, пов'язаних з наркотиками, серед яких 126 – збут наркотиків, 15 – схилення неповнолітньої молоді до вживання наркотичних засобів, 12 – збут сильнодіючих та отруйних лікарських засобів, 277 – пов'язаних зі зберіганням наркотиків без мети збуту. З метою популяризації здорового способу життя, відповідального ставлення до здоров'я та формування свідомого протистояння наркотикам під патронатом Національної поліції організовано проведення аматорського турніру з кікбоксингу «PLECHO, K-1 проти наркотиків», у якому брали участь понад 300 спортсменів. Також Національною поліцією України ініційовано проведення руху «Майбутнє без наркотиків», пріоритетом якого є протидія втягненню молоді в немедичне вживання наркотиків та профілактика вживання наркотиків і поширенню наркозлочинності. Упродовж 2015 року проведено майже 10 тис. зустрічей з учнівською молоддю з питань роз'яснення шкоди від уживання наркотиків та основних засад антинаркотичного законодавства.

Згідно з Планом співпраці між представництвом міжнародної організації «Право на здоров'я» в Україні та Державною пенітенціарною службою України у 2015 році реалізується спільний проект «Просвітницько-профілактична програма «Сходинки» для неповнолітніх та молоді, які перебувають у конфлікті з законом», що спрямований на попередження ризикованої поведінки неповнолітніх.

Формування здорового способу життя.

Проведені Інститутом педіатрії, акушерства і гінекології НАМН України дослідження щодо характеристики інформаційних джерел,

¹⁹ «Молодь і протиправна поведінка». – Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи. – 2015 р.

якими користуються молоді люди підліткового віку, зокрема, показали джерела звідки вони отримують інформацію щодо збереження свого здоров'я та здоровий спосіб життя. На запитання – «Звідки Ви отримуєте інформацію про здоров'я та здоровий спосіб життя?» отримано такі відповіді: від батьків, родичів – 87,3%, від вчителів – 66,7%, від медичних працівників – 61,4%, з телебачення, газет та журналів – 60,3%, з Інтернету – 46,1%, від друзів – 27,3%, від тренера – наставника – 25,1%, з книг, брошур – 24,7%, з інших джерел – 3,4%. Звертає на себе увагу збереження у дітей авторитету інформативної ролі сім'ї, школи та медичних працівників. Важливими інформаційними ресурсами все ще залишаються телебачення, газети та журнали. Ознакою вияву довіри до батьків можуть слугувати дані про те, що 11,6% підлітків ніколи не вступають в суперечки з батьками, 64,0% вказали, що сперечаються з батьками лише інколи, 15,4 % – часто і лише 3,4 % – постійно.

На підвищення рівня поінформованості старшокласників про шкідливість вживання алкоголю шляхом розвитку співпраці педагогів, учнів і батьків спрямована інформаційно-освітня протиалкогольна програма «Сімейна розмова», яка реалізується за підтримки Міністерства освіти і науки України, Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України на базі навчальних закладів у 10 областях України: Запорізькій, Донецькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Харківській, Львівській, Чернігівській, Миколаївській, Чернівецькій та м. Києві. У 2014–2015 роках у програмі брали участь 31 412 старшокласників і 813 педагогічних працівників.

За результатами щорічного моніторингу діяльності психологічної служби системи освіти такі напрями роботи, як профілактика шкідливих звичок, формування навичок ЗСЖ, проблеми насилля та питання, пов'язані з асоціальними проявами у поведінці за запитами старшокласників складає майже 9% від загальної кількості звернень.

Основними запитами старшокласників до практичних психологів і соціальних педагогів є такі: проблеми у стосунках з однолітками – 13,27%; проблеми профорієнтації – 11,4%; проблеми стосунків з батьками – 8,64%; ознайомлення з результатами власної діагностики та соціально-психологічних досліджень – 6,27%; побудова взаємовідносин з протилежною статтю – 6,04%; проблеми у взаєминах «вчитель-учень» – 6,01%; підготовка до ЗНО, ДПА – 4,77%; труднощі у навчанні – 4,47%; самовдосконалення (пізнання себе, власних здібностей, можливостей, розвиток пізнавальної сфери, компетенцій) – 4,41%. Переживання кризових, стресових станів, емоційні проблеми складають майже 5% від загальної кількості звернень.

Сучасний стан здоров'я населення України характеризується вкрай високими показниками захворюваності та смертності, низьким рівнем

тривалості життя, відсутністю можливості отримувати належну медичну допомогу. За станом здоров'я громадян Україна посідає одне з найнижчих рейтингових місць у європейському регіоні. У рейтингу стану здоров'я громадян різних країн світу, визначеному Агентством Bloomberg у 2013 році, Україна посіла 99-те місце серед 145-ти взятих до оцінки країн світу (після країн пострадянського простору – Грузії, Вірменії, Латвії, Литви, Таджикистану, Узбекистану, Білорусі, Росії)²⁰. У 2015 році Україна не змінила своїх позицій і так само знаходиться в рейтингу на 99 місці.²¹

На разі цінність здоров'я, розуміння важливості дотримання здорового способу життя входить до пріоритетних цінностей української молоді.

Одним із основних завдань Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, є створення оптимальних умов для реалізації потенціалу кожного громадянина впродовж всього життя та досягнення адекватних стандартів якості життя та благополуччя, підвищення особистої відповідальності громадян за власне здоров'я. Орієнтиром у проведенні такої роботи є програма Європейського Союзу «Європейська стратегія здоров'я – 2020».

На сьогодні в Україні є потреба формування міжсекторального та міжгалузевого підходу у проведенні профілактичних заходів щодо збереження здоров'я молодого покоління, усунення або зменшення факторів ризикованої поведінки, створення умов щодо забезпечення можливостей для молоді вести активний здоровий спосіб життя, формування відповідального ставлення молоді до власного здоров'я.

Така робота вимагає з одного боку фінансових вкладень та нормативно-правового забезпечення, з іншого – забезпечення управлінських спроможностей розвитку діяльності з питань здорового способу життя молоді, зменшення поширення соціально небезпечних хвороб серед молоді, цілеспрямованої, спільної та системної роботи всіх структурних молодіжних та соціальних інституцій як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, створення інформаційного простору та соціально-економічних умов, сприятливих для здоров'я, формування позитивно спрямованої позиції молоді щодо способу життя. Забезпечувати високий рівень втілення поставлених завдань мають як професіонали, так і молодь як повноправний партнер розвитку молодіжної політики в Україні.

²⁰ Рекомендації парламентських слухань на тему «Про реформу охорони здоров'я в Україні», схвалені постановою Верховної Ради України від 21.04.2016 р. № 1338-VIII

²¹ Bloomberg rankings the world's healthiest countries. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bloomberg.com/businessweek/bloomberg/pdfs/WORLDS_HEALTHIEST_COUNTRIES_V2.pdf

2.3. Цінність освіти та орієнтація на майбутню спеціальність

За результатами дослідження «Молодь України-2015», для 43% молодих людей у віці 14–19 років найголовнішим пріоритетом є здобуття освіти (включно із самоосвітою)²². З віком здобуття освіти втрачає свою пріоритетність: для 12% молоді віком 20–24 роки та 5% молоді віком 25–34 років освіта є життєвим пріоритетом.

Для задоволення освітніх потреб молоді і здобуття професійних навичок в країні діє розгалужена система професійно-технічних та вищих навчальних закладів.

Тенденції розвитку економіки країни свідчать про те, що ринок праці потребує та в подальшому буде потребувати кваліфікованої робочої сили. У той же час протягом останніх років спостерігається суттєве скорочення кількості професійно-технічних навчальних закладів та кількості учнів, які в них навчаються. З 2010 р. кількість ПТНЗ скоротилася до 798 у 2015 р. проти 940 закладів у 2010 р. (на 15%), а чисельність учнів професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) скоротилась майже на третину – на 27% (**Табл. 2.3.1**). Це скорочення пояснюється тим, що частина ПТНЗ реорганізована у вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації, та втратою абітурієнтами інтересу до професійної освіти.

Таблиця 2.3.1

Динаміка мережі професійно-технічних навчальних закладів

та чисельності учнів в них

(за даними Державної служби статистики України)

	Кількість професійно-технічних навчальних закладів	Кількість учнів	Випущено за рік
2010	940	416469	237003
2011	940	394186	229044
2012	937	405967	194798
2013	933	375586	217670
2014	814	315591	182012
2015	798	304113	164953

Мережа професійно-технічних навчальних закладів включає: вищі професійні училища – 160, центри професійно-технічної освіти – 67, професійні ліцеї – 370, професійно-технічні училища – 91, навчальні центри при кримінально-виконавчих установах закритого типу – 65, структурні підрозділи вищих навчальних закладів – 26.

Незважаючи на те, що ринок праці потребує кваліфікованих

²² «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

робітників, у 2014/15 навчальному році лише вісім з десяти випускників (79,1%) ПТНЗ були працевлаштовані за здобутою професією.

У 2015 р. продовжився процес реформування вищої освіти, що передбачає підвищення її якості, надання вищим навчальним закладам автономії, оптимізацію їх мережі, підвищення академічної мобільності студентів і викладачів, інтеграцію України до світової науки.

У 2015 р. продовжилась тенденція попередніх років щодо скорочення кількості вищих навчальних закладів та студентів, які в них навчаються (**Табл. 2.3.2**). Чисельність молоді, яка вступила до вузів III–IV рівнів акредитації у 2015 р., становила 259 904 особи і була меншою, ніж у 2014 р. на 11% (291 647 осіб).

Таблиця 2.3.2

Динаміка мережі вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації та чисельності студентів за період з 2005 по 2015 роки
(за даними Державної служби статистики України)

	Кількість вищих навчальних закладів	Державної та комунальної форми власності	Приватної форми власності	ВНЗ I–II рівнів акредитації	ВНЗ III–IV рівнів акредитації	Кількість студентів
2005/06	951	749	202	606	345	2709161
2006/07	920	721	199	570	350	2786582
2007/08	904	702	202	553	351	2813798
2008/09	881	685	196	528	353	2763873
2009/10	861	674	187	511	350	2599426
2010/11	813	637	176	483	330	2418111
2011/12	805	633	172	479	326	2246363
2012/13	785	619	166	469	316	2106174
2013/14	767	609	158	458	309	1992882
2014/15	664	520	144	387	277	1689226
2015/16	659	525	134	371	288	1605270

Серед 659 вищих навчальних закладів, які функціонували у 2015 році, 19 переміщені з окупованих територій Донбасу та Криму.

У 2015 р. запроваджено нову процедуру вступу до вузів абітурієнтів з Криму та окупованих територій Донбасу. Свідомство про середню освіту українського зразка вони мали можливість отримати, здавши державну підсумкову атестацію екстерном в одній зі 190 спеціально визначених шкіл на підконтрольній території. За даними Міністерства освіти і науки України, студентами у 2015/2016 н.р. змогли стати 963 абітурієнти з Криму, 14 709 абітурієнтів з Донецької області та 5791 абітурієнт з Луганської області (враховані як території, підконтрольні українській владі, так і окуповані).

Орієнтація молодих людей на здобуття вищої освіти обумовлена,

в першу чергу, можливістю кращого працевлаштування. Так, за результатами соціологічного дослідження «Соціально-економічний портрет студентів» (2016 р.)²³ на запитання «Чому Ви здобуваєте вищу освіту?» половина опитаних студентів (50%) відповіли, що прагнуть отримати знання та навички, які стануть в нагоді під час роботи, 51% вбачають, що вища освіта надає можливість отримати хорошу роботу в майбутньому. Трохи більше третини молоді (38%) здобувають вищу освіту для особистісного та інтелектуального розвитку. Водночас третина студентів (32%) відповіли, що хочуть просто отримати диплом про вищу освіту, тому що наполягали батьки (8%) та щоб переїхати в інше місто (6%).

Найбільш популярними при виборі спеціальності залишаються такі галузі знань, як «економіка і підприємництво», «право», «гуманітарні науки» тощо (**Табл. 2.3.3.**). Слід відмітити, що у 2015 році найбільше зросла частка тих, хто обрав «інформатику та обчислювальну техніку», трохи знизилася популярність такої галузі знань, як «економіка і підприємництво».

За результатами дослідження «Соціально-економічний портрет студентів» (2016 р.), на вибір спеціальності впливали здебільшого власні уподобання студентів. Так, більшість студентів (50%) обрала спеціальність, бо цікавляться нею, майже третина (29%) – враховували престижність професії, можливість працевлаштування та гарного заробітку. В той же час, 16% обирали професію за порадою батьків, знайомих, відповідно до вартості навчання та можливості навчання за рахунок державного замовлення.²⁴

Таблиця 2.3.3.

Найбільш популярні галузі знань серед тих, хто вступив у ВНЗ III–IV рівнів акредитації на початок 2015/2016 навчального року
(за даними Державної служби статистики України)

	2014/2015		2015/2016	
	кількість, осіб	% від прийнятих на навчання	кількість, осіб	% від прийнятих на навчання
економіка і підприємництво	44 154	15,1	36 553	14
право	24 494	8,4	20 801	8
транспорт і транспортна інфраструктура	14 571	5	13 384	5,1
інформатика та обчислювальна техніка	13 990	4,8	14 114	5,4
медицина	11 635	4	11 459	4,4
педагогічна освіта	15 001	5,1	13 566	5,2
гуманітарні науки	17 440	6	14 890	5,7

²³ «Соціально-економічний портрет студентів». – GfK Ukraine. – 2016 р.

²⁴ «Соціально-економічний портрет студентів». – GfK Ukraine. – 2016 р.

Подібні тенденції спостерігалися і у 2015 р. Опитування молоді «Молодь України-2015»²⁵ засвідчило, що 49% української молоді, обираючи спеціальність, на якій вони планували навчатися, орієнтувалися на спеціальності, які відповідають їхнім інтересам, захопленням, здібностям, 30% – на спеціальності, які забезпечать гідний заробіток. Кожна десята молода людина (11%) орієнтувалася на можливість отримати вищу освіту безкоштовно.

Проте слід врахувати, що за результатами соціологічного дослідження «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів»²⁶, проведеного у 2015 році, впевнені, що у майбутньому працюватимуть за отриманою спеціальністю, майже половина студентів (46%), а третина опитаних (34%) – працюватимуть за спеціальністю у разі гідної оплати. За спеціальністю здебільшого збираються працювати студенти-митці (57%), а студенти технічного профілю, навпаки, найменше налаштовані на роботу за обраною професією – лише 34% планують працювати за фахом, а 41% – залежно від майбутньої зарплати. Відповідно лише 11% студентів під час навчання працюють (підробляють) у сфері, що пов'язана з майбутнім фахом.

Незважаючи на складні соціально-економічні і політичні умови, частка студентів, які отримують вищу освіту за рахунок коштів державного бюджету, збільшується – у 2010/2011 н.р. 42% студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації навчалися за рахунок коштів державного бюджету, у 2015/2016 н.р – 45,6% (у 2014/2015 н.р. – 44,5%), у ВНЗ III–IV рівнів акредитації – 44,8% та 47,2% відповідно (у 2014/2015 н.р. – 46,1%).

У 2015 році 62% студентів вузів зараховано на бюджет, на контракт – 38%. Розподіл місць державного замовлення між галузями знань протягом останніх років фактично не змінюється: на денній формі навчання – інженерія (34%), суспільні науки (19%), гуманітарні науки (12%); на заочній – суспільні науки (35%), інженерія (20%), гуманітарні науки (12%), педагогіка (12%)²⁷. Цей розподіл жодним чином не враховує ні існуючі потреби ринку праці, ні загальні тенденції зміни ринку праці в найближчій перспективі, що поглиблює значний розрив між освітою та ринком праці в країні.

Під час вибору вищих навчальних закладів молодь в основному орієнтується на високий рівень викладання, його престижність та рейтинг (25% респондентів, 16% та 16% відповідно). У той же час значний вплив має зручне розташування навчального закладу, його територіальна

²⁵ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

²⁶ «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів». – Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, фірма «Юкрейніансоціолоджі сервіс». – 2015 р.

²⁷ Освіта в Україні. 2015 р. Збірник. Аналітичний центр SEDOS. – 2016 р. – С.32. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cedos.org.ua/data/pdfs/osvitaua_250416_updated.pdf

доступність (24%) та можливість отримати освіту безкоштовно (21%)²⁸.

Значна частка українських студентів навчається за кордоном. У 2013/2014 н.р. за кордоном навчалось 46 591 особа, більшість (14 951 особа) – у Польщі (українські студенти складають 42% від усіх іноземних студентів, які навчаються у Польщі). Значна частка українців навчалися також у Німеччині (9 212 осіб), Канаді (2 053 особи), Чехії (2 019 осіб), Італії (1 894 особи). Збільшилася, у порівнянні з 2011/2012 н.р., чисельність українських студентів у російських вузах на 1 292 особи (в Росії навчалось 6 029 осіб), що на думку експертів, може відбуватися за рахунок студентів з окупованих територій Донбасу та Криму²⁹. Соціологічні дослідження свідчать, що більшість студентів (у 2015 р. – 69%, у 2011 р. – 55%) хотіли б навчатися за кордоном (найбільше – ті, що навчаються за технічним профілем, майже 80%). Основна перешкода навчанню за кордоном – нестача коштів, на це вказали 71% студентів у 2015 році (у 2011 році таких було 52%), та недостатнє знання іноземних мов – 37,5% (у 2011 році – 34%)³⁰.

За даними інтернет-дослідження British Council, проведеного у 2014 році, 12% молодих людей планували навчатися за кордоном (найбільше серед тих, хто планували зробити це найближчим часом – молодь із загальною освітою – 8%), ще 44% молоді висловили зацікавленість у цьому. Здебільшого молодь планувала отримати за кордоном вищу освіту (основну – 34% або додаткову – 44%) в таких країнах, як Великобританія (43%), США (38%), Німеччина (33%), Польща (26%) та Канада (25%). Серед мотивів навчання за кордоном переважали бажання досконало вивчити англійську мову (50%), отримати якісно вищу освіту (47%), знайти роботу за кордоном (44%) або знайти роботу в Україні (39%)³¹.

За даними Державної служби статистики, у 2014/2015 навчальному році з України вперше виїхало на навчання більше студентів, ніж приїхало іноземних студентів на навчання до українських вузів. У 2015/2016 н.р. в Україні навчалось 53 372 іноземних студенти, майже третина (28%) – це студенти з пострадянських країн, переважно з Туркменістану (9 972 особи), Азербайджану (9 706 осіб), Узбекистану (2 047 осіб), Росії (1 489 осіб) та Грузії (1 012 осіб). Крім того, значна частка іноземних студентів з країн Азії та Африки: Індії (4 773 особи), Нігерії (3 252 особи), Марокко (2 348 осіб), Іраку (2 101 особа), Йорданії (2 090 осіб) тощо. Більше половини студентів-іноземців отримували освіту за медичними

²⁸ «Молодь України-2015». – GfK Ukraine. – 2015 р.

²⁹ Освіта в Україні. 2015 р. Збірник. Аналітичний центр SEDOS. – 2016 р. – С.79-80. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cedos.org.ua/data/pdfs/osvitaua_250416_updated.pdf

³⁰ «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів». – Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, фірма «Юкрейніансоціолоджі сервіс». – 2015 р.

³¹ «Прагнення, бачення розвитку і погляди української молоді». – GfK Ukraine. – 2014 р.

(переважно вихідці з Азії та Африки) та економічними (студенти з пострадянського простору) спеціальностями.

За даними соціологічного дослідження «Молодь України-2015», 83% молоді, які отримали вищу освіту, задоволені її рівнем³². Проте 60% української молоді, які ще навчаються у вузах, та 55% тих, хто закінчив вузи, хотіли б мати більш високий рівень освіти. Серед основних мотивів: особиста потреба у підвищенні рівня освіти – 53%, можливість влаштуватися на більш престижну роботу – 53%, можливість більш високого заробітку – 50%.

Ці дані можуть свідчити про те, що молоді люди, які отримали вищу освіту, розуміють необхідність постійного підвищення рівня кваліфікації, здобуття нових знань, що постійно оновлюються. В зарубіжних країнах ці потреби задовольняє розгалужена система навчання протягом життя, яка активно функціонує в багатьох країнах світу. В Україні ж молоді люди здебільшого займаються самоосвітою. Так, за результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015», 62% молодих людей протягом останніх 5 років займалися підвищенням свого особистісного і професійного рівня самостійно, 27% навчалися на інтернет-курсах. Лише 22% отримали знання за навчальними програмами в закладах формальної освіти, 12% – на тематичних курсах, що проводилися неурядовими організаціями, 10% – на курсах, організованих державними закладами роботи з молоддю (молодіжні центри, центри зайнятості тощо). Така ж динаміка у виборі форм навчання простежувалася і у тих молодих людей, хто планував підвищити свій особистісний або професійний рівень знань протягом найближчого року: 56% – самостійно, 31% – на інтернет-курсах, 18% – в закладах формальної освіти, 16% – на тематичних курсах, що проводяться неурядовими організаціями, 11% – на курсах, організованих державними закладами роботи з молоддю.

Здебільшого молоді люди займалися самовдосконаленням особистості, особистісним розвитком (40%), самовдосконаленням у сфері професійних інтересів (23%), отримання трудових навичок (19%). Майже третина (31%) вдосконалювали загальні навички користування комп'ютером, майже кожен четвертий (22%) – навички користування спеціальним програмним забезпеченням, та майже стільки ж – 21% підвищували комп'ютерну грамотність. Популярним у частини молоді було також вивчення та вдосконалення знань з англійської (20%) та інших іноземних мов (7%).

Щодо планів на підвищення особистісних або професійних навичок найближчим часом, то значно менше, порівняно з показниками попередніх п'яти років, молоді люди планували займатися самовдосконаленням особистості, особистісним розвитком (27%), вп'ятеро зменшилася

³² «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

частка тих, хто планував вдосконалювати загальні навички користування комп'ютером (7%), удвічі тих, хто планував вдосконалювати навички користування спеціальним програмним забезпеченням – 11%, та тих, хто планував підвищувати комп'ютерну грамотність (12%). Натомість збільшилася частка молоді, хто планував оволодіти англійською (27%) та іншими іноземними мовами (11%), майже удвічі більше молодих людей планували зайнятися організацією або розвитком власного бізнесу (з 6% до 11%).

Тривогу викликає той факт, що значна частина молоді (21%) не підвищувала за останні п'ять років і не планувала (24%) підвищувати свої особистісні та професійні навички.

Розрив між системою освіти і ринком праці, відсутність чітких орієнтирів при виборі спеціальності та розуміння необхідності постійного вдосконалення професійних знань і навичок призводять до того, що тільки половина (51%) молодих людей працює за фахом і лише 35% обрали цікаву роботу та її відповідність здібностям серед трьох найважливіших аспектів роботи³³.

Протягом останніх років відбулися позитивні зрушення в усвідомленні молодими людьми важливості освіти під час пошуків робочого місця. За результати соціологічних досліджень, серед студентів переважає точка зору, що по закінченні вузів для знаходження роботи потрібно мати добру освіту, високий рівень знань (45%), а не покладатися на знайомства та зв'язки (36%), в той час у 2011 році ситуація була зворотною: студенти більше поклалися на зв'язки (43%), ніж на освіту (38%)³⁴.

Однією з головних проблем освіти в Україні залишається її якість. За результатами соціологічного дослідження «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів», більшість українських студентів оцінюють якість вищої освіти в Україні нижче середнього – у 2,8 бала за 5-бальною шкалою (у 2011 році цей показник складав 3,5 бала). Найбільш серйозними проблемами вищої освіти більшість студентів вважає невизнання дипломів більшості українських вузів у світі (51%), невідповідність викладання вимогам ринку праці (41%), корумпованість викладацького складу вузів (39%), низький рівень якості освіти в українських вузах порівняно зі світовим рівнем (32%)³⁵.

Відповідність програм навчання потребам економіки країни можливо забезпечити шляхом розвитку наукових досліджень в

³³ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

³⁴ «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів». – Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, фірма «Юкрейніансоціолоджі сервіс». – 2015 р.

³⁵ «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів». – Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, фірма «Юкрейніансоціолоджі сервіс». – 2015 р.

університетах та посилення партнерства університетів та бізнесу у галузі наукових досліджень та розробок. Рівень співпраці бізнесу з університетами на сьогодні є критично низьким і негативно впливає не лише на якість підготовки студентів, а й на інноваційність економіки країни. У Глобальному індексі конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) 2014–2015 рр. Україна за показником «Співпраця університетів та бізнесу у галузі досліджень та розробок» зайняла 74-е місце проти 64-го місця у 2009–2010 рр. (зі 140 можливих).

Значною проблемою освіти країни залишається її корумпованість. Згідно з даними Барометру світової корупції Transparency International за 2013 рік, 43% опитаних українців вважають освітню систему «надзвичайно корумпованою»³⁶. На думку 25% студентів, в останні роки з поширенням корупції в їх вузах нічого не змінилося, 10,5% вважає, що «випадків корупції стало менше», 5% – «стало більше». І лише 13% студентів стверджують, що в їхніх вузах і раніше не було, і зараз немає корупції. У цілому, з випадками корупції у вузах безпосередньо стикалися 34% студентів, ще 26% чули про це від інших.³⁷

На думку майже половини студентів (47%), головною причиною існування корупції у вузах лінощі самих студентів, їхнє небажання вчитися. Значна частина студентів (44%) вказали на знецінення самої вищої освіти («студенту потрібний лише диплом»), 32% – на недостатню оплату праці викладачів³⁸.

Ключовим фактором, який впливає на якість вищої освіти в Україні, є низький рівень матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів. Ця проблема з кожним роком загострюється, оскільки лєвова частка коштів спрямовується на виплату стипендій, зарплати викладачам та персоналу, оплату комунальних платежів тощо. У 2015 р. лише 3,5% коштів у державних навчальних закладах спрямовувалося на матеріально-технічне переоснащення, ремонт приміщень, закупівлю транспортних засобів, техніки. На думку експертів, без збільшення видатків на ці потреби вищі навчальні заклади не зможуть готувати сучасного рівня фахівців в інженерії, природничих спеціальностях, медицині³⁹.

Отже освіта є одним з найголовніших пріоритетів для молоді у віці 14–19 років. Численні соціологічні дослідження свідчать, що молодь орієнтується на здобуття вищої освіти в силу того, що освіта надає

³⁶ Transparency International: Ми маємо рецепт подолання корупції в освіті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/3005/html>

³⁷ «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів». – Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, фірма «Юкрейніансоціолоджі сервіс». – 2015 р.

³⁸ «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів». – Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, фірма «Юкрейніансоціолоджі сервіс». – 2015 р.

³⁹ Освіта в Україні. 2015 р. Збірник. Аналітичний центр SEDOS. – 2016 р. – С. 7, 28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cedos.org.ua/data/pdfs/osvitaua_250416_updated.pdf

можливість кращого працевлаштування. Також простежується орієнтація частини української молоді отримати освіту за кордоном, що дозволить їм досконало оволодіти іноземною мовою та залишитися там працювати.

На вибір спеціальності впливають здебільшого власні уподобання студентів та можливість мати гарний заробіток. При цьому, кожна десята молода людина при виборі спеціальності орієнтується на можливість отримання освіти безкоштовно. При виборі вищих навчальних закладів молодь, в основному, орієнтується на високий рівень викладання, територіальну доступність закладу та можливість отримати освіту безкоштовно.

Здебільшого українська молодь підвищує свій особистісний та професійний рівень, займаючись самоосвітою. Проте потрібно звернути увагу на той факт, що майже кожна п'ята молода людина не підвищувала і не планує підвищувати особистісні та професійні навички, що, безумовно, негативно впливає на рівень її конкурентоспроможності на ринку праці.

Проблемним питанням залишається рівень якості освіти в Україні. Студенти називають такі найбільш суттєві проблеми вищої освіти: невизнання дипломів більшості українських вузів у світі, невідповідність викладання вимогам ринку праці, корумпованість викладацького складу вузів, низький рівень якості освіти в українських вузах порівняно зі світовим рівнем.

Наведені дані свідчать про необхідність реформування системи вищої освіти в Україні, механізму державного замовлення, в основі якого повинна бути оптимізація підготовки фахівців відповідно до існуючих і прогнозованих потреб ринку праці. Одним із пріоритетів державної політики в сфері освіти повинно стати також формування системи навчання впродовж життя.

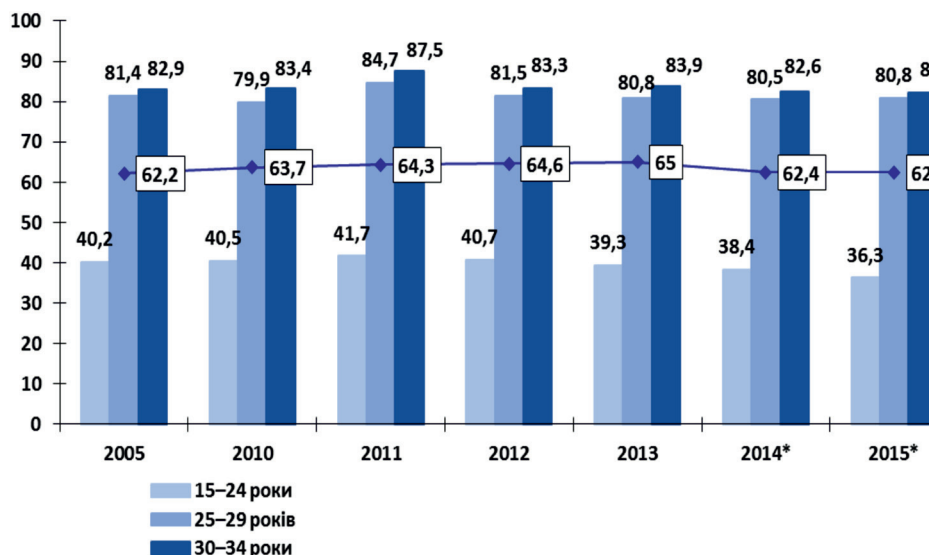
2.4. Професійне самовизначення та плани трудової кар'єри

Зайнятість. За даними Державної служби статистики України, у 2015 р. налічувалося 6 789,1 тис. економічно активних осіб віком 15–34 роки (у тому числі 5 887,9 тис. зайнятих і 901,2 тис. безробітних), що становило 39% загальної чисельності економічно активного населення працездатного віку (у 2015 р. цей показник становив 40,2%, у 2012 р. – 41,1%). Скорочення кількості економічно активного населення, а особливо осіб 15–34 років, відбувається внаслідок демографічної кризи, а в 2014 і 2015 рр. – через неврахованість мешканців тимчасово окупованої території АР Крим та зони проведення антитерористичної операції на частині території Донецької та Луганської областей.

У 2014–2015 рр. *рівень економічної активності* як серед усіх вікових груп молоді, так і серед економічно активного населення віком 15–70 років не змінився. Найнижчим рівень економічної активності є

серед наймолодшої вікової групи (15–24 роки), де й відбулося найбільше скорочення цього показника (43% – у 2008 р., 38,4% – у 2014 р., 36,3% – у 2015 р.)⁴⁰, що зумовлено їхнім більшим залученням до процесу навчання і здобуття освіти. В інших вікових групах молоді рівень економічної активності знизився пропорційно до рівня економічної активності всього населення віком 15–70 років (**Рис. 2.4.1**).

У 2015 р. відбулося значне скорочення рівня економічної активності міської молоді в наймолодшій віковій групі (33,5% проти 37,0% у 2014 р.). У вікових групах 25–29 років і 30–34 роки порівняно з 2014 р. рівень економічної активності майже не змінився.

* Дані за 2014–2015 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та зони проведення антитерористичної операції на частині території Донецької та Луганської областей.

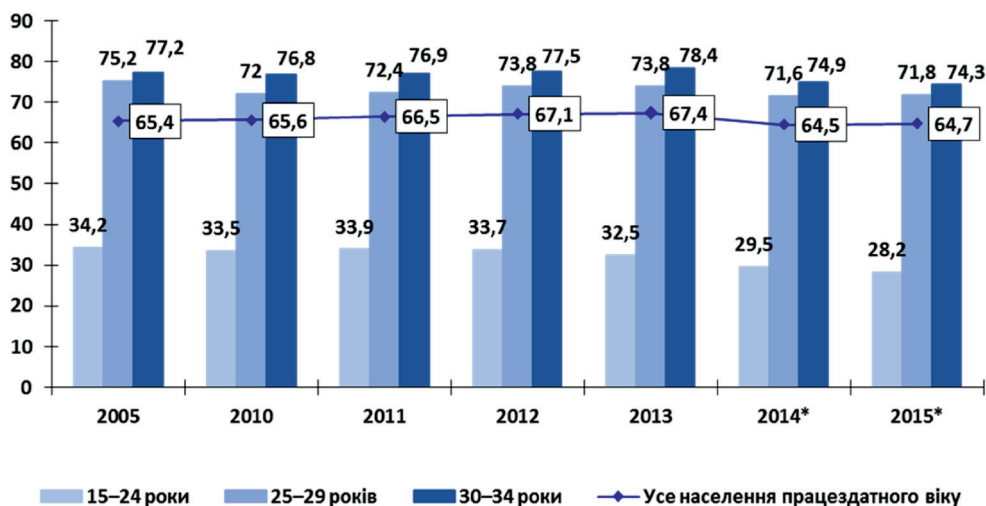
Рис. 2.4.1. Рівень економічної активності молоді за віковими групами, 2005–2015 рр., %
(за даними Державної служби статистики України)

Рівень зайнятості у 2015 р. серед молоді старших вікових груп порівняно з попереднім роком, коли відбулося зниження цього показника, не змінився і становив 71,8% серед 25–29-річних і 74,3% серед 30–34-річних. Проте рівень зайнятості молоді віком 15–24 роки продовжував зменшуватися: від 29,5% у 2014 р. до 28,2% у 2015 р.⁴¹

⁴⁰ Економічна активність населення України 2015. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/>

⁴¹ Економічна активність населення України 2015. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/>

У 2014 і 2015 рр. показники рівня зайнятості серед молоді, як і всього працездатного населення, сягнули найнижчої позначки за останні десять років (**Рис. 2.4.2**). Таке зниження рівня зайнятості пояснюється складною економічною та політичною ситуацією в країні: збройним конфліктом на сході України, що призводить до скорочення виробництва у цьому регіоні; погіршення умов залучення додаткового фінансування до «сірої» зони та території Донецької та Луганської областей, які підконтрольні Україні; проблем, які виникають на ринку праці по всій території країни. Також вагоме навантаження на ринок праці в країні здійснює значна кількість внутрішньо переміщених осіб з частини території Донецької та Луганської областей та Криму (станом на 1 серпня 2016 р. взято на облік понад 1,7 млн переселенців або 1,4 млн сімей з Донбасу та Криму⁴²).

* Дані за 2014–2015 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя та зони проведення антитерористичної операції на частині території Донецької та Луганської областей.

Рис. 2.4.2. Рівень зайнятості молоді за віковими групами, 2005–2015 рр., %
(за даними Державної служби статистики України)

У 2015 р. рівень зайнятості серед молодих жінок і чоловіків продовжував знижуватися в усіх вікових групах окрім жінок вікової групи 25–29 років (у 2014 р. – 62,7%, у 2015 р. – 63,1%). Це можна пов'язати з тим, що ця вікова група є однією з найбільш активних щодо дітонародження, а у 2015 р. інтенсивність народжень в Україні

⁴² Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mlsp.gov.ua.

зменшилась в усіх п'ятирічних групах жінок та сумарний коефіцієнт народжуваності становив 1,363, тоді як у 2013 р. він дорівнював 1,506.

Якщо порівнювати рівень зайнятості української молоді віком 15–24 роки з рівнем зайнятості молоді відповідної вікової групи в країнах Євросоюзу, то рівень зайнятості молоді в Україні в 2015 р. був нижчим (28,2%), ніж в країнах ЄС (33,0%)⁴³. У 2011–2013 рр. рівень зайнятості української молоді віком 15–24 роки перевищував відповідний показник серед європейської молоді.

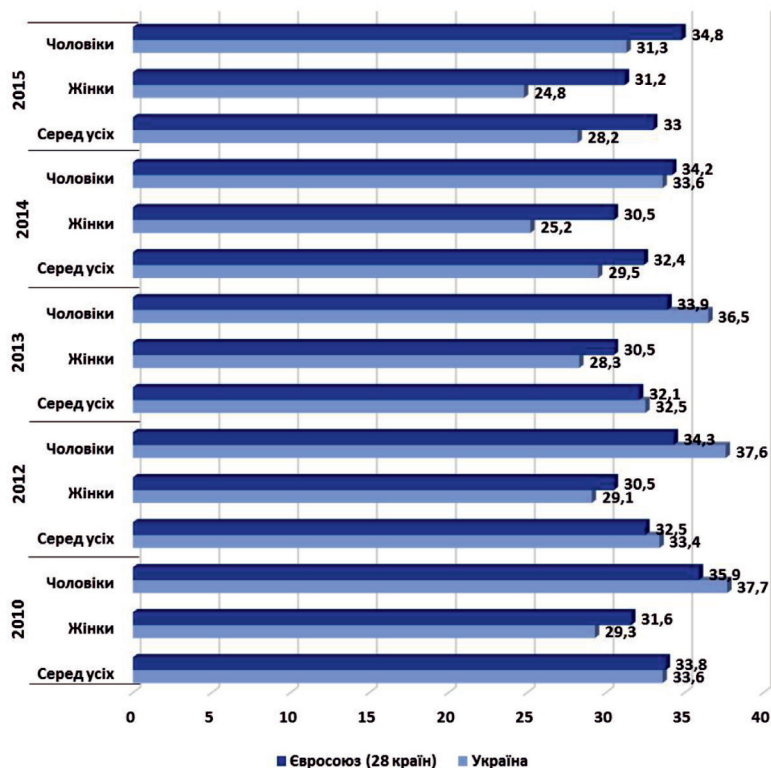

Рис. 2.4.3. Рівень зайнятості у віці 15–24 років в Україні та країнах Європейського Союзу за статтю, 2010–2015 рр., %
(за даними Державної служби статистики України)

За даними Державної служби статистики України, у 2015 р., як і в попередні роки, за професійними групами наймолодша група молоді віком 15–24 роки переважно представлена в найпростіших професіях (307,5 тис. осіб⁴⁴ або 20,5% від загальної кількості молоді відповідної

⁴³ Економічна активність населення України 2015. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/>

⁴⁴ Економічна активність населення України 2015. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/>

вікової групи⁴⁵) та серед працівників сфери торгівлі та послуг (278,6 тис. осіб або 18,6%). Це пояснюється відсутністю досвіду та низькою кваліфікацією молоді віком 15–24 роки, ніж старших вікових груп молодих людей. Молодь вікових груп 25–29 років і 30–34 роки найбільше працює професіоналами (541,6 тис. осіб або 21,1% та 533,7 тис. осіб або 20,9%), а також працівниками сфери торгівлі та послуг (423,6 тис. осіб або 16,5% та 394,5 тис. осіб або 15,4%). Найменше молодь представлена серед кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибацтва (*Табл. 2.4.1*).

Таблиця 2.4.1

Зайняте населення за професійними групами за віком у 2015 р., тис. осіб
(за даними Державної служби статистики України)

	Усе населення	Вік, років		
		15–24	25–29	30–34
Усього, тис. осіб	16443,2	1500,3	2562,7	2558,1
у тому числі за професійними групами:				
законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	1299,0	64,2	174,1	244,9
професіонали	2903,7	221,9	541,6	533,7
фахівці	1978,3	202,4	339,2	315
технічні службовці	521,2	66,2	112,9	70,7
працівники сфери торгівлі та послуг	2691,2	278,6	423,4	394,5
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибацтва	155,8	17,2	21,6	19,4
кваліфіковані робітники з інструментом	2017,0	213,1	344,7	391,5
робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування	1849,2	129,2	250,1	242,3
найпростіші професії	3027,8	307,5	355,1	346,1

Зростає залученість молоді до військової служби у Збройних Силах України. Заданими Міністерства оборони України, попри значне зростання кількості військовослужбовців у 2014 р. (2014 року – 250 тис. осіб (204 тис. осіб – військовослужбовці, 46 тис. осіб – цивільні працівники), 2013 року – 165 тис. осіб (120,9 тис. осіб – військовослужбовці, 44,6 тис. осіб – цивільні працівники), у 2015 році їхня чисельність не змінилася. Так, на кінець 2015 р. кількість військовослужбовців становила 250 тис. осіб (204 тис. осіб – військовослужбовці, 46 тис. осіб – цивільні працівники)⁴⁶.

⁴⁵ Розраховано автором.

⁴⁶ Біла книга – 2014. Збройні Сили України. – К.: Міністерство оборони України, 2015. – 85 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2014.pdf.

Нарощування контрактної складової Збройних Сил України дало змогу у 2015 р. відібрати та укласти контракти з 16,1 тис. осіб, у тому числі з цивільної молоді (на вакантні посади) – 11,5 тис. осіб (71,4% від загальної кількості укладених контрактів) (204 тис. осіб – військовослужбовці, 46 тис. осіб – цивільні працівники)⁴⁷.

Економічна та політична криза в Україні зумовлена не лише зовнішніми чинниками (агресія з боку Російської Федерації, жорстка торгова конкуренція в ЄС тощо), але й внутрішніми (падіння обсягів виробництва, зниження рівня життя населення, зростання рівня безробіття тощо), які призводять до зростання рівня нестандартної зайнятості (неформальна, неповна, тимчасова, віддалена) серед населення, а особливо серед молоді. Бажання до більш високого матеріального забезпечення життя спонукає молодих людей до пошуку додаткових джерел доходів. Одним з таких джерел є неформальна зайнятість, яка охоплює усі неформальні робочі місця як у неформальному, так і офіційному (формальному) секторах економіки.

За даними Державної служби статистики України, у 2015 р. рівень участі населення у неформальному секторі економіки становив 26,2% проти 22,9% у 2012 р. Найвищий її рівень (36,1%) був характерним для осіб віком 15–24 роки, що обумовлено насамперед можливостями отримання молоддю додаткового заробітку під час здобуття освіти. Зі збільшенням віку молоді цей показник зменшується: 25–29 років – 26,8%, 30–34 роки – 25,0%⁴⁸.

Тимчасова зайнятість є значним сегментом робочої сили на ринках праці багатьох країн світу. В Україні рівень непостійної зайнятості швидко зростає: з 0,4% у 2004 р. до 4,6% у 2013 р.⁴⁹ За результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015»,⁵⁰ 12% молоді має тимчасову роботу, 48% – постійну, 21% – навчається, а 9% молодих людей тимчасово не працюють, але шукають роботу. Крім того, є частка молоді, яка не працює, не навчається та не шукає роботу – 3%. Тимчасову роботу частіше має молодь віком 20–24 роки (17%), ніж старші вікові групи, що пояснюється відсутністю досвіду роботи та низькою кваліфікацією після закінчення навчання. Чоловіки частіше, ніж жінки мають тимчасову роботу. Серед молоді, яка навчається у вищих навчальних закладах, мають тимчасову роботу 8,4% опитаних.

⁴⁷ Біла книга – 2014. Збройні Сили України. – К.: Міністерство оборони України, 2015. – 85 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2014.pdf.

⁴⁸ Економічна активність населення України 2015. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.org/>

⁴⁹ Гук Л.П. Державне регулювання нестандартної зайнятості: дис. канд. екон. наук: 08.00.03 / Гук Лариса Павлівна. – К., 2015. – 221 с.

⁵⁰ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

Складна економічна ситуація, яка склалася в останні роки в Україні, та активний розвиток і поширення інформаційно-комунікаційних технологій призвели до значної зміни у функціонуванні ринку праці на глобальному та національному рівнях. Під впливом інтенсивного розвитку інформаційних технологій відбуваються зміни у структурі та формах зайнятості, підвищується мобільність робочої сили, зростають потреби у підвищенні ефективності праці та виникає й ще одна форма нестандартної зайнятості – дистанційна. За результатами соціологічного дослідження, проведеного GFK Україна у 2016 р., 21% підприємств в Україні використовують таку форму зайнятості, як дистанційна. Значну частку дистанційних співробітників складають особи віком 25–33 роки (40%) та особи віком 33–42 роки (42%). Особи 18–25 років становлять 10% від загальної кількості дистанційних співробітників, 26% – особи старші 42 років. Основними сферами діяльності дистанційних співробітників, за результатами опитування керівників підприємств, є фінанси (33%) та ІТ-технології (19%)⁵¹.

Така форма зайнятості має багато переваг: знижуються затрати на оренду офісу, оснащення робочого місця, можливість залучити висококваліфікованого спеціаліста, можливість розширити географію найму співробітників, можливість мати виконавця для робіт, які виникають епізодично.

Результати соціологічного дослідження «Цінності української молоді»⁵² свідчать, що серед працюючої молоді 80% респондентів має повну зайнятість, 12% – неповну. До того ж, серед працюючої частини молоді нараховується 2,2% фрилансерів/е-лансерів, а також 1% працівників, які залучені до дистанційної зайнятості. Зокрема, 8% усіх опитаних впродовж останніх 12 місяців мали постійну додаткову роботу, а 17% – тимчасову. Частіше мають додаткову роботу чоловіки, ніж жінки: 9% чоловіків і 7% жінок мали постійну додаткову роботу, 20% чоловіків і 14% жінок – тимчасову. Що стосується вікового розподілу, то до постійних додаткових підробітків більше схильні молоді особи віком 25–34 роки (мали постійну додаткову роботу впродовж останніх 12 місяців – 4% 14–19-річних, 6% 20–24-річних, 9% 25–29-річних і 11% 30–34-річних), а до тимчасових додаткових підробітків – молодь у віці 20–24 роки (мають тимчасову додаткову роботу впродовж останніх 12 місяців – 13% 14–19-річних, 23% 20–24-річних, 15% 25–30-річних і 18% 30–34-річних).

Якщо проаналізувати наявність додаткової роботи серед працюючої та непрацюючої молоді, то найбільшу частку серед тих, хто має як

⁵¹ Дистанционная занятость: способ сэкономить в кризис или точка роста? – GFK Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/bitrixcms/ss-59075712>

⁵² «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

тимчасову, так і додаткову роботу, складають молоді особи, які мають постійну роботу, а також ті, що навчаються та ті, хто має тимчасову роботу (**Рис. 2.4.4**). Тобто можна стверджувати, що додаткові доходи поширені переважно серед економічно активних груп молоді.

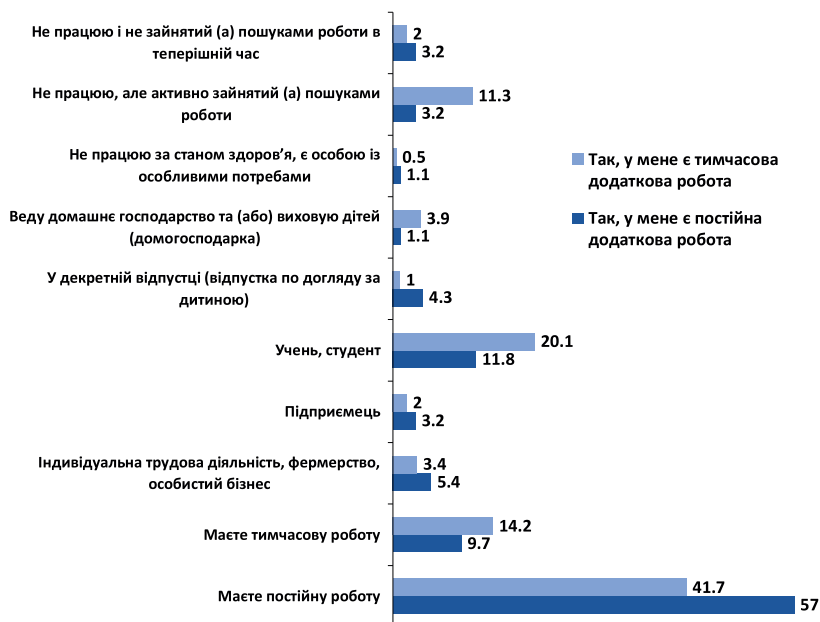

Рис. 2.4.4. Наявність додаткової роботи серед молоді віком 14–34 роки залежно від зайнятості, %
(за даними Державної служби статистики України)

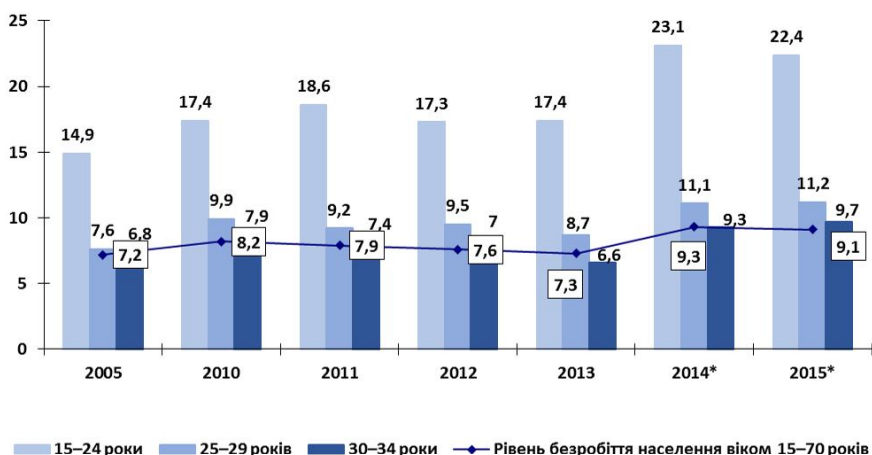
Серед видів додаткових підробітків, які мали молоді особи впродовж останніх 12 місяців, більшою мірою поширені надання послуг (репетиторство, ремонти, таксування, прибирання) (21% від тих, хто мав додаткову роботу), надання послуг приватним або державним підприємствам у якості найманого працівника (18%), підробітки через Інтернет (16%), літні або сезонні підробітки (16%), інші види послуг приватним особам (14%) та інші види неофіційної трудової діяльності (12%) та інше.

Таким чином, останніми роками відбувається скорочення кількості економічно активного населення, а особливо осіб 15–34 років, внаслідок демографічної кризи та неврахованості мешканців тимчасово окупованої території і зони проведення антитерористичної операції. У 2014–2015 рр. рівень економічної активності серед усіх вікових груп молоді не змінився, проте є значно нижчим за показники 2011–2013 рр.

Останніми роками спостерігається зростання нестандартної зайнятості серед молоді, зокрема однією з таких форм зайнятості є неформальна зайнятість. Тимчасова зайнятість є значним сегментом

робочої сили на молодіжному ринку праці (12% молоді віком 14–34 роки). Найбільше до такої форми зайнятості залучена молодь віком 20–24 роки (17%), чоловіки та студенти, які навчаються у вищих навчальних закладах (8,4%). Крім того, складна економічна ситуація спонукає молодь до додаткових підробітків.

Безробіття та економічна неактивність. За даними Державної служби статистики України, у 2015 р. рівень безробіття молоді в Україні за методологією МОП був вищим у всіх вікових групах за рівень безробіття населення віком 15–70 років (9,1%). Найнижчий рівень безробіття серед молоді зафіксовано у віковій групі 30–34 роки (9,7%), а найвищий – серед молоді віком 15–24 роки (22,4%), що пов'язано з відсутністю досвіду роботи, відповідних професійних навичок, складністю працевлаштування на перше робоче місце (*Рис. 2.4.5*).

* Дані за 2014–2015 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та зони проведення антитерористичної операції на частині території Донецької та Луганської областей.

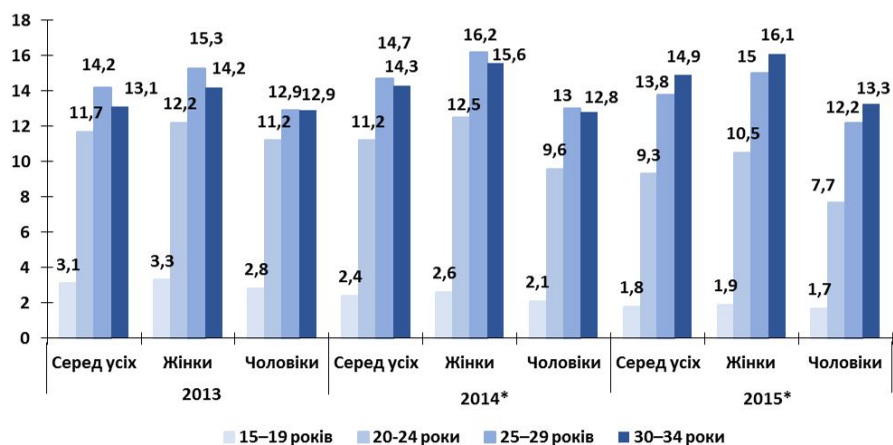
Рис. 2.4.5. Рівень безробіття молоді (за методологією МОП) за віковими групами, 2005–2015 рр., %
(за даними Державної служби статистики України)

Рівень безробіття у 2015 р. серед сільської молоді є вищим у старших вікових групах, ніж серед таких же мешканців міст, тоді як серед молоді віком 15–20 років найвищим цей показник є для міської молоді, ніж сільської, проте у 2014 р. рівень безробіття серед мешканців міст і сіл у наймолодшій групі був однаковим.

У 2014–2015 рр. в країнах Європейського Союзу спостерігалось зниження рівня безробіття молоді віком 15–24 роки після періоду найбільшого загострення проблеми безробіття серед молоді в період

кризи. Рівень молодіжного безробіття у країнах Євросоюзу зростав протягом 2004–2013 рр., а в Україні був значно нижчим за європейський, тоді як, починаючи з 2014 р. показник безробіття серед молоді віком 15–24 роки зріс з 17,0% у 2013 р. до 23,1% у 2014 р. та 22,4% у 2015 р. Однак в окремих країнах ЄС рівень безробіття у 2015 р. серед молоді у кілька разів перевищував відповідний показник в Україні: у Греції – 49,8%, в Іспанії – 48,3%, в Італії – 40,3%, в Хорватії – 43,0%, на Кіпрі – 32,8%, в Португалії – 32,0%, що є наслідком низького рівня економічного зростання цих країн у кризовий період.

За адміністративними даними державної служби зайнятості, у 2015 р. кількість зареєстрованих безробітних, які перебували на обліку протягом усього року становила 1 435 тис. осіб (у 2014 р. – 1 468 тис. осіб), з них 626 тис. осіб у віці до 35 років (у 2014 р. – 669 тис. осіб). Частка молоді у віці до 35 років, яка зареєстрована у державній службі зайнятості як безробітна, у 2015 р. дещо скоротилася і становила 43,6% загальної кількості зареєстрованих безробітних усіх вікових груп, тоді як у 2014 р. їх частка складала 45,6% (**Рис. 2.4.6**).

* Дані за 2014–2015 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та зони проведення антитерористичної операції на частині території Донецької та Луганської областей 2013⁵³

Рис. 2.4.6. Рівень зареєстрованого безробіття молоді за віковими групами та статтю, 2013–2015 рр., %

(за даними Державної служби статистики України)

⁵³ У зв'язку з набранням чинності з 1 січня 2013 року Закону України «Про зайнятість населення» переглянута методологія системи показників держслужби зайнятості. Зокрема, внаслідок зміни терміну надання статусу безробітного незайнятим громадянам (з 1-го дня реєстрації) показник «кількість не зайнятих трудовою діяльністю громадян, які перебували на обліку в держслужбі зайнятості», починаючи з 2013 року не розробляється. Замість нього використовується показник «кількість зареєстрованих безробітних».

За даними Державної служби зайнятості, у 2015 р. серед зареєстрованих безробітних у віці до 35 років, які мали професійний досвід, кожний п'ятий раніше працював в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів; 17,0% – у сільському, лісовому та рибному господарстві; 16,7% – у сфері державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування; 14,4% – у переробній промисловості; 6,3% – у фінансовій та страховій діяльності⁵⁴.

Для подолання проблеми безробіття, зокрема серед молоді, державною службою зайнятості здійснюються заходи активної політики сприяння зайнятості населення. У 2015 р. працевлаштовано 177 835 осіб віком до 35 років, що значно менше, ніж у попередні роки (у 2014 р. – 211 385 осіб, у 2013 р. – 234 495 осіб)⁵⁵. Упродовж 2013–2015 рр. зменшується частка працевлаштованої молоді віком до 35 років від загальної кількості молоді, зареєстрованої у державній службі зайнятості (у 2013 р. – 33,6%, у 2014 р. – 31,6%, у 2015 р. – 28,4%).

Про зниження ефективності роботи державної служби зайнятості також свідчать показники працевлаштування соціально незахищених категорій молоді. Упродовж 2013–2015 рр. у 20 разів зменшилась кількість працевлаштованої молоді, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, та в 24,5 рази – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (**Табл. 2.4.2**).

Таблиця 2.4.2

Працевлаштування соціально незахищеної молоді, осіб
(за даними Державної служби статистики)

Категорії соціально незахищеної молоді	2013	2014*	2015*
Молодь, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх навчальних закладах	1040	102	52
Молодь, яка закінчила або припинила навчання у вищих та професійно-технічних закладах освіти	11499	6681	4199
Молодь, яка звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і яка вперше приймається на роботу	990	237	230
Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування	49	15	2

* Дані за 2014–2015 рік наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та зони проведення антитерористичної операції на частині території Донецької та Луганської областей.

⁵⁴ Інформація Державної служби зайнятості «Молодь на ринку праці». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543

⁵⁵ Інформація Державної служби зайнятості «Молодь на ринку праці». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543

Зменшення кількості зареєстрованих безробітних осіб, а особливо молоді віком до 35 років, пов'язано не з покращенням ситуації на ринку праці України, а, перш за все, з вивільненням висококваліфікованих спеціалістів, яким центри зайнятості не можуть допомогти з пошуком роботи, тому що там переважно пропонуються низькооплачувані вакансії, та низьким рівнем довіри до цих служб.

Так, результати соціологічного дослідження «Молодь України-2015»⁵⁶ свідчать, що лише 20% від тих, хто не працював та активно шукав роботу (або 2% від загальної кількості опитаних), на момент опитування перебувало на обліку в державній службі зайнятості. Серед основних причин непереребування на обліку в центрі зайнятості респонденти, які не працювали та активно шукали роботу, зазначили: «не звертались, бо не вірять, що центри зайнятості можуть їм допомогти» – 35% опитаних, «туди важко дістатися» – 35%, «не мали такої потреби» – 32%, «звертались, але центр не допоміг працевлаштуватися» – 21% та інше.

Серед української молоді поширене безробіття. За результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015»⁵⁷, серед тих, хто тимчасово не працює, але активно шукає роботу, найбільше молодих осіб, які не працюють впродовж 12 місяців та більше (34,7%). 34% не працюють впродовж 1–3 місяців, 20% – впродовж періоду від 4 до 6 місяців, а 6% шукають роботу впродовж двох років і довше. Основними причинами безробіття є звільнення з попереднього місця роботи внаслідок скорочення штату чи закриття підприємства (29%) або те, що молоді люди недавно закінчили навчання (20%). Серед труднощів, які найчастіше виникають у тих, хто активно шукає роботу – пропозиції з низькою заробітною платою (63%) та повна відсутність вакансій (40%), пропозиції роботи не за фахом (27%), пропозиції неофіційного працевлаштування (неофіційна виплата всієї або частини заробітної плати) (24%), пропозиції робочих місць більш низької кваліфікації, ніж вони мають зараз (23%).

Викликає занепокоєння висока частка осіб, які не мають роботи і не займаються її пошуками, тобто не можуть бути класифіковані як «зайняті» або «безробітні». Кількість економічно неактивної молоді віком 15–34 роки у 2015 р. становила 4 006,7 тис. осіб, тоді як у 2014 р. їх кількість становила 4 421,4 тис. осіб⁵⁸. Найвищий рівень економічної неактивності зафіксовано серед 15–24-річної молоді. Це пов'язано з методологічними особливостями, тому що до економічно неактивного населення включаються студенти (учні) денної форми навчання⁵⁹.

⁵⁶ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

⁵⁷ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

⁵⁸ Економічна активність населення України: 2015. Доповідь Державної служби статистики. [Електронний ресурс].

⁵⁹ Інформаційні матеріали Інституту економіки та прогнозування НАН України «Молодіжний сегмент ринку праці та економічні орієнтації сучасної української молоді».

Рівень безробіття молоді в Україні за методологією МОП у 2015 р. найнижчим є серед вікових груп 30–34 роки, а найвищий – серед молоді віком 15–24 роки, що пов'язано з відсутністю досвіду роботи та складністю працевлаштування на перше робоче місце.

Ставлення до праці та її цінність серед молодого покоління можна оцінити за трьома основними показниками: 1) трудова діяльність в загальній системі цінностей молоді; 2) престиж і певний суспільний статус професій або трудової діяльності; 3) зміст та умови праці, трудова поведінка, оцінка працівником трудової ситуації.

Трудова діяльність в загальній системі цінностей молоді займає одне з провідних місць. Так, за результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015»⁶⁰, другу позицію серед пріоритетів у житті молоді займає робота: 44% молоді віком 14–34 роки зазначили, що основним пріоритетом у їхньому житті на даний момент є пошук та/або досягнення певних результатів у роботі. Третю позицію займає також пріоритет, пов'язаний з роботою: 36% опитаних вказали на заробляння/отримання достатньої кількості грошей. Пріоритет «заробляння достатньої кількості грошей» серед молодого покоління зростає зі збільшенням віку респондентів: 14–19 років – 25%, 20–24 роки – 36%, 25–29 років – 39%, 30–34 роки – 41%. Він також має більше значення для чоловічої статі: 40% чоловіків і 32% жінок обрали цей варіант відповіді.

Престиж і певний суспільний статус професій в житті молоді має значну роль при виборі майбутньої спеціальності або місця роботи. За даними Міністерства освіти і науки України, у 2016 р., як і в попередні роки, абітурієнти переважно обирали гуманітарні та суспільствознавчі спеціальності. Найбільш популярними серед молоді при вступі на бакалаврат у 2016 р. були: філологія – 108 184 заяви, право – 105 347, менеджмент – 70 785 заяв, комп'ютерні науки та інформаційні технології – 64811, середня освіта – 54 377, економіка – 50 782, психологія – 49 141⁶¹.

За даними Дослідницького центру Міжнародного кадрового порталу hh.ua, найпрестижнішими професіями виявилися програміст/ІТ-спеціаліст (62%), підприємець, бізнесмен (29%), керівник, директор (28%), юрист, адвокат, прокурор (27%). Серед найменш престижних професій респонденти виділяли водіїв/таксистів, робочі професії (сантехнік, токарь, слюсар та ін.), працівників сфери послуг (повар, перукар, офіціант та ін.)⁶². Найбільше вакансій пропонується за такими

⁶⁰ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

⁶¹ Стаття першого заступника Міністра освіти і науки Інни Совсун тижневику «Дзеркало тижня» № 27 від 6 серпня 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usinovivni/interview/2016/08/08/stattya-pershogo-zastupnika-ministra-osviti-i-nauki-inni-sovsun/>

⁶² «Рейтинг найпрестижніших професій 2015». – Дослідницький центр Міжнародного кадрового порталу hh.ua. – 2015 р.

спеціальностями, як сфера торгівлі, інформаційні технології, маркетинг і реклама та адміністративний персонал⁶³. Таким чином, молодь продовжує обирати професії, які є найпрестижнішими з точки зору молоді, а не ті, на які є запит від роботодавців.

За результатами соціологічного дослідження «Цінності української молоді»⁶⁴, найбільш привабливими професіями для молоді віком 14–34 роки є бізнесмен/підприємець, юрист, лікар, спеціаліст з програмного забезпечення і комп'ютерної техніки, державний службовець та інші. До того ж, ці професії, на думку молодих людей, забезпечують успіх особистості у майбутньому (*Рис. 2.4.7*).

Рис. 2.4.7. Привабливість та престижність професій серед молоді віком 14–34 роки, % (Респонденти могли обрати три варіанти відповіді, тому сума відповідей не дорівнює 100%)

⁶³ Кто сейчас нужен стране [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hh.ua/article/19016>

⁶⁴ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

Основним показником ставлення до праці є загальне задоволення або незадоволення працею та її умовами (заробітною платою, змістом праці, виробничими умовами тощо). Найважливішим у роботі, за результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015»⁶⁵, для працюючої молоді є хороша оплата праці (50%), зручний графік роботи (22%), цікава робота (21%), гарантована робота (15%), можливість чогось досягти (14%). Чоловіки найбільше цінують в роботі хорошу оплату праці та гарантованість роботи, а жінки – цікавість і зручний графік.

Щодо *трудової поведінки сучасної молоді*, то 47% української молоді змінювали місця основної роботи, а 47% його не змінювали. Зі збільшенням віку зростає ймовірність зміни місця роботи, що є природно. Серед тих, хто змінював місце роботи, 26% робили це двічі, 25% – один раз, по 22% змінювали місце роботи тричі або чотири і більше разів. Сучасна молодь частіше змінює місця роботи, порівняно з 2007 роком, кількість молоді, яка не змінювала місце основної трудової діяльності, становила 66% опитаних, а 34% – змінювала⁶⁶.

Переважно молодь звільняється з роботи через її малооплачуваність. Так, у 2015 р. серед основних причин зміни роботи 42% молоді з числа тих, кому доводилось змінювати роботу, зазначили, що робота була мало оплачувана (у 2007 р. – 55% серед тих, хто змінював місце роботи). Також молодь в роботі цінує перспективу кваліфікаційного росту та задовільну організацію та умови праці, через відсутність яких схильна змінювати роботу (відповідно 20% і 17%). Для чоловіків малооплачуваність їхньої роботи була найбільшим чинником для зміни роботи, ніж для жінок (відповідно 46% і 37%). Серед жінок переважають сімейні або життєві обставини, пов'язані з переїздом: цю відповідь відмітили 24% молодих жінок та 11% молодих чоловіків.

На думку молодих безробітних віком 15–29 років⁶⁷, доступ до привабливих робочих місць є обмеженим через їх недостатній досвід роботи (29%), недостатню кількість робочих місць (26%) та низьку заробітну плату на наявних робочих місцях (21%). Молоді безробітні досить прагматично сприймають свої нинішні здобутки у вигляді наявної освіти та набутого досвіду. Вірогідно, що вони шукають роботу заради підвищення рівня власного добробуту, набуття трудового досвіду та перспектив подальшого свого руху на ринку праці.

За результатами соціологічного дослідження «Молодь України-

⁶⁵ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

⁶⁶ «Молодь України: червень 2007 р.». – Державний інститут сімейної та молодіжної політики. – 2007 р.

⁶⁷ Перехід на ринок праці молоді України / Елла Лібанова, Олександр Цимбал, Лариса Лісогор, Ірина Марченко, Олег Ярош, Міжнародне бюро праці, Програма молодіжної зайнятості, Департамент політики зайнятості. – Женева: МОП, 2014

2015»⁶⁸, 38% представників української молоді хотіли б особисто стати підприємцями, відкрити власний бізнес, проте їм заважають різні обставини, 4% – вже є підприємцями (6% серед чоловіків і 3% серед жінок), 11% планують стати підприємцями, а 29% – не хочуть бути підприємцями (26% чоловіків і 33% жінок).

Серед причин, які заважають організації власної справи або створенню власного підприємства, молодь вказала на складну економічну і політичну ситуацію і відсутність первинного капіталу (по 54% опитаних), а також високі податки (41%), бюрократичні перепони (34%), недоступність кредиту з прийнятними умовами (23%), відсутність зв'язків (19%) та інше.

Також про амбітні плани молоді свідчать результати дослідження «Перехід на ринок праці молоді України»⁶⁹. Так, 33,6% респондентів бажають працювати на себе та власний бізнес. Окрім того, безробітна молодь досить часто шукає стабільну роботу з високим рівнем оплати праці. Про це свідчить те, що 29,8% безробітних хоче працювати на велику приватну компанію та 20,5% на державу/ державний сектор. Лише 10% бажають працювати на малу або середню компанію, 2% на міжнародну або некомерційну організацію, 2% на сімейне підприємство чи господарство. Серед безробітних також є незначна частка тих, хто не хоче працювати (1%).

Перше робоче місце. Після отримання освіти кожна молода людина стикається з невизначеністю свого професійного майбутнього та труднощами у пошуках свого першого робочого місця. Вибір майбутньої посади та місця праці є найважливішим і складним рішенням для молодої людини. Так, результати дослідження «Цінності української молоді»⁷⁰ свідчать, що своє перше робоче місце молодь віком 14–34 роки переважно отримує за допомогою друзів або знайомих (47% від працюючої молоді) та через батьків або родичів (24%). Досить рідко молоді люди знаходять першу роботу через об'яву, яка була розміщена в мережі Інтернет (10% від працюючої молоді), через об'яву в засобах масової інформації (7,2%), за направленням з місця навчання (вузу) (6,1%) та через службу зайнятості (3,2%).

Цінність праці є одним з основних пріоритетів у житті сучасної української молоді. Результати соціологічних опитувань свідчать про переважання економічних інтересів молоді у сфері трудових відносин, а

⁶⁸ «Молодь України-2015». – GfK Ukraine. – 2015 р.

⁶⁹ Перехід на ринок праці молоді України / Елла Лібанова, Олександр Цимбал, Лариса Лісогор, Ірина Марченко і Олег Ярош, Міжнародне бюро праці, Програма молодіжної зайнятості, Департамент політики зайнятості. – Женева: МОП, 2014

⁷⁰ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

також про добре виражені інтереси в плані побудови кар'єри й відносно роботи над іншими проблемами. До основних характеристик привабливої для молоді роботи є її високооплачуваність, цікавість та зручний графік. Для чоловіків більше цікава оплата праці та гарантованість роботи, а жінок цікавить також зручний графік.

Трудова та освітня мобільність. За даними Міністерства соціальної політики України, у 2015 р. на території інших країн тимчасово офіційно працювали 76,9 тис. громадян України (у 2014 році – 78,0 тис. осіб)⁷¹. За країнами призначення трудові мігранти, які шукали роботу через ліцензовані суб'єкти господарювання, переважно обирають країни ЄС.

Що стосується молоді, то Міністерством соціальної політики України збирається розподіл для вікової групи 18–27 років. Таким чином, у 2015 р. кількість трудових мігрантів віком 18–27 років, які шукали роботу через ліцензовані суб'єкти господарювання, становила 21,5 тис. осіб (**Табл. 2.4.3**). Порівняно з попереднім роком їх кількість маже не змінилася, проте зросла частка молоді порівняно з 2013 р. (з 25,9% у 2013 р. до 27,6% у 2014 р.) та знизилася порівняно з 2012 р. (29,6%).

Таблиця 2.4.3

Кількість громадян України, офіційно працевлаштованих за кордоном, за віком (осіб)

(за даними Міністерства соціальної політики щодо надання суб'єктами господарської діяльності громадянам України послуг з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном на підставі відповідної ліцензії)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Усього	56549	61369	73184	80374	74510	80401	84547	86723	83409	78022
у тому числі за віком:										
з 18 до 28 років	12795	15801	21574	22266	20774	22975	24422	25650	21568	21517
з 28 до 40 років	21920	22140	24471	27089	25645	27604	28352	28846	30116	26899
40 років і більше	21834	23428	27139	31019	28091	29822	31773	32227	31725	29606

Про реальні масштаби трудової міграції говорити важко, тому що значна частка українських трудових мігрантів працює за кордоном неофіційно. Деякі уявлення про реальні трудові міграції можна відстежити за результатами соціологічних досліджень. Кількість зовнішніх та внутрішніх трудових мігрантів в Україні можна оцінити

⁷¹ Зовнішня трудова міграція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350816>

за результатами проведення опитування українських трудових мігрантів і домогосподарств в Україні, проведеного у 2016 році⁷². Так, обсяг зовнішніх трудових міграцій в період обстеження оцінено у 688 тис. осіб, з них: довгострокові трудові мігранти – 423,0 тис. осіб, короткострокові трудові мігранти – 264,4 тис. осіб. До короткострокових і довгострокових зовнішніх трудових міграцій залучена майже однакова кількість молоді віком 18–29 років (відповідно 23,3% та 23,2%)⁷³. Варто зауважити, що кількість трудових мігрантів, які вирішили не повертатися на батьківщину, вдвічі вища серед трудових мігрантів у віковій групі 18–29 років (30%) порівняно з віковою групою 45–65 років (16%)⁷⁴.

Висловили бажання найближчим часом здійснити зовнішні трудові міграції 310 тис. осіб, з них: довгострокові – 117,3 тис. осіб, короткострокові – 192,6 тис. осіб. Майже половину потенційних трудових мігрантів складає молодь у віці 18–29 років.

Кількість осіб, які здобували освіту за кордоном, на момент проведення дослідження, оцінено у 25,4 тис. Переважну більшість становили мешканці міст (69%) та особи у віці 18–29 років (79%). Найбільш популярною країною серед українських студентів є Польща (31,8%). Серед інших країн освітньої міграції української молоді виділяються Російська Федерація (10,5%), Іспанія (8,4%), Білорусь (5,9%), США (5,2%), Велика Британія (4,8%), Китай (4,8%), Німеччина (3,5%), Канада (3,2%) та інші країни світу⁷⁵.

Найбільш масовими переміщеннями для України є внутрішні міграції, які переважно відбуваються у напрямку «село–місто». Обсяги внутрішньої трудової міграції, за результатами дослідження⁷⁶, оцінено в 1,6 млн осіб. Внутрішня трудова міграція розподіляється на внутрішньорегіональну та міжрегіональну міграції. Більш масовою є внутрішньорегіональна трудова міграція, яка відбувається в межах однієї області: сільське населення та населення малих міст здійснює поїздки на роботу в сусідні міські населені пункти, які пропонують більш привабливі можливості для працевлаштування та поліпшення рівня життя. Так, кількість поїздок у великі міста є значно вищою (55%) порівняно з

⁷² Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. У рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні» за фінансової підтримки Уряду Канади. Представництво МОМ в Україні. – К.: 2016. – 116 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf

⁷³ Там само.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.

поїздками у середні та малі міста (34%) або у сільську місцевість (17%)⁷⁷.

Міжрегіональна міграція в Україні складає більше третини усіх потоків внутрішньої міграції (у 2010 р. – 40%, у 2012 р. – 42%, у 2013 р. – 42%⁷⁸). Найбільш привабливими для молоді, як і для всього населення, останнім часом залишаються Київ, Одеса, Харків, Дніпро, Львів⁷⁹.

Про міграційні наміри молоді свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного компанією GFK Ukraine у 2015 р. Так, більше половини молоді у віці 14–34 роки заявили, що хотіли б емігрувати з України (55%), причому 4% – планують це зробити найближчим часом, 13% – шукають таку можливість, а 38% – хотіли б повчитися або попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернулися б в Україну. І лише 44% опитаної молоді хочуть жити в Україні. Серед причин еміграції молоддю, яка планує найближчим часом це зробити або шукає такі можливості, зазначені такі чинники: в Україні зараз немає таких можливостей для роботи, як в інших країнах (58%) та немає реальної демократії і законності (56%), щоб заробити грошей/заряди матеріального добробуту (48%), військові дії на сході України (33%), одержати досвід життя в іншій країні (20%), через загрозу власному життю, життю близьких (18%) та інші.⁸⁰

Таким чином, молодь є досить активною у трудовій міграції. Половину потенційних зовнішніх трудових мігрантів складають особи віком 18–29 років. Щодо освітньої міграції, то дані демонструють зростання кількості української молоді, яка навчається у закордонних університетах, переважно ці потоки спрямовані до Польщі, Російської Федерації, Німеччини, Іспанії, США.

2.5. Матеріально-економічне забезпечення

Матеріальне становище молоді залежить передусім від рівня її економічної активності, оскільки саме доходи від зайнятості забезпечують можливості розширеного відтворення робочої сили та створення сім'ї.

За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Державної служби статистики України, середньомісячні загальні доходи одного господарства за 9 місяців 2015 р. склали 4 945 грн (міське

⁷⁷ Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. У рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні» за фінансової підтримки Уряду Канади. Представництво МОМ в Україні. –К.: 2016. – 116 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf

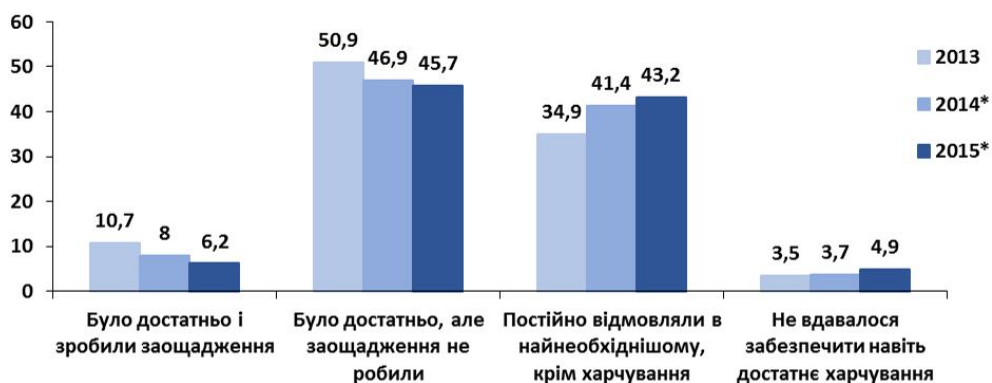
⁷⁸ Розраховано за даними Державної служби статистики України.

⁷⁹ Tilikina N. (2016) Forced Migration as a Major Reason for Internal and External Migration in Ukraine/ EUREKA: Social and Humanities. – VOL 4, NO 5(30). – P. 23-28.

⁸⁰ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

домогосподарство – 4 958 грн, сільське – 4921 грн)⁸¹, у 2014 р. цей показник був дещо нижчим – 4471 грн (відповідно 4 522 грн і 4 367 грн)⁸². Проте середньодушові доходи домогосподарств у січні–вересні 2015 р., порівняно з аналогічним періодом 2014 р., зросли меншими темпами, ніж індекс споживчих цін (відповідно 113% проти 150%), тоді як у попередньому році це співвідношення було меншим (відповідно 104% проти 112%). Це свідчить про погіршення економічного становища домогосподарств протягом останніх двох років, що зумовлено складними економічними умовами, тимчасовою окупацією частини Донецької та Луганської областей та АР Крим.

Аналіз самооцінки рівня доходів домогосподарств протягом року свідчить про зниження рівня матеріального забезпечення населення України протягом останніх двох років. Так, частка домогосподарств, яким було достатньо доходів і вони зробили заощадження скоротилася з 10,7% у 2013 р. до 6,2% у 2015 р., а тих, кому було достатньо, але заощадження не робили – з 50,9% у 2013 р. до 45,7% у 2015 р. (**Рис. 2.5.1**). До того ж зросла частка домогосподарств, які постійно відмовлялися собі в найнеобхіднішому, крім харчування, з 34,9% у 2013 р. до 43,2% у 2015 р.⁸³.

* Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції

Рис. 2.5.1. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом року, %
(за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)

⁸¹ Соціально-економічне становище домогосподарств України за 9 місяців 2015 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)

⁸² Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2014 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)

⁸³ Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2015 року)

Протягом останніх років значно змінилася структура сукупних ресурсів домогосподарств та скоротилися їхні грошові доходи. Так, якщо у 2014 р. грошові доходи домогосподарств складали 91,2% від їх сукупних ресурсів, то у 2015 р. цей показник становив 89,4% (**Табл. 2.5.1**). Також скоротилися доходи від оплати праці з 50,6% у 2013 р. до 47,2% у 2015 р.⁸⁴ Натомість зросли грошові доходи від продажу сільськогосподарської продукції та грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи.

Таблиця 2.5.1

Структура сукупних ресурсів домогосподарств, %
(за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)

	2012	2013	2014*	2015*
Грошові доходи	91,0	90,8	91,2	89,4
- оплата праці	50,8	50,6	48,8	47,2
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,1	4,1	5,2	5,5
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,8	2,8	3,2	3,4
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	27,1	27,1	27,0	25,2
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,2	6,2	7,0	8,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	3,8	3,9	4,6	5,1
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,4	0,4	1,3
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,4	0,4
Інші надходження	4,1	4,4	3,4	3,8

* Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

У 2015 р. середня номінальна заробітна плата у доларовому еквіваленті за офіційним курсом Нацбанку України становила 192 долари США, що значно нижче, ніж у попередні роки (у 2014 р. – 292,3 доларів США, у 2013 р. 408,5 долара США)⁸⁵. Така ситуація значним

⁸⁴ Структура сукупних ресурсів. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁸⁵ Беленок О., Бова А. Споживча поведінка населення України / Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – Вип. 2(16). – Інститут соціології НАН України, 2015. – 524 с.

чином вплинула на споживання товарів та послуг населення України. Так, за результатами соціологічного дослідження «Омнібус–2015», основними статтями економії стали одяг та взуття (59,1% серед усіх опитаних, 56,3% серед молоді віком 18–29 років), їжа (відповідно 42,5% і 33,7%), дорогі товари тривалого користування (відповідно 36,1% і 35,7%), ліки та медичні послуги (відповідно 32,5% і 22,1%). Молоді люди віком 18–29 років більше за всіх опитаних почали економити на відвідуванні ресторанів, інших закладів громадського харчування (35,2% серед молоді віком 18–29 років, 29,4% серед усіх опитаних), витратах на поїздки по Україні чи за кордон (відповідно 31,6% і 26,5%), дозвіллі, хобі, книгах, газетах, журналах (відповідно 26% і 21,2%), витратах на освіту, підвищення кваліфікації (відповідно 13,4% і 8,2%).

За результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015»⁸⁶, у середньому для домогосподарств, в яких проживає молодь, джерелом доходів є заробітна плата та гонорари за оплачувану роботу (38%), доходи інших членів родини, грошова допомога від батьків, інших родичів, що працюють в Україні (26%) та доходи чоловіка або дружини (23%).

Таблиця 2.5.2

Розподіл відповідей на запитання: «З яких джерел Ви і ті, хто проживає з Вами та веде спільне господарство, отримуєте дохід – якщо усю суму, отриману за місяць, взяти за 100%?», середній відсоток серед усіх респондентів

	Серед усіх
Ваша заробітна платня, гонорари за оплачувану роботу	38
Дохід інших членів родини, грошова допомога від дітей, батьків, інших родичів, що працюють в Україні	26
Дохід чоловіка/дружини	23
Грошові перекази від родичів, що працюють поза межами України	1
Доходи від підприємницької діяльності	2
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2
Відсотки від депозитів, цінних паперів	1
Стипендія	2
Державна допомога (на дитину тощо), пенсія, яку отримуєте ви особисто	4
Грошова допомога волонтерів, благодійних організацій	-

Щодо фінансового становища молоді, то у 2015 р. більшість представників вікової групи 14–34 роки визначили, що у цілому на життя їм вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких, як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі (42%). Частка тих, кому вистачає лише на харчування та на придбання необхідних недорогих

⁸⁶ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

речей, становила 37%, а частка тих, кому не вистачає навіть на необхідні продукти – 9%.

Порівнюючи ці показники з 2002 р. серед молоді віком 14–28 років можна стверджувати, що економічне становище молоді у 2015 р. дещо покращилося.

Таблиця 2.5.3

Розподіл відповідей на запитання: «Що Ви можете сказати про фінансове становище Вашої сім'ї або вас особисто, якщо ви мешкаєте окремо?», %

	2002⁸⁷	2015⁸⁸
Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	9	9
Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	44	37
У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких, як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі	37	42
Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо)	9	8
Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо	1	1
<i>Важко відповісти</i>	<i>1</i>	<i>3</i>

Молодь віком 14–19 років більш позитивно оцінює своє матеріальне становище, ніж представники старшого віку: 49% осіб наймолодшої вікової групи вважають, що їм на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких, як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі, а серед старших вікових груп таких менше (відповідно 38%, 41%, 42%).

Частка молоді, яка впевнена, що зможе досягнути бажаного фінансового становища в Україні, становить 15%, а тих, хто скоріше за все досягне – 28%. 11% опитаних вважають, що точно не досягнуть бажаного фінансового становища в Україні, а 27% – що скоріше всього не досягнуть. Частка чоловіків, впевнених в досягненні свого бажаного фінансового становища в Україні, вища (46%), за частку впевнених в цьому жінок (41%). Це скоріше свідчить не про більший оптимізм чоловіків, а про те, що в нашій країні чоловіки мають більший доступ до робочих місць та високої заробітної плати. І тільки 1% молоді, як чоловічої, так і жіночої статі, вже досягли бажаного фінансового становища в Україні.

⁸⁷ «Настрої, цінності та орієнтації української молоді: червень 2002 р.». – Український інститут соціологічних досліджень. – 2002 р

⁸⁸ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р

За результатами дослідження «Цінності української молоді»⁸⁹, 28% молоді віком 14–34 роки задоволені своїм матеріальним становищем, тоді як 72% – незадоволені. Найбільш задоволеною своїм матеріальним становищем виявлена наймолодша вікова група молоді – 14–19 років (39%), найменш задоволеними є особи більш старших вікових груп (20–24 роки – 24%, 25–29 років – 25%, 30–34 роки – 25%).

Про складне матеріальне становище молоді також свідчать відповіді респондентів на запитання щодо можливості для молодої людини придбати певні речі або оплатити певні послуги. Так, лише 55% молоді може собі дозволити вживати кожного дня тваринний білок (м'ясо, курку або рибу), 64% – спроможна оплатити оренду або рахунки за комунальні послуги, а 42% – може собі дозволити непередбачувані витрати (Рис. 2.5.2)⁹⁰.

Рис. 2.5.2. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи можете Ви легко дозволити собі наступне...», %

Таким чином, протягом останніх двох років економічне становище в Україні погіршилося. Попри незначне зростання середньомісячного загального доходу домогосподарств, значно впала середня номінальна заробітна плата у доларовому еквіваленті, знизилася самооцінка рівня доходів населення, змінилася структура грошових доходів. Населення України починає економити на найнеобхідніших речах: одязі та взутті, їжі, ліках та медичних послугах. Для молоді меншою мірою, ніж для

⁸⁹ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

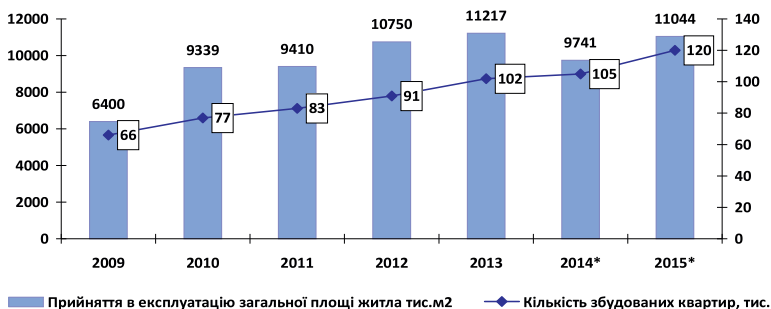
⁹⁰ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

старших вікових груп населення, притаманне скорочення витрат на найнеобхідніших речах. Молоді люди віком 18–29 років скорочують свої грошові витрати на відвідуванні кафе, ресторанів, на своєму дозвіллі, а також на підвищенні свого освітнього та кваліфікаційного рівня.

Своє матеріальне становище молодь оцінює на середньому рівні по країні, дещо нижчим цей показник є серед сільської молоді. Основними джерелами матеріального забезпечення молодого покоління переважно є допомога близьких та заробітна плата. Молодь, переважно, впевнена в тому, що зможе досягти бажаного фінансового становища в Україні, проте іншій частині молоді заважають цього досягти нестабільність економіки в країні та неможливість чесно заробляти.

Житлові умови є вагомим чинником добробуту населення та предметом першої життєвої необхідності. За даними Державної служби статистики України, у 2015 р. загальна площа житлового фонду України становила 973,8 млн м² (у 2014 р. – 966,1 млн м²), у тому числі: міський – 592,5 млн м², сільський – 381,3 млн м². У розрахунку на одного жителя рівень забезпеченості житлом в Україні у 2015 р. становив 22,7 м² загальної площі, тоді як у 2014 р. цей показник становив 21,3 м².

За результатами обстеження домогосподарств, середній розмір загальної площі на одну особу у 2015 р. становить 23,8 м², а у 2014 р. – 23,7 м²⁹¹, а середній розмір житлової площі на одну особу – відповідно 15,7 м² і 15,7 м²⁹². Порівняно з 2012 р. середній розмір житлової площі на одну особу зріс з 15,3 м².

* Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Рис. 2.5.3. Прийняття в експлуатацію загальної площі житла та кількість збудованих квартир
(за даними Державної служби статистики України)

⁹¹ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)

⁹² Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)

Важливим показником розвитку ринку житла є щорічне прийняття в експлуатацію загальної площі житла та кількість збудованих квартир. В Україні щороку зростає кількість збудованих квартир (з 66 тис. одиниць у 2009 р. до 120 тис. одиниць 2015 р.) та загальна площа житла, прийнятого в експлуатацію (з 9741 млн м² у 2014 р. до 11044 млн м² у 2015 р.)⁹³. Ці дані свідчать про зростання рівня забезпеченості житлом в Україні, проте наявна ситуація з житлом для пересічних громадян дещо інша – у країні існує серйозна житлова криза.

Результати обстеження домогосподарств свідчать, що у 2015 р. 94,1% (у 2014 р. – 94,3%) домогосподарств були забезпечені окремим житлом (мали окрему квартиру або індивідуальний будинок), 2,1% мешкали в частині індивідуального будинку, 3,2% – в гуртожитках, 0,6% – у комунальній квартирі⁹⁴.

Особливо гостро житлова проблема стосується молодого покоління. За даними вибіркового обстеження Державної служби статистики України, 60,9% домогосподарств, які складаються виключно з осіб, молодших 35 років, мешкають в окремій квартирі, 13,3% сімей, де є діти, а дорослі мають вік до 35 років, мешкають у гуртожитках⁹⁵.

За результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015»⁹⁶, 45% представників української молоді живе з батьками, 32% респондентів мають власну окрему квартиру або будинок, а 12% винаймають житло. Кількість молоді, що мешкає у батьків, з віком зменшується (60% серед 18–24 роки, 43% – 25–29 років, 30% – 30–34 роки), а частка тих, хто має власне житло, зростає (14% серед 18–24 роки, 36% – 25–29 років, 51% – 30–34 роки).

Крім того, не мають можливість мати окрему власну квартиру/будинок в найближчі п'ять років аж 67% молоді з тих, хто не має власної квартири/будинку, і тільки 15% – впевнені, що в них є така можливість (17% – вагаються з відповіддю).

Протягом тривалого часу в Україні реалізуються декілька державних програм, основною метою яких є поліпшення житлових умов громадян, зокрема: Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки та Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла.

⁹³ Україна в цифрах. Статистичний збірник. 2015 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹⁴ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁹⁵ Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року)/ Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колеґ., Беляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін.]. – К., 2015. – 200 с.

⁹⁶ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

Станом на 08 липня 2016 р. в єдиній інформаційно-аналітичній системі автоматизації обліку кредитування молодіжного житлового будівництва Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» зареєстровано 12 тис. кандидатів, які бажають отримати власне житло⁹⁷. За період з 2005 по 2015 роки надано 5 068 пільгових довготермінових кредитів на будівництво та придбання житла молодим сім'ям з державного та місцевих бюджетів різних рівнів на загальну суму понад 1280 млн грн⁹⁸ (Табл. 2.5.4). Щороку кількість наданих пільгових кредитів скорочується, тому що Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2017 рр. постійно недофінансується.

Таблиця 2.5.4

Показники реалізації програми пільгового довготермінового кредитування молодих сімей у 2005–2015 роках

(за даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України)

Рік	Обсяги фінансування програми пільгового кредитування молодих сімей (млн. грн.)	Кількість наданих пільгових кредитів (сумарне число)
2005	131,39	1089
2006	125,29	646
2007	145,72	632
2008	133,34	486
2009	59,94	224
2010	84,01	297
2011	131,64	444
2012	119,53	359
2013	141,81	407
2014	84,02	253
2015	123,64	231
Разом	1280,34	5068

Належне фінансування механізму надання пільгових довгострокових кредитів дозволить вирішити питання соціально-економічних, житлових, демографічних проблем держави, зменшити відтік молоді за кордон, стимулювати народжуваність в країні та підвищити впевненість молоді

⁹⁷ Інформаційні матеріали Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України щодо підготовки щорічної Державної доповіді Верховній Раді України та Президенту України про становище молоді в Україні за підсумками 2015 року.

⁹⁸ Інформаційні матеріали Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України щодо підготовки щорічної Державної доповіді Верховній Раді України та Президенту України про становище молоді в Україні за підсумками 2015 року.

у майбутньому. Проте існують деякі проблеми: значна частка молоді не знає про існування послуг Фонду молодіжного житлового кредитування, а також не дуже довіряє таким програмам.

Так, за результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015»⁹⁹, лише 2% молоді коли-небудь користувалися послугами Фонду молодіжного житлового кредитування, тоді як 97% опитаних не користувались і не користуються такими послугами (1% – «важко відповісти»). Основними причинами, через які молодь не користується послугами Фонду молодіжного житлового кредитування, названі такі: невідомо про діяльність цього Фонду (48%), не вірять в ефективність його роботи 19% опитаних, через корупцію (10%), через непрозорі рішення щодо надання кредитів (10%).

Отже, ринок житла в Україні щороку збільшується, проте наявна ситуація з житлом для пересічних громадян дещо інша – у країні існує серйозна житлова криза. Значна частина населення потребує поліпшення житлових умов як через низьку якість житлового фонду України, так і недостатній рівень забезпечення населення окремою кімнатою. Найбільш гостро житлова проблема торкається молодого покоління. Так, більшість молоді мешкає разом з батьками, а можливість мати окрему власну квартиру/будинок для них є маловірогідною. Щороку знижується фінансування програми забезпечення молоді та молодих сімей житлом.

2.6. Погляди молоді на шлюб і сім'ю

Погляди молоді на інститут сім'ї, форми шлюбних відносин, народження та виховання дітей, роль кожного з подружжя у соціалізації підростаючих дітей відіграють ключову роль для функціонування держави. Без приросту населення саме існування держави стає неможливим. Кожна доповідь про становище молоді так чи інакше розкриває питання матримоніальної поведінки молодого покоління, яка детермінується, передовсім, ціннісною ієрархією.

Особливість ситуації країн так званого Старого світу, до яких, безперечно, відноситься й Україна, полягає в тому, що інститут сім'ї упродовж періоду після закінчення Другої світової війни зазнав стрімких фундаментальних метаморфоз і перетворень. Процес атомізації сімейної структури, лібералізації та глобалізації суспільства найсуттєвіше відбився на матримоніальній поведінці населення. Разом з цим в Україні відбулися дві складні соціально-політичні трансформації 1991 та 2014 років. Лише за одне покоління в суспільній свідомості здобули схвалення та фактично вкоренилися нові форми шлюбно-сімейних відносин; полюсно змінилися акценти у виконанні родиною соціальних і індивідуально-особистісних функцій; відчутно зріс вік вступу до шлюбу та знизилася індивідуальна потреба в дітях.

⁹⁹ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

Найсуттєвішими характеристиками сучасного інституту сім'ї в Україні є: нестабільність шлюбів, плюралізація форм шлюбних відносин, високий рівень одностаттєвості та добровільної бездітності, знижена виховна та соціалізуюча функція сім'ї. Експерти констатують, що у свідомості молоді вже сформувався поділ між сімейними і шлюбними відносинами. Тобто сімейні стосунки не ототожнюються зі шлюбними. Аморфна система цінностей упродовж кінця XX на початку XXI ст. не давала чіткої відповіді на запити молоді щодо статусу сім'ї, вимоги суспільства до неї, престижність шлюбу і відповідальності чоловіка та дружини за нього, рольового розподілу в сім'ї та відповідальності за її функціонування та збереження і т.п. Сучасне покоління не може орієнтуватися на досвід батьківських сімей, оскільки період нестабільності в суспільних відносинах, що триває з 1990-х років, деформував ці образи.

Дослідники сучасної сім'ї зазвичай вказують на її структурну нестійкість, ціннісно-нормативну девіантність, малодітність/одностаттєвість, зростання числа розлучень, поширення такого явища, як «соціальне сирітство» при наявності живих і дієздатних батьків, легітимізацію позашлюбних сексуальних стосунків і безсімейного батьківства (що характеризується тезою – «народити дитину для себе»). Разом з тим, значна частина науковців стверджують, що лише традиційна сім'я може надійним чином забезпечити відтворення демографічної структури суспільства. У разі, якщо демографічна криза триватиме й надалі, це може викликати труднощі у функціонуванні суспільства на всіх його рівнях.

Разом з тим, в процесі атомізації суспільства та суспільно-політичних трансформацій престиж сім'ї як малої соціальної групи зберігається в якості однієї з найважливіших життєвих цінностей молоді. Протидіючи кризі цілісності і соціальної ідентичності в сучасному суспільстві, сім'я залишається одним із внутрішніх стабілізаторів, які утримують суспільство в більш-менш стійкому стані і стають духовним джерелом і механізмом суспільної інтеграції.

Ставлення молоді до інституту сім'ї.

За результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 1994–2014 рр. цінність сім'ї/сімейного способу життя та благополуччя дітей у 2009, 2012 та 2014 роках є домінантними цінностями¹⁰⁰. Опитування, проведене влітку 2016 року Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України¹⁰¹ ілюструє, що 71,7%

¹⁰⁰ Дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2009–2014 рр. Вибіркові сукупності молодих респондентів (18–35 р.) становили: у 2009 р. – 539 осіб, 2012 р. – 548 осіб, 2014 р. – 615 осіб.

¹⁰¹ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

респондентів найбільше прагнуть у своєму житті досягти сімейного щастя. Характерно, що всі інші стратегічні життєві цілі та цінності відстають на порядок нижче. Зазначимо, що цінності сімейного життя розглядаються як складне, інтегроване утворення, яке охоплює стійку позитивну мотивацію на створення сім'ї (шлюбу), актуалізацію знань, соціальних умінь і навичок, необхідних для реалізації функцій сім'ї, розвиток особистісних якостей сім'янина, здатність до емпатійного розуміння партнера та конструктивну поведінку у взаєминах. До цінностей сімейного життя відноситься також цінність шлюбу як форми організації сім'ї, прагнення народження та виховання дитини/дітей у офіційному шлюбі, довіра та любов, взаємоповага та взаєморозуміння у родині.

Наведений вище висновок ґрунтується на узагальнених результатах різних досліджень за п'ятнадцять років. Наприклад, опитування «Ціннісні орієнтації молоді», здійснений Українським інститутом соціальних досліджень у грудні 1997 р.¹⁰², показало, що на першому місці серед речей, особливо значущих для молодих людей є сім'я та родичі. Так, лише 5% молодих людей вважали створення сім'ї непотрібним. Натомість дуже важливою для себе сім'ю зазначили 85 % опитаних. У відповідь на запитання «Для чого люди створюють сім'ю?» молоді люди визначили такі позиції:

- потреба у спільному житті з близькою, дорогою людиною – 76%;
- народження та виховання дітей – 74%;
- бажання уникнути самотності – 46%.

На наступних за значущістю місцях: взаємодопомога – 28%, легалізація сексуальних стосунків – 18%, спільне ведення домашнього господарства – 16% й покращення власного матеріального добробуту – 11%.

У 2015 р.¹⁰³ метою створення сім'ї серед молоді також залишалося народження і виховання дітей (77%) та кохання і бажання жити з близькою людиною (81%) проти менш значущих цілей «покращення матеріального становища» (12%), «спільного ведення домашнього господарства» (29%).

З роками основний тренд щодо цінності інституту сім'ї дещо змінюється. Наприклад, за результатами дослідження, проведеного Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді в 2004 році, цінність інституту сім'ї в системі ціннісних орієнтацій молоді перемістилася з першої позиції на третю (4,84 – середньо виважений бал за п'ятибальною шкалою). Перші дві позиції у ціннісній ієрархії посіли міцне здоров'я (4,89) та моральний добробут (4,89).

Динаміка зміни ціннісних орієнтацій молоді зберігається й за

¹⁰² «Ціннісні орієнтації молоді». – Український інститут соціальних досліджень. – 1997 р.

¹⁰³ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

результатами соціально-демографічного дослідження «Молодь в Україні: спосіб життя і ціннісні орієнтації» (2010 р.)¹⁰⁴. У 2010 році найбільш важливим для молоді у віці 15–34 років є здоров'я – 99 %, у тому числі 87% – дуже важливим. Родина за своєю значущістю посідала друге місце. Суб'єктивну значимість інституту сім'ї визначили 81 % молодих людей.

Аналізуючи наскільки сім'я є важливою для сучасної української молоді, необхідно враховувати гендерні відмінності у їхній матримоніальній поведінці. У щорічній Державній доповіді про становище сімей в Україні за період 2000–2009 років¹⁰⁵ стверджується, що для жінок сім'я складає більшу цінність, ніж для чоловіків.

Таблиця 2.6.1

Цінності українських жінок та чоловіків, 2007 р.

Цінності	Чоловіки		Жінки	
	%	місце в ієрархії	%	місце в ієрархії
Створення сім'ї	49	2	80	1
Матеріальне забезпечення сім'ї	51	1	35	7
Щастя власних дітей	40	5	77	2
Власне здоров'я	43	4	40	4
Відвертість у взаєминах	32	6	39	5
Наявність постійної роботи	44	3	19	9
Спокій і затишок у родині	21	10	41	3
Професійне зростання	31	7	8	13
Наявність власного помешкання	23	9	14	11
Задоволення сексуальних потреб	29	8	10	12
Цікава і творча робота	20	11	16	10
Власний зовнішній вигляд	9	16	37	6
Кохання	11	15	34	8
Добре харчування	21	10	6	15
Цікаве та веселе дозвілля	15	13	6	15
Участь у громадському житті	13	14	6	15
Культурне та духовне самовдосконалення	8	17	10	12
Постійне підвищення рівня знань	9	16	7	14
Інше	1	18	1	17

На підставі наявних досліджень можна стверджувати, що сам факт створення сім'ї є дуже важливим як для жінок (перше місце у структурі

¹⁰⁴ «Молодь України: спосіб життя та ціннісні орієнтації». – Центр «Соціальний моніторинг». – 2010 р.

¹⁰⁵ Становище сімей в Україні (за підсумками 2000-2009 років): Щорічна державна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики/ Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – К., 2010

загальних цінностей), так і для чоловіків (друге місце). Але інші цінності, що пов'язані з сімейним життям, мають доволі різне значення для жінок і чоловіків, що обумовлено відмінностями у виконанні ролей чоловіка та дружини. У порядку зменшення значущості для жінок найбільш важливі такі сімейні цінності, як: «щастя власних дітей», «спокій і затишок у родині», «відвертість у взаєминах», «матеріальне забезпечення сім'ї», «кохання», «наявність власного помешкання», «задоволення сексуальних потреб», «добре харчування», «цікаве та веселе дозвілля».

У чоловіків ієрархія цінностей стосовно сімейного життя має значно інший вигляд. Цінності сімейного життя (у порядку зменшення значущості) визначені у такій послідовності: «матеріальне забезпечення сім'ї», «щастя власних дітей», «відвертість у взаєминах», «задоволення сексуальних потреб», «наявність власного помешкання», «добре харчування», «цікаве та веселе дозвілля», «кохання».

Отже, структура сімейних цінностей жінок спрямована переважно на емоційну підтримку членів родини та піклування про них. Але тривожним сигналом може бути одна обставина: ті цінності, що є важливими суто для щастя жінки у якості члена подружжя, займають далеко не перші місця. Такі складові сімейного життя, як кохання, задоволення сексуальних потреб та цікаве, веселе дозвілля є важливими його компонентами. Вони мають велике значення у виникненні почуття задоволеності як своїм шлюбом, так і загальній задоволеності життям, у тому числі особистим. Відповіді жінок свідчать, що ці аспекти сімейного життя знаходяться у жінок на останніх місцях.

Структура сімейних цінностей чоловіків має матеріально-прагматичний характер. Перше місце серед всіх сімейних цінностей займає «матеріальне забезпечення родини», а останнє – «кохання». Щастя власних дітей для чоловіків також важливе, як і для жінок. Цікаво, що таку цінність, як «відвертість у взаєминах», чоловіки теж ставлять на одне з перших місць.

Ціннісні орієнтації молодого покоління, зокрема система сімейних цінностей, формуються у дитячому та підлітковому віці. Результати дослідження Інституту проблем виховання НАПН України¹⁰⁶ демонструють, що шкільна молодь має специфічні погляди на шлюб, сім'ю, сімейні цінності та майбутні подружні стосунки. З одного боку, старшокласники декларують сприйняття соціально важливих норм

¹⁰⁶ Науково-дослідна робота «Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах». Роботою охоплено 10-11 класи експериментальних загальноосвітніх закладів Київської, Житомирської та Дніпропетровської областей. У контексті окресленої тематики дослідження проводилося у 10-х класах (165 учнів) та 11-х класах (153 учня), з метою розкриття ставлення старшокласників до шлюбно-сімейних взаємин, цінностей, традицій, розуміння сутності таких понять як сім'я, шлюб, цінності сімейного життя, усвідомлення своєї соціальної ролі як майбутнього сім'янина.

та цінностей стосовно сім'ї та шлюбу. З іншого – спостерігається невідповідність у розумінні ролі шлюбу, дітонародження для функціонування і розвитку кожної людської особистості та суспільства в цілому.

Старшокласники по-різному трактують ключові поняття. Пояснюючи своє розуміння сім'ї, учні в основному відзначали приналежність особистості до інституту сім'ї, вказуючи, що це: тато, мама та дитина (діти, інколи бабуся, дідусь), рідні (у т.ч. брати, сестри), найдорожчі люди тощо. 10,1% старшокласників сприймають сім'ю як опору, модель союзу, єдине ціле, те, що не має матеріального підґрунтя, основне середовище для розвитку дитини. 15,6% опитаних переконані, що моральна та духовна сфери взаємин є надзвичайно важливими цінностями сучасної сім'ї поряд із любов'ю, коханням і повагою одне одного. 34,2% опитаних молодих людей сприймають сім'ю як спосіб задоволення власних егоїстичних потреб.

Висловлюючи своє ставлення до шлюбу, 23,8% опитаних розуміють його як союз людей, узаконення стосунків, спільне рішення людей, поєднання (об'єднання) чоловіка і жінки у «єдине ціле». Лише 3% підлітків сприймають шлюб як партнерський союз, побудований на основі кохання, доброї волі, відповідальності, законності, тобто такий, що офіційно зареєстрований. У той же час 55,4% опитаних вказують, що шлюб є формальним способом оформлення стосунків й сприймається як несерйозне/необов'язкове.

Найважливішими цінностями сучасної сім'ї старшокласники визнають взаєморозуміння, довіру, вірність, повагу, любов, злагоду (26,6% відповідей). Менш значущими є підтримка, гармонія у взаєминах, культура, традиції, згуртованість, взаємна відповідальність (6,8% відповідей). Закономірно, що у ранньому юнацькому віці потреба в дітях ще не реалізована повною мірою: переважна більшість старшокласників не налаштована на народження дітей.

Результати опитування засвідчили, що вагомим чинником, який визначає рівень амбіцій і життєві стратегії сучасної молоді, є матеріальне становище сім'ї. Уже на рівні бажань наявна різниця між дітьми із сімей із різним рівнем статків. У дітей із забезпечених сімей цінність «матеріальне благополуччя» превалює над цінностями «любов» та «взаєморозуміння».

Шлюбна поведінка молоді.

Збалансованість чисельності чоловіків і жінок у відповідних вікових групах є необхідною умовою реалізації молоддю певних демографічних функцій, як-от: створення сімей, народження і виховання дітей та ін. Особливої актуальності це набуває в сучасних умовах, коли все більша частина молоді відкладає шлюб до закінчення періоду навчання, здобуття професії, працевлаштування.

На кінець 2015 року в матримоніальній поведінці молоді України зберігається високий рівень шлюбності. Порівнюючи показники шлюбності України з ідентичними у країнах ЄС, можемо зробити такі висновки: майже 80% чоловіків і 85% жінок, які реєструють шлюб, – це особи віком до 35 років. Щодо перших шлюбів – ці показники перевищують 90% (*Табл. 2.6.2*).

Таблиця 2.6.2

**Розподіл за віком осіб, які взяли шлюб, у тому числі перший шлюб,
в Україні у 2000–2015 рр., %**
(за даними Державної служби статистики України)

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
всі шлюби								
чоловіки								
до 25	47,7	40,6	34,4	33,0	31,3	29,1	28,2	27,8
до 35	80,3	79,9	79,5	79,8	78,7	78,2	77,1	76,9
35 і старше	19,7	20,1	20,5	20,2	21,3	21,8	22,9	23,1
жінки								
до 25	64,5	60,1	53,6	52,4	50,0	47,6	46,2	45,7
30–34	84,6	85,4	85,8	85,9	85,1	84,6	83,6	83,4
35 і старше	15,4	14,6	14,2	14,1	14,9	15,4	16,4	16,6
перші шлюби								
чоловіки								
до 25	63,3	53,5	44,6	42,6	40,9	38,2	37,4	36,5
до 35	94,7	94,4	93,3	93,2	92,5	92,2	91,6	91,1
35 і старше	5,3	5,6	6,7	6,8	7,5	7,8	8,4	8,9
жінки								
до 25	82,3	76,6	67,5	65,7	63,5	61,0	60,0	59,2
до 35	96,5	97,0	96,6	96,5	96,1	95,8	95,4	95,1
35 і старше	3,5	3,0	3,4	3,5	3,9	4,2	4,6	4,9

Упродовж останніх п'ятнадцяти років інтенсивність шлюбності молоді дещо підвищилась, про що свідчить крива загального коефіцієнту шлюбності молоді (кількість шлюбів на 1000 осіб віком 15–34 роки) та її логарифмічний тренд (*Рис. 2.6.1*). Слід підкреслити, що в 2014–2015 рр. кількість зареєстрованих шлюбів не тільки не зменшилась, а навіть зросла (окрім територій, які зараз непідконтрольні Уряду України), що свідчить про налаштованість молоді на шлюб і створення власної сім'ї навіть в складних умовах військових дій на сході країни та економічних негараздів.

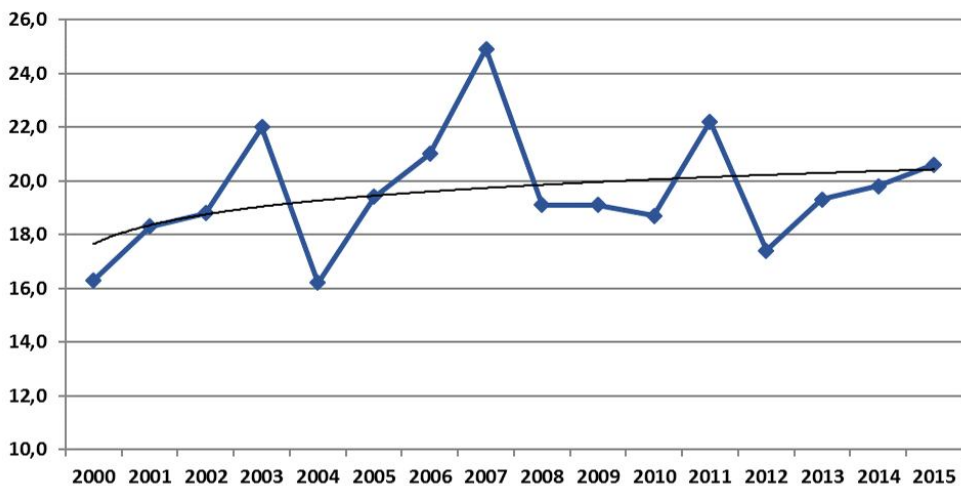

Рис. 2.6.1. Загальний коефіцієнт шлюбності молоді 15–34 років в Україні у 2000–2015 рр., %

Як уже зазначалося, пролонгована модернізація українського суспільства, вплив лібералізації, індивідуалізації, глобалізації впливають на шлюбно-сімейну поведінку молоді. Упродовж 25 років постійно змінюється вікова модель шлюбності: в сучасних умовах все більша частина молоді відкладає шлюб до закінчення періоду навчання, опанування професією, працевлаштування тощо. Зростає як середній, так і медіанний вік взяття шлюбу, у тому числі першого (*Табл. 2.6.3*). Так, середній вік взяття шлюбу за 2000–2015 роки підвищився у чоловіків з 29,4 до 31,1 років, жінок – з 26,5 до 28,4, медіанний – відповідно з 25,3 до 28,1 та з 22,6 до 25,7 років.

Таблиця 2.6.3

Середній та медіанний вік осіб, які взяли шлюб, у тому числі перший шлюб, в Україні у 2000–2015 рр.

(за даними Державної служби статистики України)

	Середній вік				Медіанний вік	
	Всі шлюби		Перші шлюби		Всі шлюби	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
2000	29,36	26,52	25,23	22,62	25,27	22,61
2001	29,58	26,68	25,42	22,76	25,60	22,80
2002	29,54	26,57	25,54	22,81	25,75	22,85
2003	29,45	26,48	25,57	22,87	25,83	22,97
2004	30,06	27,08	25,80	23,10	26,11	23,24
2005	29,99	27,03	25,92	23,26	26,28	23,48

Продовження таблиці 2.6.3

2006	29,75	26,82	25,91	23,33	26,22	23,49
2007	29,63	26,77	26,00	23,47	26,29	23,69
2008	30,18	27,31	26,27	23,69	26,62	24,03
2009	30,35	27,44	26,52	23,98	26,89	24,34
2010	30,32	27,43	26,69	24,17	27,03	24,54
2011	30,27	27,43	26,82	24,33	27,17	24,69
2012	30,62	27,82	27,03	24,57	27,47	25,00
2013	30,89	28,08	27,30	24,80	27,78	25,34
2014	31,06	28,29	27,40	24,90	28,01	25,57
2015	31,14	28,38	27,58	25,06	28,11	25,65

Змінюється розподіл осіб, які беруть шлюб, за віком. З кожним роком серед молоді зменшується частка тих, хто реєструє шлюб у віці до 20 років, і зростає частка 25–29 і 30–34-річних. Традиційно жінки беруть шлюб у більш ранньому віці (*Рис. 2.6.2*).

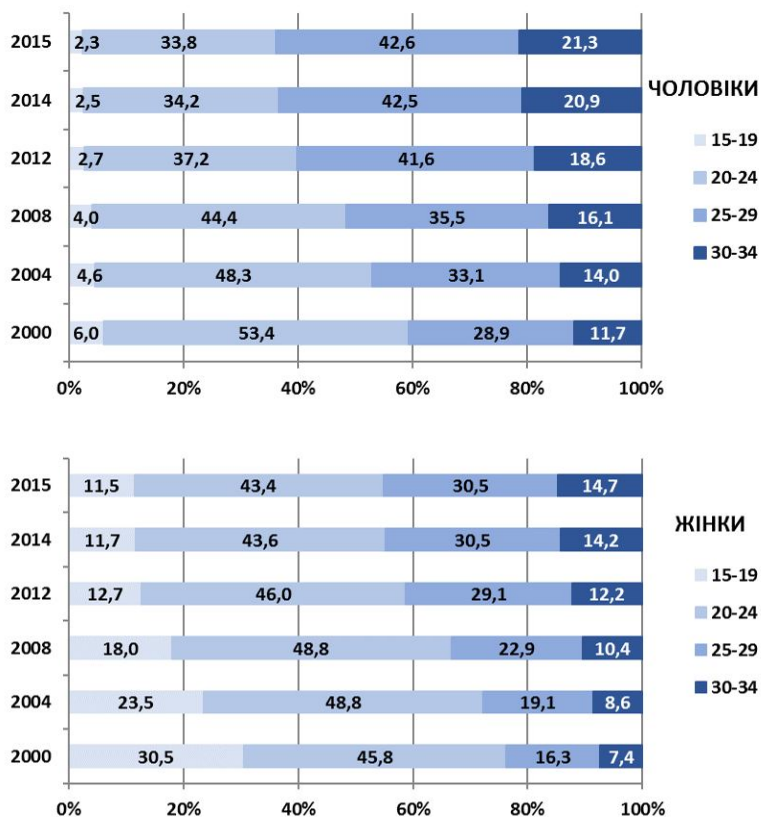

Рис. 2.6.2. Розподіл молоді, яка взяла шлюб у 2000–2015 роках, за віковими групами, %

Ранні шлюби (наречена віком до 18 років) стають нетиповим явищем: у 2014 і 2015 роках вони складали менше 1% всіх зареєстрованих шлюбів, дещо більше їх у сільській місцевості – майже 2%. Це є наслідком зміни всього стилю життя української молоді, хоча певний вплив мав і ухвалений у 2012 році Закон «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку», яким підвищено шлюбний вік жінок до 18 років, тобто встановлено однаковий шлюбний вік для чоловіків та жінок.

Попри збільшення кількості цивільних шлюбів в Україні, молодь практично не змінила своє ставлення до цього явища. Так, якщо у 2002 р.¹⁰⁷ 51% опитаної молоді ставилися позитивно до цивільних шлюбів, 26% вважали це за можливе, але не для себе, 15% – ставилися негативно, а 3% вважали цивільні шлюби аморальним явищем, то у 2015 р.¹⁰⁸ ці показники майже не змінилися. Позитивно ставляться до цивільних шлюбів у 2015 р. 47% молоді, 23% – вважають за можливе, але не для себе, негативно ставляться щодо цього явища 18% опитаних, а також аморальними вважають цивільні шлюби 3% опитаних.

Таким чином, офіційно зареєстрований шлюб все ще залишається в країні основною формою шлюбних відносин. Разом з тим різні форми шлюбного партнерства стали поширеним явищем. Шлюбне партнерство без реєстрації найчастіше декларується як випробувальний етап у стосунках, після якого пара вирішує, реєструвати їм шлюб чи розірвати. Для значної частини сучасної молоді шлях до подружнього життя починається зі стійких інтимних стосунків, потім пара починає жити разом (це вже незареєстроване шлюбне партнерство). Якщо, за думкою молодих людей, їх спільне співжиття оцінюється як успішне/добре, пара офіційно реєструє шлюб.

Вибір стилю шлюбної поведінки визначається світоглядом партнерів, їх ставленням до традицій, планами щодо народження дітей, разом з тим значним є і вплив матеріальних умов, можливість вирішити житлові проблеми тощо.

Однією з гострих проблем розвитку сім'ї в Україні є нестабільність шлюбних відносин, висока ймовірність розпаду сім'ї внаслідок розлучення подружньої пари. Вже у віці 25–34 роки майже кожен десятий молодий українець має негативний досвід подружнього життя, тобто є розлученим. У 2015 р. 11% шлюбів молодих чоловіків і 15% шлюбів молодих жінок були повторними. Отже, розлучення з подальшим вступом у новий шлюб не є рідкістю для української молоді. Головною причиною розлучення є напруження у морально-психологічних, емоційних стосунках подружжя (конфлікт інтересів, відчуженість у сімейних стосунках), і це напруження

¹⁰⁷ «Настрої, цінності та орієнтації української молоді: червень 2002 р.» – Український інститут соціологічних досліджень. – К., 2002 р.

¹⁰⁸ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

підсилюється невирішеністю матеріальних і житлових проблем. Крім того, однією з поширених причин розлучення залишається асоціальна поведінка одного з партнерів, як правило – алкоголізм чоловіка.

Дітородні орієнтації.

Народження та виховання дітей залишається пріоритетною цінністю української молоді (48%)¹⁰⁹. Щодо кількості дітей, то 53% опитаних молодих людей хотіли б мати двох дітей, 14% трьох, 13% – одну і 2% – чотирьох. Лише по 1% молодих чоловіків та жінок не хочуть мати дітей взагалі, а 22% чоловіків і 11% жінок не визначились, чи хочуть вони мати дітей і скільки.

Порівняно з 2007 р.¹¹⁰ у 2015 р. майже вдвічі зменшилася частка молоді, яка бажає мати одну дитину, а також незначним чином скоротилася частка опитаних, які бажають мати двох дітей. Однак у 2015 р. виявлена значна частка респондентів, які вагаються з відповіддю щодо кількості дітей (17%).

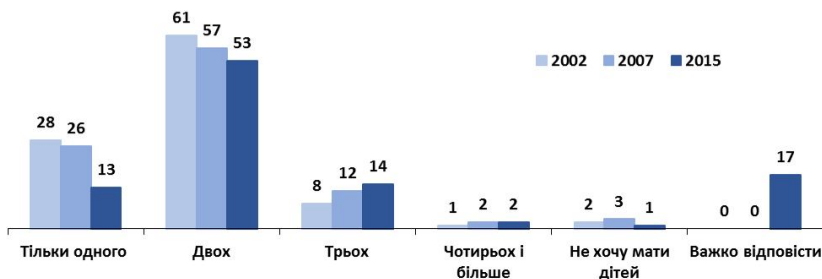

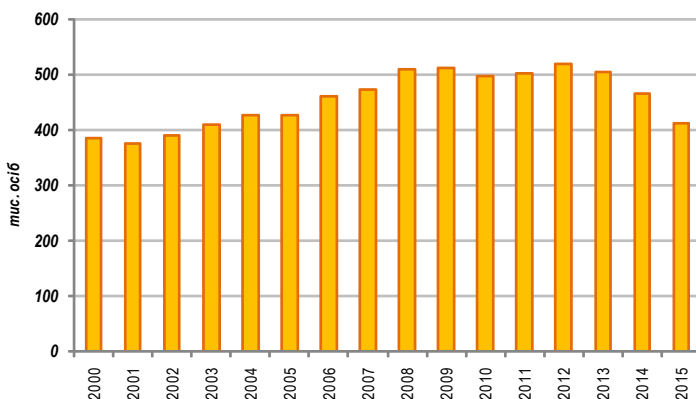
Рис. 2.6.3. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Скільки дітей Ви хотіли б мати?», %

Також серед української молоді не виявлено зростання частки тих, хто не бажає мати дітей, тобто «чайлдфрі» – ідеології, яка останніми роками розповсюджується в європейській та американській культурах.

Народжуваність в Україні на початку нового тисячоліття характеризувалася різноспрямованими змінами: підвищення народжуваності протягом 2002–2009 рр. змінилося її коливанням, при цьому у 2010 і 2011 роках чисельність новонароджених була нижчою за рівень 2009 р., а у 2012 р. вона різко збільшилася і досягла найбільшого значення за весь період зростання народжуваності. У 2013 р. знову відбулося зниження чисельності новонароджених; це зниження посилюється у 2014 і 2015 рр. через анексію АР Крим та воєнні події на сході України (**Рис. 2.6.4**).

¹⁰⁹ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

¹¹⁰ «Молодь України: червень 2007 р.». – Державний інститут сімейної та молодіжної політики. – 2007 р.

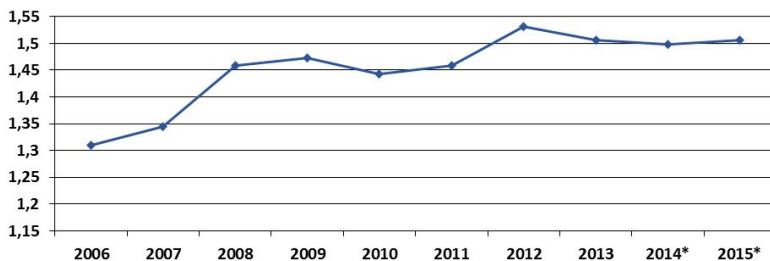
**Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.*

Рис. 2.6.4. Чисельність народжених в Україні у 2005–2015 роках

(за даними Державної служби статистики України у 2014–2015 рр.)

У 2014 р. чисельність народжених в Україні становила 465,9 тис, із них 412,5 тис. дітей народжені у жінок віком 15–34 роки; у 2015 р. чисельність новонароджених дорівнювала 411,8 тис. дітей (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції), із них 364,5 тис., або 88,5%, народжені молодими жінками. Зауважимо, що у 2001 р. майже 95% дітей народилося саме у жінок віком 15–34 роки.

Показник сумарної народжуваності протягом останніх трьох років, попри незначні коливання, залишається сталим на рівні 1,5 дитини в розрахунку на одну жінку (**Рис. 2.6.5**). Хоча це й вище рівня показника 2006 року (1,3), все ж таки необхідно визнати, що Україна ще далека від досягнення природного рівня заміщення (2,1).

** Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції*

Рис. 2.6.5. Сумарний коефіцієнт народжуваності на одну жінку, осіб

(число народжених на 1 000 жінок)

(за даними Державної служби статистики України)

Традиційно найбільш активним дітородним віком у складі репродуктивного контингенту жінок в Україні є вік 20–24 роки. Однак у 2012 році показник народжуваності 25–29 річних жінок досяг рівня 20–24 річних (відповідно по 93,6 живонароджених на 1 000 жінок відповідного віку), а з 2013 року вікові коефіцієнти народжуваності¹¹¹ цих груп несуттєво різняться між собою. У деяких європейських країнах інтенсивність народжень у жінок віком 25–29 років значно перевищує ту, що притаманна 20–24-річним жінкам, зокрема, у Нідерландах і Данії коефіцієнт народжуваності жінок віком 25–29 років більше, ніж втричі, перевищує відповідний показник у жінок 20–24 роки, у Швейцарії та Бельгії – у 2,6–2,7 разів, у Швеції, Норвегії, Греції – у 2,5 рази.

На **Рис. 2.6.6** видно, що інтенсивність дітонародження в Україні у 20–24-річних жінок значно перевищує ту, що має місце в розвинених європейських країнах. Зокрема, коефіцієнт народжуваності цієї вікової групи жінок в Україні втричі перевищує відповідний показник в Швейцарії, Іспанії, Італії.

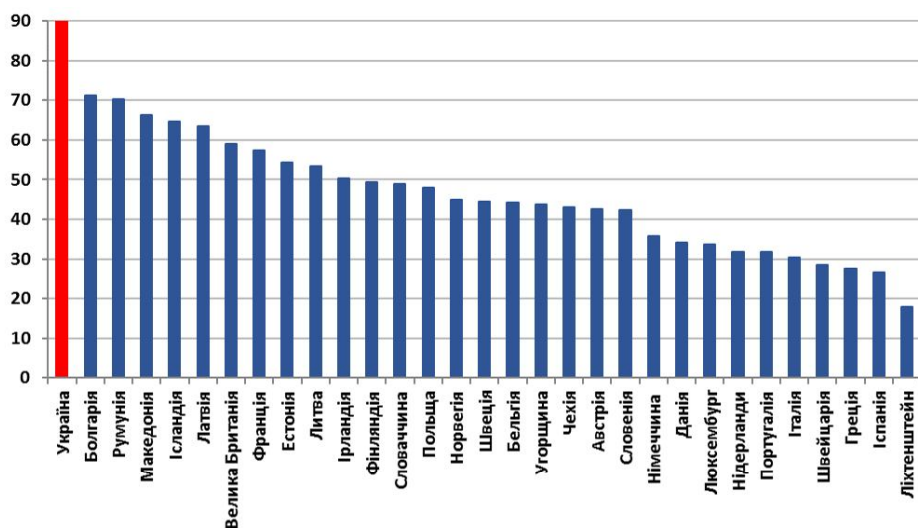

Рис. 2.6.6. Коефіцієнт народжуваності у жінок віком 20–24 роки в Україні та європейських країнах у 2014 р.

(за даними Eurostat)¹¹²

¹¹¹ Кількість живонароджених на 1 000 жінок відповідного віку

¹¹² Офіційний сайт Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>

Однак, якщо розглянути і порівняти по країнах коефіцієнти народжуваності жінок віком 25–29 років, то ситуація суттєво змінюється: Україна вже не є лідером за інтенсивністю народжуваності у цій групі жінок й змістилася на середні позиції рейтингу країн за дітородною активністю жінок віком 25–29 років (**Рис. 2.6.7**). Ще більші контрасти спостерігаються при порівнянні рівня народжуваності у жінок віком 30–34 роки. Зазначене вказує, що процес старіння материнства розпочався в Україні значно пізніше і відбувається повільніше, ніж в інших європейських країнах.

Із проникненням в нашу країну західних стандартів життя, згідно з якими необхідно спершу набутися самостійності та матеріального благополуччя і лише потім народжувати дитину, молодь все більше відкладає народження дітей. Про це свідчить продовження у 2015 році тенденції попередніх років щодо зростання внеску старших вікових груп жінок у сумарну народжуваність в Україні (**Рис. 2.6.8**). Так, внесок 25–29 річних матерів зріс з 28,7% у 2005 році до 33,7% у 2015 році, 30–34 річних – з 14,8 % до 22,2% та 35–49 річних – з 6% до 11,5% відповідно.

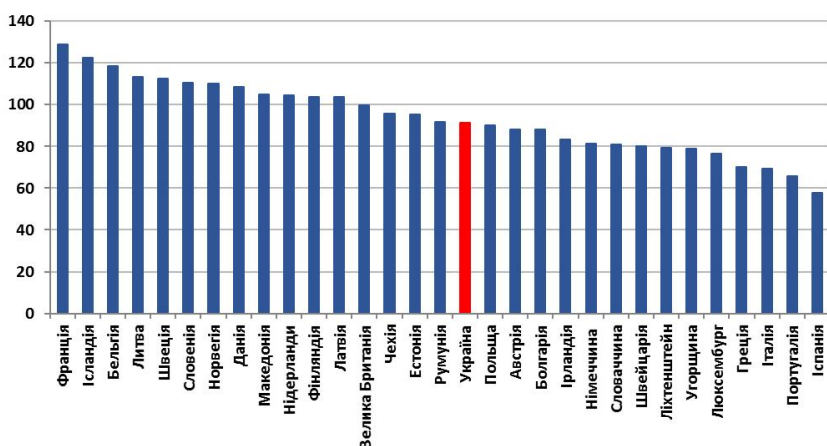

Рис. 2.6.7. Коефіцієнт народжуваності у жінок віком 25–29 років в Україні та європейських країнах у 2014 р.

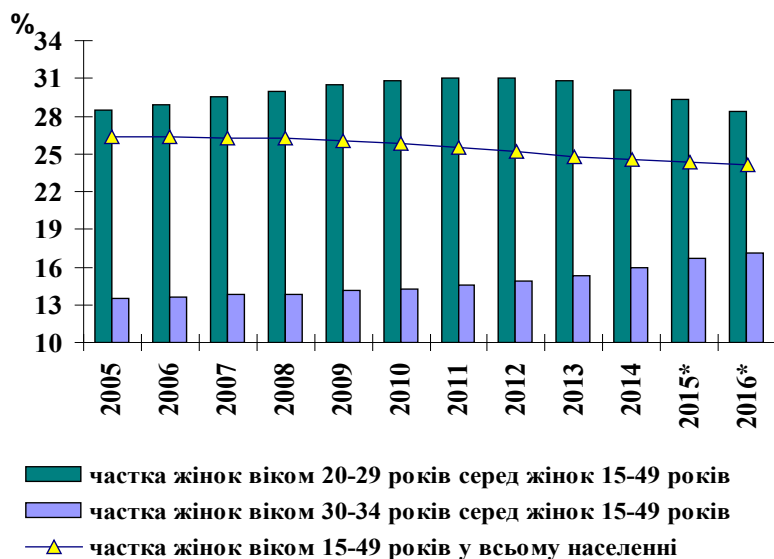
(за даними Eurostat)¹¹³

Ще одним чинником, що стримує підвищення народжуваності в нашій країні, є зменшення останніми роком чисельності жінок найбільш активного дітородного віку 20–29 років (**Рис. 2.6.8**). Зниження з 2012 року частки жінок 20–29 років у складі репродуктивного контингенту

¹¹³ Там само.

жінок після тривалого зростання зумовлене вступом у дітородний вік поколінь дівчат, народжених у кризові 1990-ті роки, за низького рівня народжуваності в Україні.

Однак слід відзначити, що спостерігається підвищення частки серед жінок репродуктивного віку молодіжної групи віком 30–34 роки (з 13,6% на початок 2006 року до 17,1% на початок 2016 року) (**Рис. 2.6.8**). Безперечно це є позитивним фактором динаміки народжуваності, оскільки сприяє збільшенню кількості новонароджених (особливо в умовах «старіння материнства» в Україні).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Рис. 2.6.8. Частка жінок дітородного віку в населенні та частка жінок віком 20–29 років та 30–34 роки серед жінок репродуктивного віку в Україні у 2005–2016 рр., % (на початок року) (за даними Державної служби статистики України)

Важливою структурною характеристикою народжуваності є черговість народження. Для України характерна значна частка перших дітей у складі новонароджених, при чому вона відчутно перевищує питому вагу дітей другої черговості (**Табл. 2.6.3**). Навіть у 2013 р., після тривалого зниження питокої ваги первістків і суттєвого зростання дітей другої черговості народження, перевищення становило 10,7%. Частка дітей другої черговості народження у 2013 р. була на рівні 36,4%, а у 2015 р. ця частка зменшилася до 35,0%.

Структура народжених за черговістю народження в Україні

	Перші	Другі	Треті	Четверті	П'яті й більше
Усі новонароджені					
2001	60,0	29,6	6,4	2,0	2,0
2006	56,8	32,6	6,9	1,9	1,7
2010	50,9	35,2	9,3	2,6	2,0
2013	47,1	36,4	10,9	3,2	2,5
2015	49,5	35,0	10,0	3,0	2,5
Новонароджені у жінок віком 15–34 роки					
2001	62,4	29,4	5,4	1,5	1,1
2006	59,8	31,9	5,8	1,5	1,0
2010	54,4	34,6	7,8	2,0	1,2
2013	51,0	35,8	9,2	2,4	1,6
2015	53,6	34,2	8,3	2,3	1,6

Як результат поширення громадянських шлюбів є показник народження дітей матерями, які не перебувають у офіційному шлюбі. На сьогодні в Україні кожна п'ята дитина (у 2015 р. 20,5%, у тому числі у міських поселеннях – 20,0%, у сільській місцевості – 23,1%) народжується у матерів, які не перебувають у офіційному шлюбі. Кількість дітей народжених у матерів, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, у 2015 р. становила майже 84,8 тис осіб.

Загальна тенденція зниження цінності сім'ї в системі життєвих цінностей української молоді свідчить про те, що Україна, як і більшість розвинутих країн, переживає інституціональну кризу сім'ї. Тому в найближчій перспективі не варто очікувати виходу країни з демографічної кризи. Змінити цей негативний прогноз можливо лише за умови негайного вироблення сімейноорієнтованої державної стратегії, невід'ємною частиною якою буде цілеспрямована політика формування сімейних цінностей та підвищення престижу повної дво-, три- та більше дитної сім'ї. Обов'язковою складовою цієї стратегії має стати система підготовки підростаючого покоління до сімейного життя, починаючи з початкової школи. Модернізація сімейної політики має ґрунтуватися на адекватному уявленні про сучасні і перспективні тенденції трансформації інституту сім'ї, а також враховувати відмінності матримоніальних і дітородних орієнтацій різних груп населення. Стратегічною метою модернізованої сімейної політики в Україні має бути зміцнення інституту сім'ї, прискорення виходу з демографічної кризи завдяки популяризації та підтримки повної, середньодітної, соціально-економічної та духовно самодостатньої родини.

2.7. Соціокультурні запити молоді

Соціокультурні цінності формують єдність і визначають напрямок історичного розвитку. Усвідомлення людиною себе частиною певної культури та національності є важливим при виборі напрямку майбутнього розвитку держави та свого місця серед народів світу. Молодь – найбільш динамічна частина суспільства, і саме зміни в середовищі молоді є основою трансформації суспільства в цілому і визначення напрямку його подальшого розвитку та місця серед інших країн світу.

Організація дозвілля.

Показником існуючих цінностей та прагнень молоді є культурні запити та практика проведення власного дозвілля і потреби в його якісних змінах. Змістовне дозвілля є одним із засобів відновлення після трудових буднів, процесом саморозвитку і відчуттям задоволення від життя.

За даними соціологічного дослідження «Молодь України-2015», цікаве дозвілля як ціннісний життєвий пріоритет є важливим для 15% молоді. При чому значимість його спадає з віком: цінність цікавого дозвілля визначили 19% молодих людей віком 14–19 років, в той час як серед 30–34 річних таких лише 10%.¹¹⁴

Проведення вільного часу сучасною молоддю, переважно, має пасивний характер. Щодня або майже щодня 56% молоді дивляться телевизор, 52% – прослуховують музику, по 44% дивляться вдома фільми або спілкуються з друзями на сайтах соціальних мереж, 39% читають новини або іншу інформацію в Інтернеті, 36% зустрічаються і спілкуються з друзями.

Щодо того якими видами діяльності молоді люди надають перевагу принаймні раз на тиждень, то це в першу чергу особисті зустрічі та спілкування з друзями або знайомими (44%), перегляд вдома кінофільмів (38%), читання журналів і газет (29%), підтримання хорошої фізичної форми (заняття вправами або спортивні ігри (29%)), прослуховування музики (28%).

Найбільш поширеними видами діяльності, якими молодь займається принаймні один раз на місяць, третина опитаних (33%) назвали проведення часу на свіжому повітрі (відвідування парку, пляжу, виїзд на природу або проведення часу на відкритому повітрі), 30% – вдосконалення побуту або ремонтні роботи у себе вдома, кожен четвертий (по 25%) – читання журналів, газет або відвідання кафе, барів, ресторанів.

Лише час від часу (рідше ніж раз на місяць) молоді люди подорожують по Україні (56%), відвідують концерти або шоу (48%), музеї або художні виставки (46%), ходять у кіно (45%), відвідують спортивні заходи як вболівальники (36%), ходять до нічних/танцювальних клубів або караоке-барів (34%), ходять до театру (32%).

¹¹⁴ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

Дослідження дозволило відстежити, які види проведення вільного часу є недоступними або обмеженими для молодих людей через брак коштів (на квитки, в тому числі на транспорт, на певні матеріали, спорядження, додаткові програмні пакети, зв'язок тощо). У першу чергу молодь не може собі дозволити подорожувати за кордон, про це вказали дві третини респондентів (62%). На другому місці подорожі Україною, які не може собі дозволити половина молоді (50%), яка взяла участь у опитуванні. Не вистачає коштів на відвідання концертів або шоу третині (35%) молодих людей, а 27% обмежені у відвідуванні кіно. Загалом, лише 18% молоді зазначили, що їм вистачає коштів на всі бажані види дозвілля.

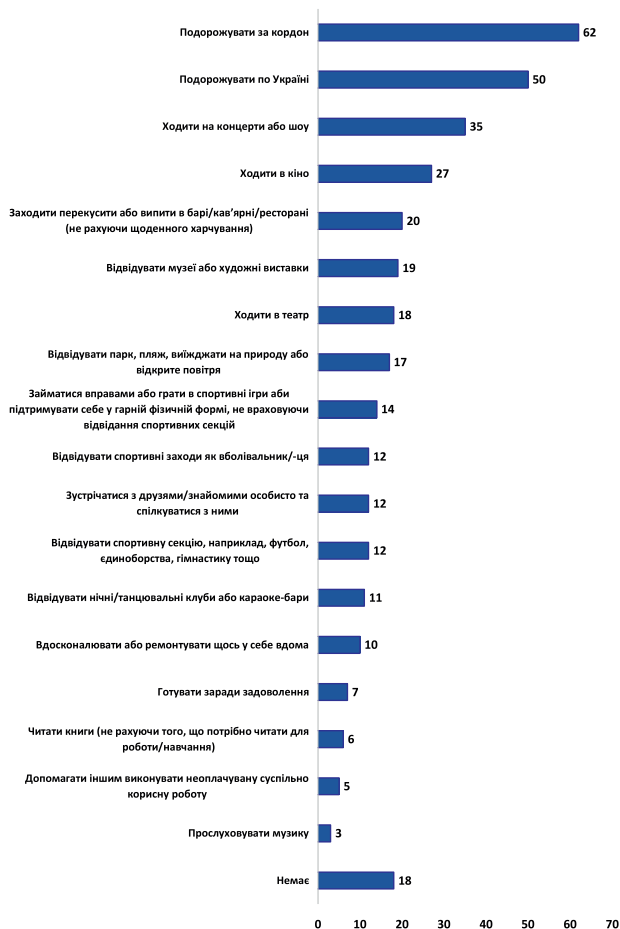

Рис. 2.7.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Чи є в цьому переліку такі види дозвілля, якими Ви хотіли б займатись або займатись частіше, але Вам не вистачає на це коштів?», %

(на графіку показані альтернативи, які обрало принаймні 3% опитаних)

Щодо активного проведення вільного часу, підтримки належної фізичної форми, то лише 18% молоді щодня займалися фізичними вправами або спортивними іграми, 29% – принаймні раз на тиждень, а 17% відповіли, що ніколи таким чином не проводили вільний час. Відвідували спортивну секцію щодня – 6%, а щотижня – 12 % молодих людей, більше половини (56%) – ніколи не відвідували спортивну секцію.

Майже третина респондентів (30%) зауважили дефіцит власних коштів для відвідування спортивних клубів, фітнес-центрів та на придбання необхідного одягу, інвентарю. У той же час серед бажаних видів дозвілля, які за наявності матеріальної можливості, хочуть частіше відвідувати спортивну секцію лише 12% молодих людей, займатися вправами або грати в спортивні ігри – 14%.

Щодо культурних запитів, то мало представників української молоді відвідує театр: принаймні раз на місяць таким чином проводять вільний час 9% молодих людей, третина (32%) ходить до театру рідше ніж раз на місяць, 54% ніколи не ходить до театру. При цьому лише 18% молоді відмовляють собі у відвідуванні театру через брак коштів. Порівняно з театром, музеї та художні виставки молодь відвідує трохи частіше: принаймні раз на місяць – 12% молоді, рідше, ніж раз на місяць – 42%. Не відвідує музеї та художні виставки 39% молодих людей.

Ніколи не читають книжок 17% молодих людей і стільки ж читають їх щодня (17%), майже кожен четвертий (23%) – рідше, ніж раз на місяць. Про те, що не вистачає коштів на задоволення потреб у читанні, заявили лише 6% респондентів.

Для забезпечення змістовного дозвілля і культурного розвитку молоді України в країні діє розгалужена мережа бібліотек (17272, з них 13710 в сільській місцевості), професійних театрів (140) та концертних організацій (83), а також 564 музеї¹¹⁵.

Релігія і церква в структурі ціннісних орієнтацій молоді.

Релігія – особлива форма усвідомлення світу, основою якої є віра в надприродне, і яка включає в себе сукупність моральних норм і типів поведінки, обрядів, культових дій та об'єднання людей в організації: церкву, релігійну громаду¹¹⁶. Релігійна свідомість є найдавнішою посеред інших видів людської свідомості. Релігія є не лише основою суспільства – вона визначає його характер та спрямованість, культурні, духовні та моральні цінності.

Нині Україна переживає складний процес трансформації, який

¹¹⁵ Інформаційні матеріали Міністерства культури України для підготовки щорічної Державної доповіді Верховній Раді України та Президенту України про становище молоді в Україні за підсумками 2015 року.

¹¹⁶ Письменна А.В., Слободянюк А.В. Ставлення до релігії. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11436/Письменна.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

супроводжується не тільки матеріально-фінансовою, а й духовно-моральною кризою. На сьогодні гостро стоїть питання щодо відродження духовних цінностей у підростаючого покоління. Процес формування духовності молоді нерозривно пов'язаний з релігійними цінностями.

За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України щодо ціннісних пріоритетів молоді сучасної України за 2009–2014 рр., участь молоді у релігійному житті (регулярне відвідування церкви, богослужінь, дотримання обрядів) займає 19 місце із 20 розглянутих цінностей. Це свідчить, що релігія як цінність у житті молоді людини відіграє посередню роль, хоча в останні роки спостерігається зростання її значимості. Так, у 2009 році індекс ціннісного пріоритету участі молоді у релігійному житті складав 2,52 бали (середньозважений бал за п'ятибальною шкалою) і був малозначимою цінністю. Вже у 2012 році цей показник суттєво зріс (на 0,66 бали) і складав 3,18 бали, отже, релігійні переконання ввійшли до сукупності цінностей середньої важливості у рейтингу життєвих пріоритетів української молоді¹¹⁷.

Як найактивніша частина соціуму, молодь визначає перспективи розвитку суспільства. Одночасно, не маючи достатнього життєвого і соціального досвіду, практичних навичок, молодь намагається пристосовуватися до тих умов, які оточують її в існуючому соціумі, де в духовному відношенні все більше відчувається вплив релігії¹¹⁸.

Згідно з даними дослідження TNS MMI, близько 56% українців вважають себе віруючими, за останні 4 роки цей показник зріс на 3%¹¹⁹. Зазвичай у європейських країнах рівень релігійності старшого покоління значно вищий, ніж молоді. В Україні така тенденція зберігається, проте різниця між віковими групами не є суттєвою. Так, за результатами дослідження 2013 року соціологічної служби Центру Разумкова серед респондентів віком 18–29 років, частка віруючих складала 62,4%, 30–39 років – 63,7%, 40–49 років – 65,1%, 50–59 років – 68,5 % та 60 років і старше – 73,1%¹²⁰. Результати соціологічного опитування 2016 року¹²¹ доводять, що на сьогоднішній день віруючими вважають себе 74% молодих людей. Проте, не дивлячись на те, що частка віруючих серед молоді є значною, віра в Бога не відноситься до домінуючих ціннісних орієнтацій української молоді.

¹¹⁷ Інститут соціології національної академії наук України «Ціннісні пріоритети молоді України за період 2009-2014 рр. Аналітична записка». – К. – 2016.

¹¹⁸ Балух В. Релігійність молоді: загальноукраїнський і регіональний аспект/В. Балух//Релігія та соціум – 2010. – № 2 (4) – С. 117-119

¹¹⁹ Релігія в житті громадян України: у що вірять українці? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/religiya-v-zhitti-gromadyan-ukrayini-u-shho-viryat-ukrayintsi>

¹²⁰ Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно- конфесійних відносин.

¹²¹ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

Незмінним атрибутом релігійності є молитва. Щодо використання релігійних атрибутів, на противагу релігійності, спостерігається суттєва різниця між різними віковими групами українців. Літні люди значно частіше моляться вдома, ніж молодь. Відсоток людей найстаршої вікової категорії, які молилися вдома бодай один раз упродовж останнього тижня, майже удвічі переважає аналогічний показник серед молоді: 66% респондентів віком 70 років і старше та 34% респондентів 18–29 років. Однак, відмінність у показниках молитви вдома є меншою для цих вікових категорій, якщо поглянути в перспективі місяця: 76% респондентів 70 років і старше та 54% віком 18–29 років молилися бодай один раз упродовж останнього місяця (*Табл. 2.7.1*)¹²².

Таблиця 2.7.1

Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Чи молилися Ви (своїми словами, за молитовником, інакше) вдома хоча б один раз упродовж..?», %

Варіанти відповіді	Вікові категорії, %						Усі респонденти
	18–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70+	
Останнього тижня	33,8	37,6	42,2	43,3	51,6	65,7	44,2
Останнього місяця (але не останнього тижня)	20,6	18,0	22,3	19,4	14,5	10,5	18,0
Останнього року (але не останнього місяця)	9,9	5,6	4,2	6,2	6,5	2,2	6,0
Давніше, ніж рік тому (але не останнього року)	3,8	7,5	3,9	4,5	5,2	2,2	4,6
Ніколи не молився / не молилася вдома	18,2	21,2	14,2	18,5	13,7	11,9	16,7
Важко сказати	13,7	9,9	13,3	8,1	8,5	7,6	10,5

На запитання стосовно частоти відвідування храму (церкви, молитовного будинку, мечеті, костюлу) (опитування 2016 р.) майже 30% респондентів вказали, що відвідують храм декілька разів на рік, 28% – лише на свята, а 9% – щотижня¹²³.

Вибір релігії є особистісним явищем, у якому поєднуються як зовнішні чинники, так і внутрішні мотиви молоді людини. У процесі релігійного самовизначення сучасної молоді провідну роль відіграє

¹²² Релігійна самоідентичність і молитва в Україні. Аналітичний звіт. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=638&page=1>

¹²³ «Цінності української молоді. – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

сім'я і духовна культура, яку успадковує особистість від народження. Згодом, вже на етапі вторинної соціалізації, у процесі свого розвитку та формування молодь отримує можливість вільного вибору релігії. На базі власного релігійного досвіду молода людина з багатьох релігійних традицій надає перевагу тому, що найбільшою мірою відповідає її переконанням. Цей вибір багато в чому є можливим завдяки наявному релігійному плюралізму – «простору релігійних пропозицій».¹²⁴

Останнім часом в Україні набули значного поширення нові релігійні рухи. За даними соціологів, приблизно 10% населення, насамперед з числа молоді, студентів, школярів, науково-технічної та творчої інтелігенції називають себе їх прихильниками. В основі розрізнення цих релігійних об'єднань лежить зв'язок з тією чи іншою культурною традицією. Одні з них тяжіють до Заходу, інші – до Сходу, треті кореняться в місцевому ґрунті. Є й такі, які являють собою немов об'єднання елементів різних культур і конфесій. Специфічні вони і за своєю ідейною спрямованістю, за характером функціонування як духовних явищ. Примикають до них різні сатанинські групи, спрямовані на культивування пристрастей та негативних нахилів (в останнє десятиліття члени громад рекрутуються переважно з молодіжного середовища)¹²⁵. Передовсім це пов'язано з розмитими соціальними та культурними цінностями, а також духовним вакуумом, який є реальністю сьогодення. Саме це дає поштовх й загострює інтерес молоді до нетрадиційних релігійних культів і вірувань.

Отже, релігійні пошуки сучасної української молоді перебувають у динамічному русі та залежать від релігійної атмосфери всього українського суспільства. А реалії нашого суспільства є неоднозначними та багатогранними. Так, високий рівень релігійності не відображає рівень моральності молодого покоління. Важливим є соціально-побутові умови проживання молоді, бо коли маєш умови життя такі, що потрібно вижити, то тут моральні виміри стають іншими. Тому потрібно відроджувати релігійну духовність не через будівництво храмів та молитовних будинків, а через особистісні переконання та цінності.

Молодіжна субкультура.

Суспільство, в якому ми живемо, – неоднорідне. Кожна людина створює свій особливий мікросвіт, існування якого визначається її власними інтересами, потребами, ціннісними орієнтаціями та відповідними моделями поведінки. Сучасна молода людина, перебуваючи в пошуку спілкування, творчого і соціального самовираження розуміє, що існуюча традиційна культура не здатна повністю задовольнити її духовні

¹²⁴ Релігійність української молоді: раціональний вибір чи спонтанний крок. Аналітика. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/10564-religijnist-ukrayinskoyi-molodi-racionalnij-vibir-chi-spontannij-krok.html>

¹²⁵ Без молоді нема завтрашнього дня. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://blyzhchedoboga.com.ua/molodi-zavtrashnogo-dnya/> – 2013

потреби, тому знаходить нові альтернативні засоби задоволення потреб, шляхи до своєрідної «молодіжної культури», які є багатозначними та мають безліч синонімів. Так можна говорити про «молодіжну культуру», про «часткову молодіжну культуру», «молодіжну субкультуру» і навіть про «контркультуру».

Молодіжна субкультура – будь-яке об'єднання молоді, що має власні елементи культури, а саме: мову (сленг), символіку (зовнішня атрибутика), традиції, норми і цінності. Вона має свою особливу моду, мистецтво і стиль поведінки та все більше перетворюється на неформальну молодіжну культуру.

Молодіжна контркультура – об'єднання молоді, що має всі ті елементи культури, що й субкультура, але чиї норми та цінності перебувають в активній чи пасивній опозиції до існуючих у суспільстві норм і цінностей.

Сучасний соціокультурний український простір наповнений чималим різноманіттям молодіжних субкультур, які впливають на молоду людину, змінюючи її норму поведінки, світогляд, життєві цінності та орієнтації.

Актуальність поширення різних субкультур в Україні визначається процесами трансформації, які відбуваються в сучасному інформаційному суспільстві та означають перехід до нової моделі розвитку, супроводжуються глибокою кризою, яка охопила усі сфери суспільства. Фактично соціум знаходиться у стані ціннісно-нормативної дезінтеграції, тобто соціальної аномії (стан суспільства, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися), яка виявляється як на макро-, так і на мікросоціальному рівнях організації суспільства. При цьому відбувається заповнення соціального простору девіантними цінностями, порушення або ігнорування значною частиною індивідів існуючих норм права та моралі¹²⁶.

Все ж таки більшість молодих людей обирає традиційний шлях соціалізації, що свідчить про те, що процеси соціалізації в їх батьківській сім'ї і у формальній групі поки є усталеними. До розряду «субкультурного середовища» потрапляє не більше 30% молоді, яка не згодна зі старими принципами, нормами та культурними явищами, яка прагне пошуку нової ідеології, зміни способу життя, задоволення власних потреб і особистісного росту.

Отже, причини, які спонукають молодь приєднуватися до різних субкультурних утворень, найчастіше такі: внутрішня самотність, потреба в друзях, конфлікти в школі й удома, недовіра до дорослих,

¹²⁶ Біндіяк А.Д. Девіантна поведінка молоді в українському суспільстві / А.Д. Біндіяк. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Pedagogica/67903.doc.htm

протест проти всього, що оточує, проти суспільства, небажання бути як всі, бажання утвердитися в новому середовищі; прагнення привернути до себе увагу, нерозвинена сфера організації дозвілля для підлітків, копіювання західної масової культури, релігійні ідейні переконання, наслідування моди, відсутність мети в житті, вплив кримінальних структур, хуліганство, вікові захоплення.

Виникнення альтернативних культур і неформальних об'єднань у сучасному суспільстві є незворотнім процесом. Субкультурні течії мають різне соціокультурне значення та специфічний вплив на особистість, яка ідентифікує себе членом певного угруповання. На молоду особистість субкультура може впливати як позитивно, так і негативно. З позитивної сторони молодь отримує необхідні навички і пристосовується до інших людей, з негативної – проявляє якості, за допомогою яких намагається боротися з суспільством.

Позитивне спрямування субкультур¹²⁷:

- в «ідеальній» субкультурі учасники тренуються у виконанні соціальних ролей, розвитку самосвідомості, шукають свій статус і прагнуть досягнути визнання;

- молодь культивує протест проти несправедливості, брехні, подвійної моралі з боку дорослих (суспільства);

- молодіжні субкультури створюють свою культуру, яка допомагає молодим людям адаптуватися до життя, беруть на себе частину функцій соціалізації індивідів, з якими не справляється сім'я, школа, формальні молодіжні організації, держава;

- молоді люди борються за поліпшення екологічного стану оточуючого середовища, рятують пам'ятники культури, турбуються про інвалідів.

Негативне спрямування субкультур¹²⁸:

- прояви вандалізму, насильства, жорстокості;

- бездіяльність;

- адитивна поведінка, розпуста;

- субкультури можуть піддаватися впливу комерційних компаній, які диктують їм моду і модель споживацької поведінки;

- субкультури впливають на молодь, а самі практично закриті для зовнішніх впливів.

На початку ХХІ ст. «субкультурний бум» у нашій країні пішов на спад. Але це зовсім не означає, що неформальні молодіжні об'єднання зникли. Старі форми молодіжної субкультури продовжують розвиватися та виникають нові (ванільки, геймери, хакери).

¹²⁷ Фесун С. Є. Молодіжні субкультури: за і проти./С. Є. Фесун. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://school7.ck.ua/wp-content/uploads/Molodizhni_subkulturi_Fesun_S_Ye.pdf

¹²⁸ Фесун С. Є. Молодіжні субкультури: за і проти./С. Є. Фесун. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://school7.ck.ua/wp-content/uploads/Molodizhni_subkulturi_Fesun_S_Ye.pdf

Результати дослідження «Молодь України-2015»¹²⁹ демонструють ставлення молоді до сучасних субкультур і рухів. Так, половина опитаної молоді позитивно ставляться до брейк-дансерів (50% респондентів, з яких 2% самі є брейк-дансерами) та футбольних фанатів (49%, з яких 8% вже належать до цього руху). Найбільше негативних емоцій у молодіжній аудиторії викликають екстремали (17% респондентів). Більше третини молодих людей не цікавляться і не знають про існуючі неформальні молодіжні об'єднання.

Щодо приналежності до зазначених в опитувальнику субкультур, то більшою мірою молоді люди відносять себе до футбольних фанатів (8% належать до цієї субкультури), до решти субкультур відносяться лише 2–3% респондентів (Рис. 2.7.2).

	Футбольні фанати	Трейсери (паркур)	Ролери	Екстремали	Брейк-дансери	"Street-workout"
Позитивно, сам належу до цієї субкультури	8%	2%	2%	3%	2%	3%
Позитивно, але до них не належу	41%	40%	39%	32%	48%	37%
Нічого про них не знаю	36%	38%	40%	39%	36%	30%
Негативно	11%	5%	3%	17%	4%	3%
Байдуже	2%	13%	14%	5%	9%	24%
Важко відповісти	2%	2%	2%	3%	2%	3%

Рис. 2.7.2. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Як Ви ставитесь до сучасних субкультур і рухів?», % серед усіх респондентів

Основні чинники, що впливають на розширення молодіжного субкультурного простору, є пошук змістовного дозвілля, кола однодумців, самоствердження в колективі та суспільстві, задоволення своїх культурно-естетичних ідеалів, що інколи може суперечити цінностям домінантної культури. Яким чином, позитивно чи негативно, впливає субкультура на молоду людину, залежить від вибору самої особистості та від рівня її моральної та психологічної зрілості.

До цього часу в системі виховання і роботи з молоддю України не приділяється належної уваги до формування позитивної спрямованості молодіжних субкультур і рухів. Належність молодого людини до певної молодіжної течії розглядається як девіація, а не інновація, відмова від старих стереотипів і норм.

Під час Революції Гідності ми стали свідками переорієнтації агресивно-хуліганських настроїв футбольних фанатів різних команд

¹²⁹ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

на примирення, об'єднання заради спільної боротьби за українську незалежність. Футбольні фанати практично всіх українських клубів висловилися на підтримку Майдану, долучилися до активних протистоянь у Києві та до охорони мирних акцій протесту в інших містах, а також оголосили про безстрокове перемир'я між собою. У лютому 2014 року представники 14 фанатських угруповань клубів прем'єр-ліги та фанати ще 19 футбольних клубів нижчих дивізіонів українського чемпіонату й аматорських команд країни підписали маніфест про встановлення перемир'я між українськими ультрас. Цей документ є зразком патріотизму, високої національної свідомості та громадянської зрілості представників українського фан-руху.

Цей досвід позитивного спрямування неформальних об'єднань молоді заради досягнення єдиної мети є неоціненним і потребує як вивчення, так і практичного впровадження у молодіжну роботу.

Інформаційні та комунікаційні технології у молодіжному середовищі.

Сьогодні важко уявити людей, а особливо серед молоді, які не користуються сучасними засобами комунікації. Людина з раннього дитинства опиняється в оточенні інформаційного простору, вагомою частиною якого є засоби масової комунікації, які відіграють важливу роль в житті людини. При чому, перше місце займають так звані електронні засоби масової інформації, які займають значну частину вільного часу молоді і виступають як важливий інструмент формування її духовного світу, культурних цінностей та життєвих установок¹³⁰.

Вплив інформаційного середовища на формування молоді особистості в нашому суспільстві є не зовсім усвідомленим. По-перше, молодь швидше адаптується до змін в інформаційних технологіях і першою навчається ними користуватися. По-друге, у пошуках інформації молодь звертається до різних інформаційних потоків, які супроводжуються рекламою та оголошеннями. По-третє, молодь є найбільш уразливою категорією населення до загроз інформаційного середовища. По-четверте, вона більше часу, ніж дорослі, проводить біля телевізорів та в Інтернеті.

Пріоритетним джерелом інформації для української молоді залишається телебачення. За даними дослідження «Молодь України-2015»¹³¹, 65% серед опитаної молоді принаймні раз на тиждень дивляться загальнонаціональні телеканали, а 30% – місцеві, 8% – іноземні. Для отримання інформації та новин молоді люди використовують Інтернет: 56% принаймні раз на тиждень проглядають загальноукраїнські сайти новин, 53% – користуються сайтами соціальних мереж, 30% продивляються місцеві інформаційні сайти, 22% – іноземні сайти.

¹³⁰ Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка/С. В. Драч: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Znpkhist/2010_2/10dsvssd.pdf

¹³¹ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

Рис. 2.7.3. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Якими джерелами інформації та комунікації Ви користуєтесь принаймні один раз на тиждень?», % серед усіх респондентів

Кожен четвертий серед молодих людей (26%) хоча б раз на тиждень слухає радіо. Друковані засоби інформації є найменш затребуваним у молодіжному середовищі інформаційним джерелом: 19% молодих людей раз на тиждень переглядають місцеву пресу, 17% – загальноукраїнські видання, 3% – іноземну пресу.

Наведені дані демонструють, що для поширення інформації в молодіжному середовищі передовсім доцільно використовувати телевізійні інформаційні джерела та мережу Інтернет.

Комп'ютери і телекомунікаційні технології звужують коло живого спілкування і роблять стосунки між людьми відстороненими. У той же час події, які відбулися в Україні у 2014 році, продемонстрували, що Інтернет і соціальні мережі можна використовувати як дієвий інструмент комунікацій і об'єднання людей, які мають спільні погляди та прагнення боротись за свою свободу та права.

Не дивлячись на те, що телебачення та Інтернет-простір широко використовуються молоддю у якості інформаційних джерел, рівень довіри до них є не дуже високим. Так, третина молодих людей (33%) не довіряють жодному з інформаційних джерел. За рейтингом найбільше молодь довіряє загальнонаціональним телеканалам (25% респондентів), загальноукраїнським сайтам новин (22%) та Інтернет-сайтам соціальних мереж (18%) (**Рис. 2.7.4**).

Рис. 2.7.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Інформації з яких із цих джерел Ви довіряєте найбільше?», % серед усіх респондентів

Не дивлячись на високий рівень недовіри молодого покоління до інформаційних джерел, вони все ж таки об'єктивно впливають на соціальне становлення молоді, формування життєвих цінностей та пріоритетів.

Сучасна молодь, яка веде активне соціальне життя, має потребу у щоденному доступі до мобільного зв'язку, соціальних мереж та електронної пошти. Дослідження «Молодь України-2015» підтвердило те, що більшість молодих людей мають у особистому користуванні Інтернет – 82%, 77% – персональний комп'ютер, 59% – мобільний телефон та 46% – смартфон. Кожен четвертий серед молоді користується планшетом (24%), незначна частина (8%) – електронною книгою.

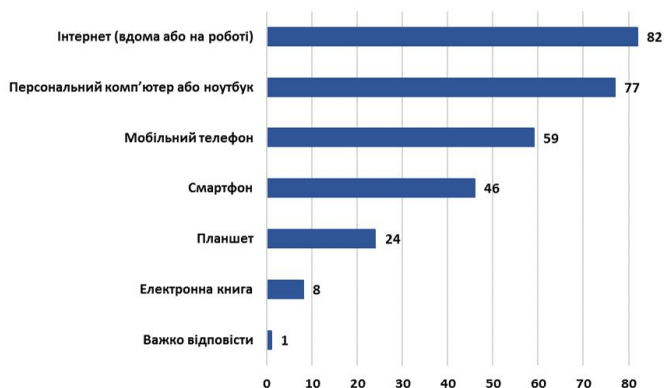

Рис. 2.7.5. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Чи маєте Ви в особистому користуванні...?», % серед усіх респондентів

За даними Інституту соціології НАН України, 64,1% українців віком від 18 років є користувачами Інтернету. У віковій групі від 18 до 25 років користувачами Інтернету є 90,1%, у віці від 25–35 років – 83,5%, для порівняння, у віці від 36–45 років – 78,4%, у віці від 46 до 55 років – 61,9%.¹³²

Результати соціологічного опитування молоді¹³³, втім, довели, що 3% опитаних молодих людей мають потребу у використанні інтернету, але не мають можливості для цього. Звичайно, що така ситуація характерна більше для сільських регіонів, аніж для міських поселень. Серед тих молодих людей, які є активними користувачами Інтернету, 53% переважно шукають різну тематичну інформацію, по 45% відповідно – спілкуються у соціальних мережах та знайомляться з останніми новинами. Спілкуванню в чатах надають перевагу 26% респондентів, а 22% опитаних грають у комп'ютерні ігри.

Інтернет став основним інформаційним та комунікаційним середовищем для молоді – місцем для знаходження потрібної інформації (як шкідливої, так і корисної), місцем для спілкування та побудови стосунків, місцем, яке дозволяє розвивати креативне мислення та бути мобільним. Більшість молоді користується Інтернетом один або кілька разів на день – 86%.¹³⁴

Сучасні інформаційні та комунікаційні технології швидко розвиваються та прискорюють процес отримання нових навичок та знань. У той же час користуючись повсякчас інформаційними простором, молоді люди мають вміти розмежовувати реальний світ від віртуального, бути підготовленими до захисту від негативних впливів Інтернет-середовища. Враховуючи глобальне використання молодими людьми Інтернету та соціальних мереж, є потреба у запровадженні інформаційних та навчальних програм щодо безпеки користування ними.

¹³² Результати моніторингового опитування Інституту соціології НАН України 2015. http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php

¹³³ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

¹³⁴ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

РОЗДІЛ 3.

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

3.1. Громадянська активність української молоді

«Участь молоді не є самоціллю, а засобом для досягнення позитивних змін у житті молодих людей та побудові кращого суспільства»¹³⁵.

Без розвинутого громадянського суспільства дуже важко побудувати правову демократичну державу. Тільки небайдужі та активні громадяни здатні спільно контролювати владу та стримувати її від прагнення до розширення власних повноважень.

Під громадянським суспільством розуміється публічний простір поза межами сім'ї, держави та ринку, тобто «простір добровільного об'єднання людей та мереж людських взаємодій, сформованих заради сім'ї, віри, інтересів та ідеології, які заповнюють цей простір»¹³⁶. Основою громадянського суспільства є громадянин, який усвідомлює свої інтереси і готовий до активної діяльності самостійно або шляхом об'єднання у добровільні асоціації для забезпечення цих інтересів. Процеси становлення громадянського суспільства передбачають активну участь в них громадян, насамперед молоді як майбутньої рушійної сили демократичних перетворень держави.

Відповідно до рейтингів впливових міжнародних організацій, показники розвитку громадянського суспільства в Україні протягом періоду незалежності поступово поліпшувалися, але останніми роками не мали позитивної динаміки.

За результатами дослідження Nations in Transit міжнародної неурядової організації Freedom House (де оцінка різних напрямів демократичного розвитку перехідних країн здійснюється за шкалою від 7 балів – «найгірша», до одного бала – «найкраща»), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні значно поліпшилася: від 3,5 балів у 2003 р. до 2,75 балів у 2007 р., 2,5 бала у 2014 р. та 2,25 у 2015 р.¹³⁷ Цей показник розвитку громадянського суспільства в Україні (2,25 бала) значно кращий, ніж в інших пострадянських країнах (окрім країн Балтії). Відповідний показник за 2016 р. складає: в Азербайджані – 7,0 бала, у Білорусії – 6,25 балів, у Грузії – 3,75 бала, у Молдові – 3,25 бала, у Російській Федерації – 6,25 бала, тоді як в Естонії, Литві, Латвії, Чехії він становить 1,75 бала, у Польщі – 1,5 бала.

У той же час в українському суспільстві поступово розвиваються

¹³⁵ Переглянута Європейська хартія участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні

¹³⁶ Рябов С. С. До проблеми визначення поняття «громадянське суспільство». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Spec/2002_20-1/60_ryabov_ss.pdf

¹³⁷ Nations in Transit 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.freedomhouse.org/report/nations-transit>

орієнтації громадян на локальну, спонтанну самоорганізацію і вирішення громадських проблем, особливо на місцевому рівні і безпосередньо пов'язаних з їх «реальним життям» (готовність брати участь у благоустрої території за місцем проживання, або протестні акції проти нелегальних забудов, знищення зелених зон тощо).

Переглянута Європейська хартія участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні дає наступне визначення: «Участь та активне громадянство означають мати право, засоби, простір, можливості і, якщо необхідно, підтримку в участі та впливі на прийняття рішень, а також означає участь в різних заходах та процесах з метою побудови кращого суспільства». Активна участь означає вплив та відповідальність за рішення, дії, що впливають на життя молодих людей або просто є важливими для них.

Визначене Хартією поняття участі також свідчить про зміну підходу до молодих людей та до залучення молоді до громадського життя. Молодь не розглядається як група, яка потребує захисту та допомоги (проблемний підхід) або як об'єкт втручання дорослих, або об'єкт молодіжної політики. Під поняттям «молодь» розуміються активні учасники життя суспільства чи організацій, партнери з великим потенціалом, сповнені сил і талантів.

Одним із головних принципів державної молодіжної політики України є «сприяння ініціативі та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства»¹³⁸. Концепцією Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр., розробленої на підставі наукового аналізу стану і проблем розвитку української молоді та основних програмних вимог Стратегії розвитку державної молодіжної політики України на період до 2020 року, Хартії основних прав Євросоюзу, Європейського пакту в інтересах молоді, Молодіжної стратегії Європейського Союзу та інших міжнародних документів, одним з пріоритетних напрямів визначено *розвиток громадянської активності молоді*. Дорожньою картою реформування молодіжної сфери (2015 р.), розробленою Міністерством молоді та спорту України, метою якої є розбудова громадянського суспільства за активної участі молоді, передбачено підвищення рівня залучення молоді до активного громадського життя на середньоевропейському рівні (25%).

Ратифікація Україною у 2014 році Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування (Закон України від 2 вересня 2014 р. № 1664-VII) спрямована на формування громадянської активності населення, у тому числі і молоді. Протоколом передбачено забезпечення кожному громадянину права участі у справах місцевого органу влади та законодавче забезпечення державою засобів, що сприяють здійсненню цього права. Україна як сторона, що ратифікувала Протокол, має запровадити

¹³⁸ Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», 1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>

законодавчі механізми участі зацікавлених осіб у справах місцевого органу виконавчої влади, що сприятиме розширенню можливостей впливу молодих людей на прийняття рішень органів місцевого самоврядування.

Проте не варто вважати, що розвиток громадянського суспільства та формування активної громадянської позиції – це лише наслідок державної політики або діяльності міжнародних фондів підтримки демократії в Україні. Насправді – це результат роботи активних людей, які бажають змін на краще та які не збираються чекати, коли держава вирішить їхні проблеми за них. Такі люди починають шукати вирішення проблеми власними силами, вони мобілізують найближче оточення навколо себе, підштовхують людей до здійснення важливого кроку – прийняття спільного самостійного рішення щодо локальної проблеми, яка існує¹³⁹. Основу громадянської активності складають: інтерес до суспільної і громадської роботи, організаторські здібності, ініціативність, вимогливість до себе, відповідальність за майбутнє спільноти й непорушне переконання в тому, що дії кожного можуть вплинути на ситуацію, що індивідуальний вибір має значення, готовність брати участь у колективних проектах задля загального добра.

За результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (2015 р), частка українців, яким доводилося об'єднуватися з іншими людьми заради розв'язання соціальних або власних проблем, протягом останніх 12 місяців становила 42%.

За даними соціологічного дослідження «Молодь України-2015», проведеного компанією GfK Ukraine у 2015 р.¹⁴⁰, участь хоча б в одному виді суспільної діяльності на рівні громади за останні 12 місяців брав кожен другий опитаний (54%).

Найчастіше молоді люди були учасниками громадських ініціатив, спрямованих на підтримку:

- армії (36%),
- на розвиток інфраструктури за місцем проживання (19%),
- на допомогу переселеним особам та/або жертвам воєнних дій (16%),
- на допомогу дітям та дорослим у кризових ситуаціях (крім переселених осіб – 16% і 15% відповідно),
- на політичні та екологічні акції (14% та 13% відповідно).

Зафіксована дослідженням незначна підтримка молоддю громадських ініціатив, пов'язаних з суспільними проблемами, таких як обговорення законопроектів, бюджетів (брали участь 5,1% опитаної молоді) та боротьба з корупцією (відповідно 5,14%) свідчить про несформованість традицій участі в суспільному житті через такі форми комунікації між владою і громадянами, що передбачають співпрацю та діалог. Такі

¹³⁹ Пожидаєв Є.О. Молодіжний чинник у становленні громадянського суспільства в Україні: аналітична записка. – Стратегічні пріоритети № 3 (12). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StPryor/StPrior_12/16.pdf

¹⁴⁰ «Молодь України-2015». – GfK Ukraine. – 2015 р.

форми громадянської участі як електронні петиції, внесення пропозицій по бюджету, інші форми – досить поширені у країнах з розвинутою демократією і є дієвими інструментами прямої участі громадян у житті суспільства.

Найбільша кількість респондентів, які брали участь принаймні в одній з громадських ініціатив, живе у Черкаській (80%), Київській (78%) та Вінницькій (77%) областях, найменша у Чернігівській області – 36%. Більш активними були жителі центральних та західних областей, найменшу активність проявляли молоді люди периферійних областей та сходу країни.

88% респондентів зазначили щонайменше одну з громадських ініціатив, в яких вони участі не брали, але були б зацікавлені взяти. Серед ініціатив, у яких потенційно зацікавлені більшість молодих людей:

- допомога дітям у кризових ситуаціях, дії на захист прав чи інтересів, що безпосередньо стосуються представників молоді чи їхніх родин, друзів (наприклад, проти нелегального будівництва);

- дії, спрямовані на розвиток інфраструктури за місцем проживання;

- дії, спрямовані на боротьбу з корупцією.

Стримуючими факторами активної участі у громадській діяльності третина молоді (33%) назвали відсутність вільного часу через те, що вони багато працюють. По 20% опитаних зазначили, що не вірять, що їхня участь може щось змінити або що там, де вони живуть, немає організацій, яким би вони довіряли або немає акцій, які б вони підтримували. Трохи менший відсоток молоді (по 18%) не знають про такі можливості або їх ніхто не запрошує на громадські акції, не цікавлять подібні акції 16%, вважають, що ця робота має виконуватися державою 15%, 7% молодих людей визнали, що їм нічого не заважає займатись громадською діяльністю.

Молоді громадяни України є суспільно активними та усвідомлюють важливість суспільної діяльності й необхідності об'єднання зусиль. Проте результати соціологічних досліджень демонструють, що молоді українці не є членами зареєстрованих громадських організацій, а діють самостійно або/та у складі неформальних об'єднань, трудових і навчальних колективів, об'єднуються з друзями, сусідами, родичами.

Соціологічні дослідження фіксують зростання кількості молоді, залученої до діяльності організацій громадянського суспільства: якщо у 1996 році кількість молодих людей у віці 18–35 років, що були активними членами організацій громадянського суспільства¹⁴¹, становила 11%, у 2011 році цей показник складав 21,5%, а за результатами 2015 року вже 37,0 %.

¹⁴¹ До організацій громадянського суспільства при опитуванні віднесено: спортивні організації або організації, пов'язані з проведенням дозвілля, релігійні або церковні організації, організації, пов'язані з освітою, мистецтвом, музикою, профспілки, політичні партії, організації з охорони навколишнього середовища, професійні об'єднання, благодійні або гуманітарні організації, організації споживачів, групи допомоги, взаємодопомоги.

Таблиця 3.1.1

Частка молоді віком 18–35 років, які заявили, що вони є активними членами організацій громадянського суспільства, %

	1996*	2006*	2011*	2015**
Усі організації громадянського суспільства	11,0	22,3	21,5	37,0
<i>У тому числі:</i>				
Релігійні або церковні організації	2,1	5,8	4,6	4,2
Спортивні організації або організації, пов'язані з проведенням дозвілля	3,1	8,8	8,3	10,1
Організації, пов'язані з освітою, мистецтвом, музикою	2,3	4,7	8,3	8,6
Профспілки	2,2	5,2	3,7	6,9
Політичні партії	0,8	2,3	1,6	4,5
Організації з охорони навколишнього середовища	0,6	0,9	1,4	5,6
Професійні об'єднання	0,5	1,6	3,0	4,2
Національно-патріотичні організації	-	-	-	4,6
Пластові (скаутські) організації	-	-	-	1,3
Благодійні або гуманітарні організації	0,1	1,9	1,7	11,9
Організації споживачів	-	0,6	1,0	1,7
Волонтерські ініціативи	-	-	-	13,1
Групи самопомогли, взаємодопомогли	-	-	1,4	4,6
Інші організації	0,5	1,0	1,8	0,4

* Підготовлено авторами Державної доповіді про становище молоді за підсумками 2011 р. відповідно до моніторингу Українського інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка

** Розраховано за результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015».

Незважаючи на зростання рівня залучення молоді до діяльності громадських об'єднань, цей показник залишається досить низьким. За даними соціологічного дослідження «Молодь України-2015», впродовж останніх 12 місяців, що передували опитуванню, 62% опитаних представників української молоді не брали участі в діяльності жодної організації громадянського суспільства, а 37,0% молоді залучалися до волонтерських ініціатив (13%), благодійних або гуманітарних організацій (11%), спортивних організацій або організацій, пов'язаних з проведенням дозвілля (10%), організацій, пов'язаних з освітою, мистецтвом, музикою (9%).

На сьогодні в Україні переважає неформальна громадянська активність молоді. На противагу зростанню громадянської активності молоді, що спостерігається останнім часом, участь молодих людей у громадських молодіжних об'єднаннях залишається (як і в попередні роки) дуже низькою. За результатами соціологічного дослідження «Молодь

України-2015», лише 2% української молоді є членами молодіжних організацій і 7% іноді відвідують їхні заходи. Близько третини представників української молоді (35%) не знає про існування в Україні молодіжних громадських організацій та їхню діяльність, 34% знають лише, що такі організації існують, 21% знають про діяльність молодіжних організацій із ЗМІ, але не відвідують відповідних заходів¹⁴².

За даними Державної служби статистики України, кількість *молодіжних громадських організацій* на кінець 2014 року становила 4 765 (з них 42 з всеукраїнським статусом), дитячих – 1 344 організації (із всеукраїнським статусом – 21)¹⁴³. Показник зниження кількості молодіжних та дитячих об'єднань у 2014 році пов'язаний з неможливістю збору даних на території АР Крим та частини окупованої території Донецької та Луганської областей. Серед загальної кількості громадських об'єднань в Україні молодіжні організації у 2014 р. склали 7,8% (у 2013 році – 8,1%).

Основною причиною того, що молодь не входить до складу молодіжних громадських організацій і не бере участі в їхній діяльності, молоді люди назвали брак вільного часу для громадської діяльності (41% опитаних). Близько третини респондентів (30%) – не мають інформації про організації, членом яких можна стати; 24% – не бажають, щоб їх використали непорядні політичні лідери; 17% – не вірять у дієвість роботи громадських об'єднань; 14% – не бачать сенсу в діяльності громадських організацій, про які їм відомо.

Наведені результати демонструють обмеженість або відсутність інформаційного забезпечення діяльності молодіжних громадських об'єднань, низький рівень залучення молоді до участі в молодіжних проектах. Попри високу громадянську активність української молоді, молодіжні громадські об'єднання не є консолідуючою силою молодіжної діяльності.

Найбільш доступним простором громадянської активності молодих українців, у якому вони реалізують свої політичні, громадські та соціальні запити, є *Інтернет*. Українські громадяни розглядають сьогодні Інтернет як новітній канал суспільного впливу на владу. Попри загальну доволі низьку оцінку різних можливостей впливу на владу, Інтернет як імовірний контрольний ресурс суспільства розглядається громадянами частіше, аніж такі ресурси впливу суспільства на владу, як міжнародні організації, політичні партії, суд та правоохоронні органи, громадські організації. Більш впливовими засобами, на противагу Інтернету, громадяни розглядають лише такі ресурси впливу суспільства, як ЗМІ та участь у виборах¹⁴⁴.

¹⁴² «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

¹⁴³ Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publpolit_u.htm

¹⁴⁴ Результати моніторингового опитування Інституту соціології НАН України 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php

За результатами моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, за останні два роки відбулося значне збільшення кількості українських громадян, які використовують Інтернет задля реалізації своєї соціально-громадянської активності (*Таб.3.1.2*) .

Таблиця 3.1.2

Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Яку активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?» серед користувачів Інтернету, %

	2013	2015
Читаю інформацію на сайтах різноманітних державних і недержавних організацій	32,8	45,8
Відстежую новини суспільно-політичного життя	32,0	44,8
Читаю блоги, сторінки політиків, громадських діячів	12,0	16,3
Залишаю коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань	5,6	9,5
Обговорюю на форумах, конференціях, у соціальних мережах актуальні питання соціально-політичного, громадського життя	3,9	8,8
Висловлюю свої думки, пропозиції, зауваження у блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо	2,7	5,3
Звертаюсь до офіційних установ, організацій для розв'язання особистих або громадських проблем	5,6	5,2
Підтримую соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (як-то: допомога переселенцям, воїнам АТО, хворим, протестні акції проти незаконної забудови тощо)	4,0	4,5
Звертаюсь до громадських, міжнародних організацій	2,1	3,4
Сам ініціюю через Інтернет певні соціальні заходи та дії	1,5	1,6
Інше (напишіть)	0,6	3,5
Нічого з переліченого не роблю	42,4	25,8

Східний регіон, який раніше був найменш політично-активним, наростив політико-громадянську небайдужість та Інтернет-активність. Такі тенденції можуть сприяти об'єднанню активних громадян і разом з тим, за певних обставин, можуть стимулювати і дезінтеграційні процеси в країні у цілому. Інтернет-активність як барометр віддзеркалює ті ризики, які існують сьогодні в суспільстві¹⁴⁵.

На підтримку громадянських ініціатив соціально активної молоді спрямовано *міжнародні та національні програми*, що реалізуються через методи неформальної освіти, інформація про які наведена нижче.

«Активні громадяни» – програма Британської Ради для молоді у галузі міжкультурного діалогу і соціального розвитку. Проект стартував у 2009 році та реалізується більше ніж у 40 країнах світу. Мета проекту полягає у сприянні соціальним змінам та забезпеченні сталого розвитку

¹⁴⁵ Бойко Н., Регіональні особливості соціально-громадянської активності в інтернеті – інтегруючий чи дезінтегруючий чинник сучасного українського суспільства? Збірник наукових праць Інституту соціології НАН України. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 2 (16). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php

шляхом створення і розбудови мережі молодих лідерів із залученням молодіжних організацій, які є рушіями реформ у своїх громадах, надання їм знань і навичок, що сприятимуть побудові відносин між людьми на засадах рівності та рівних можливостей, поваги до різноманіття, вміння вести безконфліктний діалог.

В Україні проект розрахований на розвиток серед молоді знань та навичок, які б сприяли міжкультурному діалогу та вирішенню конфліктів у масштабі всієї України, насамперед на сході України.¹⁴⁶

Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «ЄДНАННЯ» (ICAP «ЄДНАННЯ») – українська неприбуткова громадська організація, офіційно зареєстрована у 1999 році. Діяльність ICAP «ЄДНАННЯ» спрямована, головним чином, на допомогу громадським ентузіастам, а також найбільш активним українським організаціям громадянського суспільства, що працюють у різних сферах суспільного життя. Відповідно до потреб у регіонах ICAP «ЄДНАННЯ» працює за такими напрямками: надання грантів, консультацій, тренінгів, інформаційної підтримки, дослідницьких та аналітичних послуг, підтримка розвитку мережі громадських об'єднань. Крім того, ICAP «ЄДНАННЯ» здійснює низку програм та заходів, спрямованих на заохочення діяльності ОГС на місцях в українських громадах.

ICAP «ЄДНАННЯ» адмініструє Конкурс грантів у межах Платформи розвитку громадянського суспільства, яка впроваджуватиметься завдяки фінансуванню Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Проекту зміцнення потенціалу громадянського суспільства та Уряду Швеції (SIDA). Система малих грантів спрямована на розвиток організацій громадянського суспільства.

«Молодь змінить Україну» – довгострокова програма Фонду Богдана Гаврилишина, заснована у 2012 році, спрямована на підтримку активної, професійної, патріотичної молоді, яка сформує критичну масу людей, здатних трансформувати Україну в майбутньому.¹⁴⁷

Зважаючи на те, що Україна нині перебуває в умовах глибоких суспільно-політичних перетворень, це вимагає підвищення уваги до проблем участі молодого покоління українців у розбудові громадянського суспільства. Адже саме від молодих людей значною мірою залежить реалізація конституційних вимог щодо побудови в Україні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, успішна інтеграція українців у європейську та світову спільноту. Без становлення в країні громадянського суспільства, без активної участі у цьому процесі молоді здійснити це практично неможливо.

¹⁴⁶ Програма Британської Ради для молоді у галузі міжкультурного діалогу і соціального розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org.ua/active-citizens>

¹⁴⁷ Програма «Молодь змінить Україну» Фонду Б. Гаврилишина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bhfoundation.com.ua/programi/molod-zminue-ukrainu.html>

Отже, державні органи, суспільство в цілому мали б звернути більше уваги на проблеми, які стосуються визначення місця та зростання ролі підростаючого покоління у розбудові громадянського суспільства в Україні, виховання молодих людей такими громадянами, які усвідомлювали б свої політичні, громадянські права та обов'язки, бачили б себе носіями суверенітету, джерелом влади, свідомими суб'єктами політичної діяльності, людьми, відповідальними за наслідки своїх дій, за майбутнє своєї країни і світової спільноти в цілому.

3.2. Молодіжна волонтерська діяльність

До 2014 року волонтерство в Україні не було особливо популярним серед молоді та населення в цілому, добровільну допомогу різним категоріям осіб надавали до 15% населення¹⁴⁸. У 2014 році до традиційних форм волонтерської діяльності додався волонтерський рух на підтримку «євромайданів» та АТО, який за масштабами поширення став безпрецедентним виявом громадської самоорганізації та національно-патріотичної свідомості.

За даними Національного інституту стратегічних досліджень (2015 р.) зростання активності волонтерського руху обумовлене двома основними факторами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян¹⁴⁹.

Участь молоді у волонтерській діяльності.

У 2015 році, за результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015», третина молоді (36%) віком 14–34 роки зазначила, що вони мають досвід волонтерської роботи, з них 10% займалися волонтерством протягом 12 останніх місяців, що передували опитуванню, а також раніше мали такий досвід, 12% займалися протягом останніх 12 місяців, але раніше не займалися, 14% опитаних не займалися волонтерством впродовж останніх 12 місяців, але займалися цим раніше. Ніколи не займалися волонтерством 64% української молоді¹⁵⁰.

Серед молоді, яка займалася волонтерством, найбільш поширеними сферами волонтерської роботи були: збір коштів для учасників АТО (46%), участь у прибиранні та впорядкуванні територій (41%), допомога нужденним, сиротам та інвалідам (33%), участь в озелененні свого населеного пункту (27%), збір коштів на інші благодійні цілі (25%),

¹⁴⁸ Молодіжне лідерство і волонтерство в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=73474&print=Y

¹⁴⁹ Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.

¹⁵⁰ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

безоплатна допомога у дитячих садках, школах (19%), організація дозвілля та відпочинку молоді (18%) тощо.

Перспективними напрямками власної участі у волонтерській діяльності молоді люди, які взяли участь в опитуванні, назвали такі:

- упорядкування свого населеного пункту: озеленення свого міста/ села (26%), участь у прибиранні та впорядкуванні території (23%);
- підтримка соціально незахищених верств населення: допомога нужденним, сиротам та інвалідам (24%), безоплатна допомога у дитячих садках, школах (20%); допомога людям похилого віку, робота у будинках для людей похилого віку (12%);
- збір коштів: для учасників АТО (23%), на інші благодійні цілі (12%);
- формування державної системи управління: участь в удосконаленні системи врядування, боротьбі з корупцією, удосконалення державної служби, просування реформ (18%), участь у забезпеченні правопорядку (10%), участь у охороні культурної спадщини (10%);
- молодіжна робота: організація дозвілля та відпочинку молоді (17%).

Не вбачають за можливе брати участь у волонтерській діяльності 25% молодих людей.

Мотиваційними чинниками залучення до волонтерської діяльності молоді люди, в першу чергу, визначили бажання допомогти конкретним людям – 53% та бути корисним суспільству – 43%. Також мотивують молодь почуття причетності до спільної справи (21%), відповідність волонтерської діяльності життєвим принципам особистості (18%), набуття корисних навичок професійної або улюбленої справи (14%), робота «за компанію» з іншими (12%).

Допомога військовим силам України.

У 2014–2016 роках в Україні активізувався волонтерський рух, спрямований на допомогу військовим силам України. Його початком можна вважати волонтерську діяльність під час Революції Гідності та на початку російської інтервенції до Криму 2014 року. Розгалужена система волонтерської допомоги армії сформувалася в Україні приблизно у травні–червні 2014 року.

Рух виникав стихійно з окремих волонтерів, що об'єднувалися у групи. Із часом з'явилися лідери, які об'єднали роз'єднані самоорганізовані групи до централізованого керування, що посилювало вплив на державний апарат та забезпечило ефективність допомоги.

Необхідність формування волонтерського руху була зумовлена такими факторами¹⁵¹:

- відсутність в армії достатніх ресурсів (одягу, засобів особистого захисту, медикаментів, їжі);

¹⁵¹ Волонтери війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/socium/volonteri-viyni-.html>

- відсутність організації своєчасного забезпечення цими ресурсами, налаштування логістики;
- недостатнє забезпечення технікою;
- слабка виробнича база;
- відсутність достатньої підтримки біженців зі сторони держави.

Волонтерських організацій та окремих активістів, що допомагають українським військовим, існують тисячі, точну кількість визначити неможливо: вона постійно змінюється, а чимало волонтерів не афішують свою діяльність.

У травні 2015 року відомий волонтер Давид Арахамія оцінював кількість людей, що систематично займаються волонтерством, у 14,5 тисяч, а організацій – у понад 2,5 тисячі¹⁵². За даними опитування, проведеного у вересні 2014 року фондом «Демократичні ініціативи» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології, кошти на рахунки армії переказувала третина жителів України, а ще чверть передавала допомогу через волонтерські організації¹⁵³.

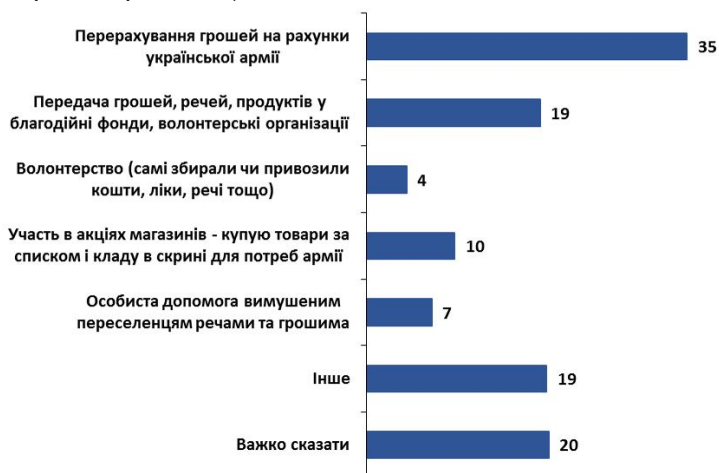

Рис. 3.2.1. Види волонтерської допомоги, які здійснювали молоді люди віком 18–29 років, %

Основними напрямками роботи волонтерського руху є:

- збір і доставка в зону АТО різноманітних ресурсів (харчі, ліки, одяг, амуніція, автотранспорт, військові прилади), ремонт та вдосконалення техніки тощо;
- медична допомога постраждалим від бойових дій, оснащення госпіталів та лікарень;

¹⁵² Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.

¹⁵³ «Опитування населення України». – Фонд «Демократичні ініціативи», КМІС. – 2014 р.

- допомога переселенцям з Криму та зони АТО (юридична, психологічна та гуманітарна допомога, пошук житла та роботи, адаптація в новому місці та соціумі);
- пошук зниклих безвісти та робота з визволення полонених;
- допомога сім'ям учасників АТО.

Основними засобами і способами волонтерської допомоги є: збір коштів (великі організації здебільшого збирають пожертви за допомогою різних систем безготівкових переказів (зокрема на банківські картки) і публікують в Інтернеті звітність), збір речей, доставка зібраної та закупленої допомоги до військових підрозділів за місцем їх дислокації, госпіталів, родин військовослужбовців.

Часто волонтери привертають увагу суспільства до неякісної роботи адміністративних армійських відомств. Вони ж роблять інформацію про спорядження армії більш відкритою. Окремі волонтерські групи борються з корупцією в оборонних відомствах.

На початку активної діяльності волонтерського руху механізмів його взаємодії з владними структурами практично не було. Але пізніше значна роль та високий авторитет волонтерів підштовхнули владу до співпраці, і восени 2014 року почалося їх тісне співробітництво з Міністерством оборони. У вересні засновник волонтерської групи «Народний проект» Давид Арахамія був призначений уповноваженим міністра оборони з питань закупівель, а в жовтні засновник «Крил Фенікса» Юрій Бірюков (який ще з серпня є радником президента) став помічником міністра оборони з питань речового забезпечення армії. У листопаді інший відомий волонтер Тетяна Ричкова очолила нове держпідприємство, що забезпечує сили спеціальних операцій.

У жовтні 2014 року при Міністерстві оборони була створена Рада волонтерів під керівництвом Давида Арахамії. Її завданням стали речове забезпечення армії, ремонт техніки, закупівля приладів та військова медицина. Раді було доручено розпоряджатися бюджетними коштами (в тому числі із надходжень з SMS на номер «565») на суму 60 млн. гривень.

У листопаді 2014 року біля 30 волонтерських груп об'єдналися в громадську організацію «Асоціація народних волонтерів України». За її даними, вона має кілька комітетів, від яких делегуються по 2 особи в Раду волонтерів при Міністерстві оборони, а троє членів її координаційної ради призначені заступниками міністра. Асоціація звітує про низку досягнень у галузях організації, підготовки та забезпечення військових формувань, винагородження та житлового забезпечення військових, протидії російській пропаганді тощо.

У зв'язку з обмеженістю повноважень Ради волонтерів виникла ідея «волонтерського десанту» – влаштування волонтерів на роботу в міністерство. В листопаді 2014 року співробітниками Міністерства оборони стали 8 волонтерів, що пройшли тест на поліграфі. Серед їх

досягнень на державній службі відзначають впровадження електронної системи закупівель та електронного реєстру обліку майна міністерства, розробку нових технічних умов для постачальників, а також новації в області харчування військових та автоматизації складів. Однак упродовж першого року роботи більшість «десантників» звільнилися, а їх починання були передані «Проектному офісу реформ».

«Проектний офіс реформ» створений навесні 2015 року. Це підрозділ Міністерства оборони у складі 30 менеджерів із волонтерського та бізнесового середовища під керівництвом підприємця Андрія Загороднюка. Офіс займається матеріальним забезпеченням, держзакупівлями, медициною та державними підприємствами.

У грудні 2014 року 10 волонтерів із досвідом переговорної роботи увійшли до складу Об'єднаного координаційного центру звільнення заручників, створеного при Міністерстві оборони.

У серпні 2015 року у Міністерстві оборони сформовано Координаційний штаб волонтерів «Сармат» під керівництвом Олексія Ліпиріди. Представники Штабу працюють у зоні бойових дій і сприяють вирішенню проблем з тилловим та медичним забезпеченням, наданням статусів учасників АТО та бойових дій, виплатами бійцям, а також відстежують представлення їх до нагород.

У 2015 р. громадськості надано можливість контролювати використання благодійних пожертв, для чого упорядковано їх збір та унормовано фінансове забезпечення потреб національної оборони держави, заходів з мобілізації Збройних Сил України за рахунок фізичних та юридичних осіб. Для інформування громадськості у Міністерстві оборони вживали таких заходів:

- розміщували поточну інформацію на офіційному веб-сайті;
- щомісячно до 10 числа оприлюднювали відомості щодо обсягів отриманих на рахунки благодійних пожертв та їх використання;
- щоквартально надавали зведену інформацію про обсяги отриманих благодійних пожертв, у тому числі в натуральній формі, та напрями їх використання.

На рахунки Міністерства оборони у формі благодійних внесків у 2015 р. надійшло 7,0 млн грн, у тому числі на матеріально-технічне забезпечення – 4,6 млн грн та медичне забезпечення – 2,4 млн грн, із них 3,1 млн грн – від юридичних осіб, 1,5 млн грн – від фізичних осіб, 1,5 млн грн – від мобільних операторів та 0,9 млн грн – від обов'язкового продажу іноземних валют. За рахунок цього фінансового ресурсу, який з урахуванням залишків коштів 2014 р. (6,4 млн грн) становив 11,0 млн грн, придбали матеріальні засоби.

Порівняно з минулим роком, у 2015 році благодійні пожертви на рахунки Міністерства оборони значно знизились. Водночас благодійна допомога безпосередньо військовим частинам збільшилась майже у 4

рази. Так, благодійні пожертви, матеріально-технічна та гуманітарна допомога безпосередньо військовим частинам становили 1 696,2 млн грн, у тому числі в натуральній формі – на суму 1 692,7 млн грн. та 3,5 млн грн – у грошовій формі. Загалом у 2015 р. розмір благодійної допомоги, яку отримали та облікували Збройні Сили України на кінець року, становив більше 1,7 млрд грн, що у 3 рази більше, ніж у 2014 р.

У 2015 р. значно підвищився рівень підтримки та допомоги громадських організацій Збройним Силам, а також військовослужбовцям, які брали участь в антитерористичній операції, та членам їх сімей. Водночас залишаються гострими проблеми медичного забезпечення, зокрема стан санаторно-курортного забезпечення та забезпечення житлом, у тому числі службовим.

Моральні якості волонтера.

За даними опитувань, проведених соціологічними організаціями у 2014–2016 рр., волонтери користуються найбільшою довірою людей з-поміж усіх суспільних та державних інститутів. Їм переважно або цілком довіряють 60–70% опитаних. Майже така ж (іноді незначно більша) довіра до церкви. Наступні за зниженням рейтингу – армія, добровольчі батальйони та громадські організації. Зокрема в лютому 2016 року, за даними інституту Горшеніна, волонтерам довіряли 71% населення, тоді як армії та громадським організаціям – по 49%, місцевій владі – 42%, поліції – 34%, Верховній Раді України – 8%, судам – 5%.

Масовий волонтерський рух функціонує завдяки наявності у волонтерів певних моральних якостей. За результатами досліджень науковця Л. Жужи, моральні аспекти слід диференціювати на окремі моральні якості, які відображають різні сторони та прояви моральності учасників волонтерського руху. Волонтерам притаманні такі моральні якості¹⁵⁴:

- загальнолюдські – відповідальність, почуття обов’язку, совітливості;
- громадянські – патріотизм, пріоритет цінностей суспільства перед цінностями індивіда, прагнення до свободи та демократії, українська ідентичність, віра в праведність боротьби;
- міжособистісні – альтруїзм, емпатія, доброта, гуманність;
- особистісні якості – гідність, оптимізм, ініціативність, безкорисність, романтизм, прагматизм.

Усі ці якості тісно пов’язані одна з одною і виокремити якісь більш важливі, а якісь другорядні неможливо. Вони рівною мірою важливі, і відсутність будь-якої з них значно послаблює і навіть робить неможливим участь у волонтерському русі.

Часто волонтери, які надсилають матеріальну допомогу до зони АТО, підкреслюють, що допомогу вони надають як жителям територій,

¹⁵⁴ Жужа Л. «Моральні аспекти волонтерського руху на підтримку АТО». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_2_33

які контролюються українськими військовими, так і жителям територій, що контролюються терористами. Точніше, волонтерам притаманний романтичний прагматизм, або прагматична романтика, адже волонтер займається практичною діяльністю з романтичних спонукань. У даному разі романтика – це духовна якість. Мотив діяльності волонтера – не матеріальна вигода, а моральний обов’язок, який він відчуває. Саме за цю якість люди поважають волонтерів.

Багато людей вдячні волонтерам за допомогу. Позитивно оцінює діяльність волонтерів більшість населення незалежно від політичних або ідеологічних переконань. Так, за даними соціологічного дослідження, що здійснено у Запоріжжі в лютому 2015 р. (опитано 600 мешканців міста за репрезентативною вибіркою для дорослого населення), на запитання: «Як ви ставитеся до волонтерського руху на підтримку воїнів АТО?» 81% респондентів відповіли «Підтримую». Не підтримували волонтерський рух лише 10%, вагалися з відповіддю – 9%.

Респонденти найважливішою якістю волонтерів вважають чуйність до людей, які потребують допомоги. Ця якість пов’язана зі здатністю людини до емпатії. Це одночасно психологічна та етична якість, що означає усвідомлене співпереживання емоційному стану іншої людини, співчуття до цієї людини.

Таблиця 3.2.1

Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Що Ви думаєте про волонтерів, які допомагають АТО?», %

Варіанти відповіді	%
Це чуйні люди, які хочуть допомогти тим, хто потребує допомоги	47
Це патріоти, які хочуть сприяти перемозі в АТО	44
Волонтери частково замінюють державу в забезпеченні АТО	20
Це люди, які допомагають своїм близьким, родичам, що потрапили в АТО	18
Волонтерський рух об’єднує небайдужих людей	18
Волонтерський рух виховує в людях громадянські почуття	10
Волонтери пов’язують зону АТО з рештою України	9
Це люди, які хочуть потрапити до влади, стати депутатами	6

Волонтерський рух є проявом вибуху пасіонарності. Чесність, довірливість волонтерів, помножені на ідею патріотизму, роблять їх ефективними діячами, які сумлінно роблять свою справу.

В умовах агресії Росії Україна, на думку психологів, «відродилась духовно»¹⁵⁵. До лав волонтерів йдуть люди різних професій, об’єднані загальною бідою – війною. Формується феномен «мережевого

¹⁵⁵ Сидоренко С. В. Волонтерство як суб’єкт глобально-мережевого громадянського суспільства в контексті сучасних соціополітичних трансформацій. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2015. № 60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/gvzdia_61_167_174.pdf

волонтерства», коли до мережі вступають родичі, друзі, знайомі знайомих. Мережева волонтерська співпраця – це процес встановлення та підтримки контактів з певними особами та волонтерськими фондами, рухами, організаціями, які мають спільні цілі та погоджуються працювати разом задля їх досягнення.

Підтверджують формування волонтерської мережі результати соціологічного дослідження «Молодь України-2015». Так, на запитання «Хто залучив Вас до волонтерської діяльності?» половина молоді (54%), яка брала участь у волонтерській діяльності, вказала, що це була їхня власна ініціатива, а решта вказали, що отримали пропозицію від друзів (30%), колег по роботі (18%), через Інтернет-зв'язки (12%), родичів (9%), членів громадської організації (8%).

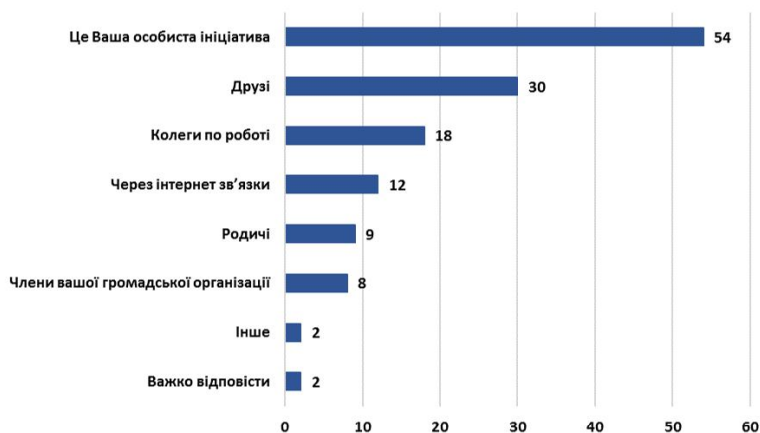

Рис. 3.2.2. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Хто залучив Вас до волонтерської діяльності?», % серед респондентів, які брали участь у волонтерській діяльності

Волонтерські мережі є добровільними, їх діяльність підтримується завдяки участі всіх її членів. Характеристики волонтерської мережі: 1) патріотизм, добровільність; 2) наявність коштів; 3) спільна мета, цінність; 4) бажання співпрацювати; 5) демократичність; 6) обмін досвідом, інформацією; 6) довіра; 7) тривалість роботи односторонньої; 8) наявність документу, який регламентує відносини; 8) толерантність.

Мережі – це потенціал для покращення діяльності волонтерства як нового суб'єкту глобально-мережевого громадянського суспільства.

У моральному плані волонтерство АТО, волонтерський рух є проявом дієвого патріотизму, об'єднує небайдужих людей. Мотивація волонтерства ґрунтується на відчутті громадянського обов'язку перед нацією, народом, війнами; на моральному обов'язку перед близькими людьми, які беруть участь у бойових діях.

Волонтери є елітою громадянського суспільства, проявом появи нових мас з високою громадянською свідомістю, що сформовані в період «Революції Гідності» та реалізації її завдань. Суспільство з довірою і повагою ставиться до волонтерів як своєї кращої частини.

3.3. Участь молоді у АТО

За даними Міністерства оборони України, попри значне зростання кількості військовослужбовців у 2014 р. (у 2013 р. – 165 тис. осіб, 2014 року – 250 тис. осіб), у 2015 році їхня чисельність не змінилася. На кінець 2015 р. кількість військовослужбовців становила 250 тис. осіб (204 тис. осіб – військовослужбовці, 46 тис. осіб – цивільні працівники)¹⁵⁶.

Зростає залучення молоді до військової служби у Збройних Силах України. У 2015 р. призвано до лав Збройних Сил понад 90 тис. осіб – молодих людей віком до 28 років. Це збільшило чисельність Збройних Сил України порівняно з минулим роком на 31,6 тис. осіб. У 2015 р. укладені контракти з 16,1 тис. осіб, у тому числі: з цивільної молоді – 11,5 тис. осіб (71,4%); з військовослужбовців строкової служби – 711 осіб (4,4%); з військовослужбовців за призовом під час мобілізації – 3,8 тис. осіб (24,2%)¹⁵⁷.

За інформацією Міністерства оборони України, станом на 8 червня 2016 р. кількість військовослужбовців і працівників Збройних Сил України віком до 35 років, які брали участь в антитерористичній операції на території Донецької та Луганської областей та отримали статус учасника бойових дій, складала 66 806 осіб (41,9% від загальної кількості осіб, що отримали статус учасника бойових дій).

Соціологічне опитування, проведене у Збройних Силах України у квітні 2016 року¹⁵⁸, показало, що 84% особового складу визнали себе готовими до виконання бойових завдань; 82% визнають в цілому суттєвими та позитивними зміни в організації підготовки та забезпечення військ (сил) у порівнянні з 2014 роком; 74% військовослужбовців визначили свій колектив як згуртований єдиною метою захисту держави; 64% військовослужбовців висловили довіру до безпосередніх командирів (начальників).

Також вдалося суттєво знизити негативний вплив деструктивних сил у місцях призову та підготовки особового складу. Сьогодні можна констатувати, що у переважній більшості особовий склад військових частин та підрозділів демонструє високий бойовий настрій, психологічну готовність і високу мотивацію до виконання завдань за призначенням.

Хоча той факт, що кожен третій військовослужбовець не «висловив

¹⁵⁶ Біла книга – 2015. Збройні Сили України. – К.: Міністерство оборони України, 2015. – 85 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2014.pdf.

¹⁵⁷ Біла книга – 2014. Збройні Сили України. – К.: Міністерство оборони України, 2015. – 85 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2014.pdf.

¹⁵⁸ 82% військовослужбовців ЗСУ визнають позитивними зміни в організації підготовки та забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zsu-info.com/news/zsu/82-viyskovosluzhbovciv-zsu-viznayut-po/>

довіру до безпосередніх командирів» свідчить про те, що реформування ще не завершено.

Емоційний та психологічний стан бійців і ветеранів АТО.

Перебування у зоні бойових дій є травмуючим фактором, що переживається кожною особистістю індивідуально. Участь у військових діях змінює життєві погляди і життєві цінності бійців. Екстремальна за своєю сутністю діяльність учасників військових дій є іспитом для їхньої психіки. Стрес, пережитий людиною в екстремальних ситуаціях, що виходить, як правило, за свою інтенсивність за рамки звичайного людського досвіду, призводить до порушення соціально-психологічної адаптації, а у низці випадків до психічної травми і виникнення різноманітних психогенних розладів.

Основними особливостями екстремальних ситуацій є те, що руйнується звичний спосіб життя людини, і людина вимушена пристосовуватися до нових умов. Життя починає поділятися на «до події» та «після». Людина, яка потрапила в таку ситуацію, знаходиться в особливому стані і потребує психологічної допомоги та підтримки¹⁵⁹.

Процес адаптації людини до «мирних» умов життя досить часто виявляється для бійців АТО драматичною подією, яка зачіпає всі сфери життєдіяльності. Пристосування до мирного життя учасників бойових дій у суспільстві ускладнюють проблеми подальшого працевлаштування, неконкурентоспроможність, що часто формують свого роду комплекс неповноцінності перед цивільним життям, необхідністю пошуку роботи і новою діяльністю, посилюють страх змін, відчуття приреченості.

На сьогодні 28% ветеранів АТО свідчать про потребу у психологічній допомозі для якнайшвидшого покращення свого стану¹⁶⁰. Якщо не займатися реабілітацією, приблизно 20–25% з числа тих, хто брав участь у бойових діях, можуть опинитися в стані хронічної посттравматичної стресової ситуації (ПТСР). Протягом року у 75–80% з них відбувається переосмислення того, що вони пережили і зцілення від психологічних травм. Це не хвороба, від якої помирають, але, як правило, ПТСР викликає агресію або на себе, що веде до суїцидів, або на навколишній світ, а це може призводити і до протиправних дій.

Так, в Ізраїлі, де допомога військовослужбовцям та демобілізованим носить системний характер, відсоток страждаючих ПТСР знижений до 4–6%, в Англії – до 8–10% серед ветеранів. На жаль, поки у нас в країні психологічна допомога не носить системного характеру. Оцінка якості надання послуг з психосоціальної адаптації державними органами

¹⁵⁹ Особливості працевлаштування і адаптації учасників військових дій. Хвостенко Тетяна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://business-territory.com/articles/osoblivosti-pratsevlashtuvannya-i-adaptatsii-uchasnikiv-viiskovikh-dii>

¹⁶⁰ Психологічна та соціальна допомога очима ветеранів АТО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/psikhologichna_ta_sotsialna_dopomoga_ochima_veteraniv_ato/

влади з точки зору ветеранів АТО¹⁶¹ показала, що найпоширенішими джерелами інформації щодо психосоціальної допомоги з боку державних органів і служб ветерани АТО вважають товаришів (23%) та волонтерів (20%). Державні органи ідентифікують як джерело корисної інформації 7% опитаних. 48% ветеранів мають номери телефонів «гарячої лінії» державних служб, а з числа тих, хто дзвонив (20%), результат вирішення свого питання оцінюють на «добре» та «відмінно» – 41% та 16% відповідно, решта 29% опитаних оцінюють результат на «задовільно» та «незадовільно». Працівники державних органів та установ звертались із пропозиціями допомоги лише до 15–25% ветеранів АТО. Більше половини ветеранів не мають контактів із центрами допомоги ветеранам АТО та іншими державними структурами.

У той же час із числа тих, хто звертався за допомогою, психосоціальні послуги з боку держави в цілому на оцінку «добре» та «відмінно» оцінюють 63% опитаних.

На жаль, психологічна підтримка, що надається бійцям АТО, максимально спрямована на допомогу ветеранам, тим, хто демобілізувався. Без уваги залишається підготовка до участі у військових діях. Превентивні заходи, профілактика – це те, що дозволяє не просто зберігати життя бійців, але і зробити їх більш ефективними. Профілактика і своєчасна допомога коштують набагато дешевше, ніж соціальна допомога інвалідам та непрацездатним, ніж фінансування програм по роботі з наслідками будь-яких соціальних криз.

Соціально-психологічна підтримка учасників АТО.

Для посилення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей Міністерством оборони України вдосконалено нормативно-правову базу, що передбачає введення додаткових норм з питань соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, в тому числі врегульовано найбільш гострі проблеми соціального захисту військовослужбовців, призваних за мобілізацією, та які беруть участь в антитерористичній операції.

У квітні–липні 2015 року організовано проведення із залученням представників місцевих управлінь соціального захисту населення та пенсійного фонду України робочих зустрічей з учасниками АТО і членами сімей загиблих військовослужбовців у Бердичівському, Білоцерківському, Гончарівському, Дніпропетровському, Криворізькому, Одеському гарнізонах та Закарпатській області.

З метою моральної та духовної підтримки військовослужбовців Міністерством оборони проведено роботу із запровадження в Збройних Силах України служби військового духовенства (капеланської служби). У співпраці з церквами (релігійними організаціями) проведено навчання зі священнослужителями, які відправлялися в зону антитерористичної

¹⁶¹ Психологічна та соціальна допомога очима ветеранів АТО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/psikhologichna_ta_sotsialna_dopomoga_ochima_veteraniv_ato/

операції на волонтерських засадах, як військові капелани. Курс прослухали близько 630 священнослужителів Української православної церкви Київського Патріархату, Української греко-католицької церкви, Союзу вільних церков християн євангельської віри України, Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів, Всеукраїнського союзу церков Християн Віри Євангельської – п'ятдесятників.

У районах проведення АТО у військах постійно перебувають від 50 до 100 священнослужителів різних церков. Священники також відвідують військові госпіталі у м. Вінниці, м. Дніпро, м. Ірпіні, м. Києві, м. Львові, м. Одесі, м. Харкові, смт. Черкаське (Дніпропетровської області) та мобільні госпіталі на території Донецької та Луганської областей.

У взаємодії з Радою у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України проводяться координаційні заходи щодо забезпечення задоволення релігійних потреб військовослужбовців, надання церквами — членами ради духовної та матеріальної допомоги воїнам, які виконують завдання в зоні АТО, та пораненим військовослужбовцям, які знаходяться на лікуванні.

Протягом 2015 року діяльність цього консультативно-дорадчого органу була зосереджена на наданні духовної, матеріально-технічної, інформаційної, соціальної підтримки та допомоги військовослужбовцям, які беруть участь в антитерористичній операції, та членам їхніх сімей¹⁶².

У 2016 році у Збройних Силах України запроваджено пілотний проект з інформування та підтримки особового складу через високомобільні групи внутрішніх комунікацій. Зараз в усіх секторах зони АТО працюють мобільні групи, які допомагають командирам у роботі з особовим складом. Важливим елементом діяльності цих груп є організація постійного зворотного зв'язку з військами керівництва Збройних Сил України та отримання достовірної інформації про проблемні питання підрозділів, які виконують завдання в зоні АТО.

З початку року в зоні АТО виконують завдання десять високомобільних груп внутрішніх комунікацій. Зокрема це група «Альфа» — група інформаційно-психологічної підтримки, до складу якої входить інспектор, ідеолог, військовий капелан і військовий психолог. До групи «Бета» входять інспектори і концертні бригади, які забезпечують культурологічні потреби військовослужбовців. Група «Гамма» сформована з інструкторів бойової підготовки, які організовують заняття з вогневої та фізичної підготовки, тактичної медицини на місцях дислокації підрозділів. Штабна група «Омега» координує діяльність перелічених вище груп. Всі фахівці зазначених підрозділів пройшли відповідний тренінг.

З метою підготовки спеціалістів до роботи з учасниками бойових дій у Головному військово-медичному центрі «Головний військово-клінічний госпіталь» Міністерства оборони України у 2015 році проведено

¹⁶² Звіт про проведені заходи в Міністерстві оборони України з реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2015 році. Міністерство оборони України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/gromadske-obgovorennya/17315/zvit250115/>

семінари-тренінги на тему: «Бойові та посттравматичні стреси: виявлення та методики подолання їх наслідків», у яких брали участь практичні психологи Збройних Сил України, психологи-волонтери, лікарі, військові капелани різних конфесій, члени Всеукраїнського міжконфесійного релігійного братства¹⁶³.

За рік відбулися деякі позитивні зміни з питань організації психологічної підтримки військовослужбовців, які не тільки обговорюються, але і впроваджуються в життя. Міністр оборони України затвердив план дій щодо створення дієвої системи медико-психологічної та психологічної реабілітації, одним із пунктів якої передбачено інформування по всіх військових комісаріатах стосовно можливостей отримати психологічну реабілітацію¹⁶⁴.

З метою координації і узгодження дій у сфері надання психологічної допомоги, а також підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей, об'єднання зусиль задля подолання наслідків посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців Збройних Сил України у 2015 році укладено Меморандуми про співпрацю Міністерства оборони України із інституціями громадянського суспільства – Благодійною організацією «Бердичівський Благодійний Фонд «Оберіг – 26», громадськими об'єднаннями «Запорізький міський конгрес інвалідів» та Спілкою учасників АТО «Патріот».

Стихія війни впливає на людину, її психіку, душу, погляди на життя. Але війна – це потужний стимул, що змінює людину, робить її більш зрілою в усіх відношеннях. Люди, які пройшли АТО – це кращі люди країни, джерело розвитку нашої країни. Вони не тільки змінюють свою свідомість, вони змінюють свідомість усього суспільства.

Естонським дослідникам вдалось створити цікавий портрет українського добровольчого руху: на момент найбільшої загрози від російського агресора українські добровольці, силами яких значною мірою була зупинена агресія, в більшості своїй не мали військового або воєнного досвіду – 83%. Незважаючи на те, що добровольчі батальйони побували практично на всіх «гарячих» ділянках фронту, лише 25% бійців мають статус учасника АТО. Середній вік українського добровольця – близько сорока років, у більшості своїй це зрілі люди, що мають родину та дітей, але приблизно половина з них – молоді люди віком до 35 років¹⁶⁵.

Необхідно розглядати ветеранів і бійців АТО не як постраждалих, а як активний ресурс громадянського суспільства. Актуальним та

¹⁶³ Звіт про проведені заходи в Міністерстві оборони України з реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2015 році. Міністерство оборони України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/gromadske-obgovorennya/17315/zvit250115/>

¹⁶⁴ Психологічна та соціальна допомога очима ветеранів АТО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/psikhologichna_ta_sotsialna_dopomoga_ochima_veteraniv_ato/

¹⁶⁵ Портрет українського добровольця очима естонців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uzv.org.ua/portret-ukrayinskogo-dobrovoltsya-ochima-estontsiv/>

ефективним є створення різноманітних громадських об'єднань колишніх бійців з метою не тільки організації допомоги колегам, а й патріотичного виховання серед молоді.

Приклади Харківської, Хмельницької, Рівненської, Херсонської та інших областей, де навколо бійців і ветеранів АТО будується виховання дітей та молоді, свідчать про те, що цей напрямок набув широкого поширення в країні. Зростає роль військової підготовки у навчальних та позашкільних закладах. Активізувалась робота щодо створення військово-спортивних клубів, які допомагають молоді зрозуміти особливості військової служби у Збройних Силах України.

Необхідним є об'єднання громадських професійних організацій для координування спільних дій у сфері психологічної реабілітації, формування спільної платформи громадських організацій і благодійних фондів, щоб мати можливість ефективно працювати із закладами, де військові проходять реабілітацію,¹⁶⁶ поширення залучення ветеранів АТО до занять фізичною культурою і спортом, оскільки найкращим способом для мирного виходу негативних емоцій є фізична розрядка¹⁶⁷.

3.4. Національно-патріотичні переконання української молоді

Врахування національно-патріотичних переконань молоді є надзвичайно важливим, оскільки молодь це третина населення України, найбільш активна її частина, від поглядів якої залежить подальший курс розвитку нашої держави. З точки зору психології, молода особа як динамічна система перебуває у стані безперервної зміни і розвитку, в процесі якого все більшого значення набувають внутрішні рушійні сили, які дозволяють людині самостійно визначати завдання й напрямки власного розвитку, тому ціннісні орієнтації спрямовують і корегують процес цілепокладання людини, створюючи основу для вибору з наявних альтернатив цілей та засобів. Тим самим система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу, «вектор» розвитку особистості, будучи найважливішим внутрішнім її джерелом і механізмом¹⁶⁸.

Становлення громадянської позиції та національно-патріотичного виховання дітей та молоді полягає у формуванні в особистості ціннісного ставлення до суспільства, держави та самої себе; відчуття власної гідності, належності до України як її громадянина і патріота.

Не буде перебільшенням сказати, що саме події в Україні останніх років (військова агресія з боку Російської Федерації, проведення АТО

¹⁶⁶ Психологічна та соціальна допомога очима ветеранів АТО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/psikhologichna_ta_sotsialna_dopomoga_ochima_veteraniv_ato/

¹⁶⁷ Адаптація бійців АТО до мирного життя займе щонайменше півроку – психолог. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3429498-adaptatsiia-biitsiv-ato-do-myrnoho-zhyttia-zaime-schonaimenshe-pivroku-psykholoh>

¹⁶⁸ За матеріалами НАПН України до щорічної доповіді про становище молоді в Україні за підсумками 2015 року (Сердюк Л.З., Пенькова О.І.)

на сході України, затяжна економічна криза) змусили гостро поставити перед державними органами, неурядовими організаціями та інститутами громадянського суспільства завдання формування докорінно нової системи національно-патріотичного виховання молоді. Адже, по суті, серед причин згаданих подій є не лише зовнішні фактори, це, в першу чергу, наслідки нівелювання цінностей та ідеалів уніфікованого виховання, що застосовувалися до формування бажаного типу радянського громадянина, і у незалежній Українській державі призвело до виникнення певного духовно-ідеологічного вакууму. Це, у свою чергу, спричинило появу істотних відмінностей у системах цінностей, світоглядних орієнтаціях груп суспільства, населення певних територій країни, окремих громадян, утворило підґрунтя для просування несумісних із незалежністю держави місцевих ідентичностей, міжрегіональних, міжетнічних, мовних конфліктів. Держава не змогла вчасно вирішити цю вкрай важливу проблему. Наш життєвий простір заповнили «антицінностями», що несуть деградацію і ставлять під загрозу розбудову Української держави і становлення громадянського суспільства, а молодь, за визначенням деяких дослідників, стала частиною інтенсивного процесу соціальної та моральної деградації. Патріотизм як прояв духовної цінності був знецінений¹⁶⁹.

З початком військових подій ситуація, принаймні в інформаційному просторі, докорінно змінилася. Із поняття, для декого навіть абсолютно абстрактного, почуття патріотизму перетворилося чи не на єдиний шанс у боротьбі з ворогом, ядро, довкола якого мала формуватися вся державна безпека країни. Такі факти є непоодинокими, але є речі, які демонструють нам, що молодь завжди стояла на сторожі національних інтересів держави і завжди по-своєму розуміла сутність патріотизму.

Так, згідно з опитуванням 2015 року, головними ознаками, за якими молодь визначає для себе поняття патріотизму, є: національна самосвідомість, гордість за приналежність до своєї нації, народу – 62%, любов до рідного дому, місця, в якому живеш – 52%, повага до української історії, культури, традицій, вірувань – 46%. Найменша кількість молоді переконана, що патріотизм пов'язаний з непримиренністю до представників інших націй і народів (4%) та тим, що це лише романтичний образ, літературна вигадка (4%)¹⁷⁰.

Переважна частина респондентів не сприймає формальні прояви національної свідомості. Це при тому, що кожен другий у віці 14–35 років має особисті речі з українською символікою, а 46% носять жовто-блакитні

¹⁶⁹ Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року) /Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Беляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін.]. – К., 2015. – 200 с.

¹⁷⁰ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

стрічки¹⁷¹. Молоді люди переважно відзначають, що не потрібно ходити з портретами видатних українських діячів як з іконами. Потрібно знати та розуміти їх ідеї. Значно важливіше за формальні прояви ідентичності є вчинки, намагання щось змінити на краще. Досить сильним у молодіжному середовищі є також неприйняття дискримінації та націоналізму.

Молодь пов'язує свою національну свідомість, у першу чергу, з відчуттям «свого», а саме: своєї землі, своєї природи, своїх цінностей, своєї релігії, свого соціального середовища, своєї історії, своїх традицій тощо. Більшість із респондентів вказали на те, що національна свідомість визначається менталітетом, який, у свою чергу, є результатом виховання в сім'ї. Природно, що роль батьків в цьому процесі є винятковою.

Своєрідним уявленням про портрет патріота можуть слугувати відповіді учнівської молоді 9–11 класів в Луганській області на питання «Як ти вважаєш, чи може бути патріотом України людина, яка...?»¹⁷² (Рис. 3.4.1)

Рис. 3.4.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети: «Як ти вважаєш, чи може бути патріотом України людина яка,...?»,
% серед усіх опитаних

Тобто для переважної більшості учнівської молоді (більше 70%) патріотом не може бути людина, яка намагається уникнути військової служби, не знає державного гімну, історії рідної країни. У той же час молодь вважає цілком прийнятним жити та працювати за межами країни,

¹⁷¹ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

¹⁷² «Опитування учнівської молоді 9-11 класів в Луганській області». – Державний інститут сімейної та молодіжної політики, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – 2016 р.

критикувати владу і при цьому залишатися патріотом. Фактично порівну розподілилися відповіді щодо мови спілкування та участі у виборах. Щодо останнього, то це можна пояснити тим, що у цьому віці молодь ще не усвідомлює належним чином відповідальності за реалізацію виборчого права. А от щодо мови, то цілком очевидно, що це питання залишається відкритим для Луганської області. Багато молодих українців на Луганщині мають російськомовну або подвійну російсько-україномовну ідентичність, але принаймні половина з них розуміє значення мови для національного відродження країни. У масштабах країни 64,3% молоді у віці 14–19 років вважають, що громадяни України обов'язково повинні добре володіти українською мовою¹⁷³.

Ставлення молоді до України можна прослідкувати, в тому числі, і за результатами відповідей на питання анкети: «*Чи пишаєтеся Ви тим, що є громадянином України?*». Наявна соціологічна база Державного інституту сімейної та молодіжної політики дозволяє провести моніторинг цього та інших, наведених у цьому параграфі питань, починаючи з 2000 року.

З початку 2000 року кількість молодих людей, які пишаються українським громадянством, збільшилась більш ніж на 20%. У 2000 році¹⁷⁴ серед молоді віком 14–28 років таких було трохи більше половини 57% (дуже пишаюся 22% і скоріше пишаюся 35%), у 2002 р. серед молоді цієї ж вікової когорти показник складав 66%¹⁷⁵, у 2006 році серед молодих людей віком 14–35 років пишалися українським громадянством 72% (дуже пишаюся 27% і скоріше пишаюся – 45%)¹⁷⁶, а у 2015 частка таких становила 81% молоді¹⁷⁷.

Зменшилась і сумарна кількість тих молодих людей, які не пишаються тим, що є громадянами України. Згідно з даними наведених досліджень, їх кількість зменшилась з 34% у 2000 році до 8% у 2015. (**Рис. 3.4.2**)

¹⁷³ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

¹⁷⁴ «Моніторингове опитування населення України стосовно соціального середовища молоді віком від 14 років». – Український інститут соціальних досліджень. – 2000 р.

¹⁷⁵ «Настрої, цінності та орієнтації української молоді: червень 2002 р.». – Український інститут соціальних досліджень. – 2002 р.

¹⁷⁶ «Молодь України–2006». Державний інститут проблем сім'ї та молоді. – 2006 р.

¹⁷⁷ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

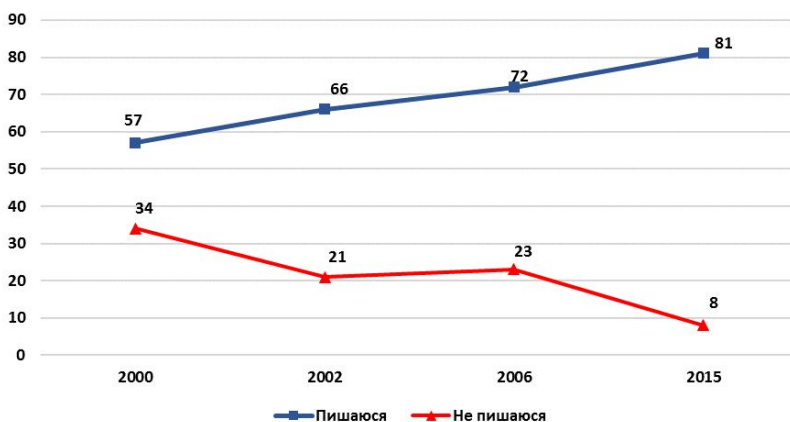

Рис. 3.4.2. Динаміка відповідей на питання: «Чи пишастесь ви тим, що є громадянином України?», % серед усіх опитаних

Серед вікових груп молодь у віці 18–29 років першочергово вважає себе громадянами України (66,1%). Для порівняння у віці 30–55 років так вважає 61,8% респондентів, у віці більше 55 – лише 53,6%.

Для молодого покоління питання гордості за країну є природнім: молодь не відокремлює себе від незалежної України, вона є її частиною. Якщо молода людина каже, що не пишасться або ще не визначилась чи пишасться своєю державою, це не означає, що вона проти України. Це може свідчити про те, що молода особа не задоволена ситуацією у державі і тому їй немає чим пишатися. Однак, як показують дані опитувань, таких людей стає менше, ніж будь-коли за останні 15 років. А відчуття гордості за Україну – один із основних чинників, які допомагають виховувати в собі почуття патріотизму (так вважає 39,5% респондентів за результатами опитування учнівської молоді 9–11 класів в Луганській області)¹⁷⁸.

Важливим показником формування національно-патріотичного світогляду є мова спілкування. Відзначаємо негативну тенденцію у порівнянні до 2015 року щодо вживання української мови. У 2016 році вже менше половини опитаних молодих людей при спілкуванні у повсякденному житті користується українською мовою: у сім'ї – 46% (у 2015 – 51%), на роботі або в навчальному закладі – 46% (у 2015 – 49%), з друзями та знайомими – 36,6% (у 2015 – 43%). Переважання української мови у сім'ї найбільш поширене в західних (92%), центральних (67%) та північних (52,6%) областях України, а російської мови – у східних (62,7%) та південних (45,8%) областях. Найнижчий відсоток молоді, яка

¹⁷⁸ «Опитування учнівської молоді 9–11 класів в Луганській області». – Державний інститут сімейної та молодіжної політики, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – 2016 р.

спілкується українською, проживає на півдні та сході України: у сім'ї ці показники становлять – 11,8% та 15,6%; на роботі та у навчальних закладах – 15,7% та 18,3%; з друзями, знайомими – 6,5% та 8,6% відповідно.¹⁷⁹

Не дивлячись на те, що більшість молодих людей (91%) ідентифікують себе як українці, українська мова для багатьох ще не стала національно об'єднуючою цінністю. В україномовній молоді відчутний мовно-культурний комплекс меншовартості, який виражено в тому, що з 46% української молоді, які розмовляють українською у родині, 10% у колі друзів (тобто рівних) переходить на іншу мову.

Важливим індикатором патріотизму є готовність до захисту держави. Дуже важливо, щоб молоді люди не тільки пишалися своєю країною, але й уміли і були готові захищати національні здобутки. Захист України – конкретний приклад готовності відстоювати, захищати, розвивати державу, запобігати загрозі.

Результати соціологічних досліджень свідчать, що чим більшою є необхідність залучення молодіжного ресурсу до захисту України, тим меншою є готовність самої молоді до цього. Дослідження 2002 року продемонструвало, що 63% молодих людей були готові до захисту своєю країни, у 2006 році їх частка таких становила 58%, а у 2015, безпосередньо під час військового конфлікту, 26% (варіант відповіді «Так, якщо мене мобілізують або виникне нагальна необхідність») та 3% вже брали участь у військових діях. Ще 17% молодих людей з часом розглядали таку можливість.

Результати соціологічного дослідження «Цінності української молоді» свідчать про певні зміни. Зокрема, це стосується категорії молоді, яка заявила, що поки не має намірів захищати Україну, їх загальна кількість зменшилася на 7% у 2016 році. Однак при цьому збільшилася на 3% кількість тих, хто категорично, ні за яких обставин не буде захищати Україну зі зброєю в руках.¹⁸⁰

Не дивлячись на те, що 44% у 2015 р. та 40% молоді у 2016 р. не мають намірів захищати Україну зі зброєю в руках все ж таки є позитивна динаміка. Так, на 7% збільшилась кількість молодих чоловіків, які готові у випадку мобілізації до захисту країни, на 10% зменшилась кількість тих, хто поки не має таких намірів.

У регіональному розподілі найбільший показник неготовності до захисту України є серед молоді зі сходу – 50%, найменший – у західній Україні – 31% респондентів. Серед вікових категорій найменше бажання захищати Україну у молодих чоловіків у віці 30–34 роки – 45,6%. На 7% менше цей показник у вікових групах 20–24 та 25–29 років.

¹⁷⁹ «Цінності української молоді-2016». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

¹⁸⁰ «Цінності української молоді-2016». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

Таблиця 3.4.1

Порівняльний розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Чи готові Ви у разі необхідності захищати Україну зі зброєю в руках», %

Варіант відповіді	2015 р.			2016 р.		
	Загалом	Чол. у віці 14–35	Жінки у віці 14–35	Загалом	Чол. у віці 14–35	Жінки у віці 14–35
Так, я вже брав (-ла) або беру участь у військових діях	3,4	5,1	2,3	2,4	4,1	0,7
Так, якщо мене мобілізують або виникне нагальна необхідність	25,7	34,4	17,2	27,8	40,8	14,5
Ні, не готовий (-а), але з часом можливо розгляну таку можливість	16,8	17,3	16,1	17,7	17,7	17,7
Ні, поки не маю таких намірів	29,6	25,1	34,1	23,3	14,7	32
Ні, ні за яких обставин	14,7	10	19	17,3	11,7	23,1
Важко відповісти	9,8	8,1	11,3	11,6	11,1	12,1

Не дивлячись на деякі позитивні зміни, показник «готовності до захисту» залишається низьким у порівнянні з 2002 та 2006 роками, що може бути пов'язано з тим, що у 2015–2016 рр. він не є гіпотетичним, як у минулі роки, а оцінюється молоддю як готовність брати участь у реальних бойових діях. Тобто цінність власного життя та здоров'я у такий період відчувається особливо гостро. Зняти напругу та додати впевненості можуть знання про те, як захистити себе, свою сім'ю, свою країну. Важливу, а подекуди і вирішальну роль відіграє вміння врятувати життя людини, яка потребує невідкладної допомоги. Уміння терміново надати першу медичну допомогу високо цінується в сучасному світі, особливого значення воно також набуло і в Україні.

Дещо краща ситуація з готовністю захищати незалежність та територіальну цілісність України ненасильницькими методами, такими як волонтерство, благодійність тощо. Результати дослідження свідчать, що готовими до такої діяльності є більше 43%, а 8% вже цим займаються. Непокоїть той факт, що близько 27% молоді не планують у разі чого захищати Україну і понад 20% не визначилися з відповіддю¹⁸¹.

Опитування учнівської молоді Луганської області показують дещо інші дані. Так, 37% старшокласників вважають, що найкраща допомога – це виконання своїх прямих обов'язків, 34% готові захищати Україну в

¹⁸¹ «Цінності української молоді-2016». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

якості волонтера. Не готові захищати Україну у будь-який спосіб лише 4% і не визначилися близько 9%. Це одне з тих протиріч, яке повинно насторожувати і є передумовою того, що відсотки можуть змінюватися в будь-якому напрямку¹⁸².

Загалом за результатами опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у 2016 році, у громадській думці молоді 18–29 років співіснує на різних рівнях кілька чинників, які її об'єднують в українському суспільстві: віра в краще майбутнє (36,1%), спільні труднощі життя (28,1%), відчуття втрати нормального життя (26%), невдоволеність владою (25,5%). Вагомим об'єднавчим чинником також є патріотичні почуття громадянина України – 24,4%. (*Рис. 3.4.3*)

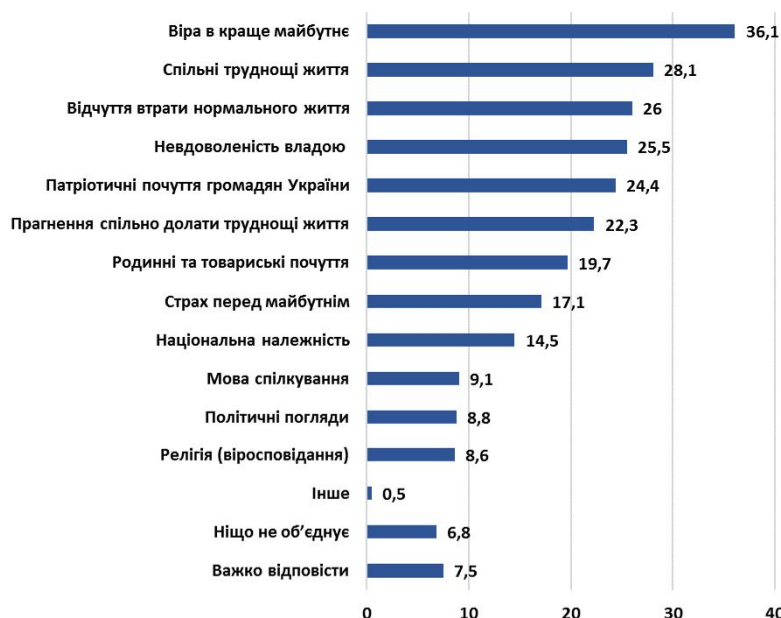

Рис. 3.4.3. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети: «На Вашу думку, що сьогодні об'єднує людей в українському суспільстві?», %¹⁸³

Результати дослідження також демонструють досить низький рівень чинників, які нині є основоположними в політиці національно-патріотичного виховання, а саме – національна належність (14,5%) та мова спілкування (9,1%)¹⁸⁴.

¹⁸² Опитування учнівської молоді 9-11 класів в Луганській області». – Державний інститут сімейної та молодіжної політики, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – 2016 р.

¹⁸³ «Загальнонаціональне опитування населення України». – Інститут соціології НАН України. – 2016 р.

¹⁸⁴ Там само.

Важливим компонентом в оцінці життєвих цінностей молоді є ідеологія. Приймаємо як аксіому, що жодна держава не обходиться без власної ідеології. Наша державність також має у своїй основі відповідну ідеологічну орієнтацію, яку приймає для себе як обов'язкову кожен, хто добровільно прийняв українське громадянство. Ідеологія української державності втілена в Акті проголошення незалежності України та в Конституції України. Вона орієнтує громадянина на активну участь у державотворенні, державозахисті, у зміцненні міжнародного престижу України тощо. Значення ідеології у виховних системах європейських держав є дуже великою.¹⁸⁵ Національні суспільно-державні цінності мають зайняти чільне місце й у системі українського виховання, без виконання цієї умови неможливе формування національно-патріотичної свідомості української молоді.

Поки цього не сталося і в Україні не сформована система виховання на основі державницьких цінностей. Національно-патріотичні переконання молоді часто залежать від соціально-економічного розвитку держави. Показовими є результати соціологічного опитування 2015 року¹⁸⁶. Так, згідно з відповідями на питання *«Що, на Вашу думку, необхідно робити державі для виховання національно-патріотичної свідомості дітей та молоді...?»*, 62% молодих людей відповіли, що потрібно поліпшувати умови життя населення (створювати робочі місця, підвищувати заробітну плату, надавати житло), а ще 55% респондентів говорять про необхідність підняття престижу країни (покращення позицій України на міжнародній арені). Менше половини (43%) вважають, що необхідно виховувати почуття патріотизму з дитячого садка. Найменше українська молодь переконана в тому, що державі для виховання національно-патріотичної свідомості треба втручатися в діяльність засобів масової інформації, які є одним з основних джерел формування молодіжної свідомості. Підтримують появу більшої кількості тем національно-патріотичної спрямованості в засобах масової інформації 17,6% респондентів, і лише 11,8% за те, щоб вводити цензуру для засобів масової інформації під час друку матеріалів та показу молодіжних телепередач.

Таким чином, більше 60% молоді вбачають підвищення рівня патріотизму в державі прямо пропорційним покращенню соціально-економічного становища України. Окрім того, такі соціальні явища, як хабарництво та зловживання політиків явно не сприяють поширенню патріотичних настроїв як серед всього населення, так і серед молоді.

Це тісно корелюється з тими проблемами, які турбують молодь більш за все: станом на 2015 рік найбільше турбувалися про загрозу війни

¹⁸⁵ Система цінностей і ціннісних орієнтацій особистості у творчій спадщині Омеляна Вишневецького. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediku.com.ua/rivnensekij-oblasnij-institut-pislyadiplomnoyi-pedagogichnoyi-v5.html?page=13>

¹⁸⁶ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

та тероризму (56,1%), економічні проблеми, економічну нестабільність (51,8%), корупцію і те, що закони не існують для чиновників і багатих людей (47,3%).

Оскільки від молоді багато в чому залежить майбутнє України, дуже важливо знати з якими почуттями молоді люди дивляться як на власне майбутнє, так і на майбутнє нашої держави. Виявляється, що «надія» – ключове слово, яке, за результатами опитування, найточніше характеризує почуття українців, коли вони думають про майбутнє своєї країни. З надією дивляться на майбутнє України – 46,5% респондентів у віці 18–29 років, з тривогою – майже 38%, з оптимізмом та страхом по 22% респондентів відповідно. (Рис. 3.4.4)¹⁸⁷.

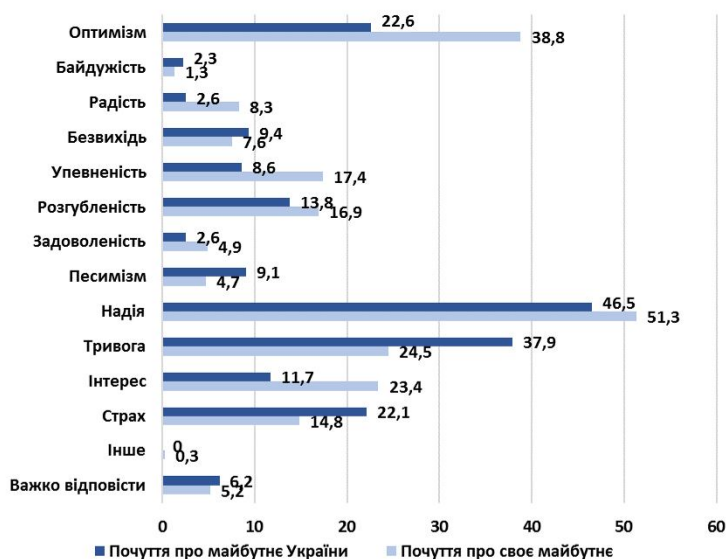

Рис. 3.4.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети: «Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про своє майбутнє/майбутнє України?», %¹⁸⁸

Розподіл показує, що молодь цієї вікової групи є більш впевненою у власних силах, оптимістично налаштованою (на 16% більше у порівнянні до почуттів, які виникають, коли думають про майбутнє України), їй менше властиве почуття тривоги (майже на 15% менше у порівнянні з почуттями про майбутнє України).

Незважаючи на той факт, що до побудови комплексної, системної і цілеспрямованої роботи за напрямом національно-патріотичного виховання ще далеко, загалом молодь позитивно оцінює діяльність

¹⁸⁷ «Загальнонаціональне опитування населення України». – Інститут соціології НАН України. – 2016 р.

¹⁸⁸ Там само.

щодо формування національно-патріотичного світогляду. Більше 27% респондентів вважають таку діяльність корисною і ефективною. Оцінку «4» готові поставити – 33%, «3» – 22%. Діяльність є неефективною для 5% респондентів і ще 9% молоді оцінили її на «2»¹⁸⁹.

Важливо також відзначити, що близько 50% знають, що в Україні здійснюються заходи з національно-патріотичного виховання, 25,4% респондентів вказують на те, що такі заходи останнім часом широко поширені, а 24,8% навпаки вважають, що вони проводяться вкрай рідко. Нічого не знають про такі заходи близько 44% молоді. Найменш «поінформованими» щодо заходів національно-патріотичного виховання є південь (58,8%) та північ (55,9%) України¹⁹⁰.

Можна говорити, що переважна більшість молоді схвалює діяльність, яку здійснює держава за напрямом національно-патріотичного виховання. Хоча й маємо визнати, що за звітний період якихось кардинальних змін у його реалізації поки не відбулося. Основний акцент, як і попереднього року, зроблений на проведенні великої кількості заходів. Про їх доцільність можна буде говорити, коли будуть розроблені критерії ефективності оцінювання цих заходів і можливо буде провести їх моніторинг.

Певний дисонанс викликає той факт, що не дивлячись на такі високі оцінки, формування національно-патріотичного світогляду молоді як пріоритет молодіжної політики, не є затребуваним самою молоддю. Лише 20% молоді віддали б перевагу саме цьому пріоритету у молодіжній роботі. Поступається він більш, ніж удвічі соціально-економічним питанням, таким як сприяння зайнятості та самозайнятості молоді (49%), сприяння забезпечення молоді житлом (46%), не враховуючи питання популяризації здорового способу життя та підтримки талановитої молоді, які за рейтингом пріоритетності для молоді знаходяться вище, ніж формування національно-патріотичного світогляду. Такий розподіл говорить також про те, що формування національно-патріотичного світогляду – поняття, яке виходить за межі молодіжної політики і має розглядатися як окремий пріоритет державної безпеки України.

З огляду на молодіжну оцінку, найкращий спосіб стати патріотом – досягати успіхів у своїй країні, бути собою й розуміти, що твоя держава створила для цього все необхідне. З точки зору молоді дуже важливо зробити Україну комфортною для життя її громадян.

У розробці подальших кроків формування державної системи національно-патріотичного виховання необхідно враховувати проблеми молоді, що виникають зі зміною соціально-економічних та політичних умов, які життєві цінності є пріоритетними для сучасної української молоді, як вони поєднуються з цінностями української ідентичності.

¹⁸⁹ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

¹⁹⁰ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

Разом із тим утвердження української ідентичності та національно-патріотичної свідомості молоді сприятиме консолідації суспільства навколо державотворчих процесів, а також соціально-економічному, духовному й культурному розвитку держави, підвищенню рівня її національної безпеки.

3.5. Суспільно-політична активність молодих людей

Демократичні держави у реалізації своєї політики, досягненні та забезпеченні політичної стабільності орієнтовані на розвиток суспільно-політичної активності населення. У цьому аспекті молодь виступає провідником соціально-економічних, політичних і духовних трансформацій, є носієм інтелектуального потенціалу, рушієм нових якісних змін, викликаних назрілими потребами суспільства.

Активізація молоді для вирішення проблем модернізації суспільства в Україні є однією з нагальних та соціально значущих, оскільки молодь є значною частиною населення, від якої багато в чому залежить майбутнє країни. Від спрямованості, характеру та форм реалізації соціально-політичної активності молоді багато в чому залежить збалансованість між збереженням стабільності й одночасно постійним оновленням суспільства.

Молодь, як частина українського суспільства, подібна у своїх поглядах, відношеннях, оцінках соціальної реальності та преференціях, у виборі певних форм суспільно-політичної активності до загалу населення. Але особлива спрямованість свідомості і поведінки молоді, її потреб, інтересів, цінностей, установок заснована на орієнтації повсякденної поведінки, змісту та цілей життя на зразки майбутнього та трансгресивність молодіжної свідомості, пояснюють особливості в преференціях молодих людей щодо можливих варіантів участі у суспільному житті, актуальних методах впливу на прийняття політичних рішень.

Наразі молодь знаходиться на стадії формування відношення до можливості та можливих шляхів впливу на владу, пошуку найбільш ефективних методів реалізації своїх уявлень про бажане майбутнє у своїй рідній країні. Події 2014 року – Революція Гідності – запустили процес включення жителів України в політичне життя суспільства. Підтримуючи й приймаючи ті чи інші політичні ідеї, молодь сприяє формуванню та реалізації певних соціально-політичних інтересів, що забезпечує гармонійне функціонування, відтворення політичної системи і в той же час носить інноваційний характер. Цей процес, залишаючись під впливом зовнішніх суспільно-політичних умов, багато в чому є процесом саморозвитку, активного політичного вибору саме молоді. В сучасних умовах процесу становлення України як демократичної держави, орієнтації на розвиток суспільної й політичної сфер життя за європейськими стандартами, варіанти включення різних груп молоді до сфери суспільно-політичних відносин значно розширилися. Це знаходить

вираз в нових формах її самоорганізації на основі індивідуалізованих цілей і цінностей.

На цьому тлі активізація участі у різних видах громадських ініціатив, що не мають на своїй меті вплив на владу, видається бажаною та актуальною як прояв процесу зростання політичної ефективності – відчуття можливості впливу на політику, на прийняття політичних рішень. Якщо у попередні роки фактичний вплив молоді на політику був незначним, політична активність молодих людей носила скоріше ритуальний характер і не відображала часто їх реальних інтересів і можливостей, то через активну участь у громадських ініціативах, що фіксується багатьма дослідженнями, формуються механізми включеності молодих людей в суспільно-політичне життя.

Участь у політичних акціях – мітингах, демонстраціях, протестах, інших публічних акціях, бойкотах товарів і послуг з політичних міркувань – радикальний засіб впливу на владу, на прийняття політичних рішень. За результатами дослідження «Молодь України-2015»¹⁹¹ за останні 12 місяців, що передували опитуванню, у акціях протесту брали участь 14% опитаних молодих людей віком 14–35 років. Не брали участі, але цікавились такими ініціативами і підтримували такі акції 30,28% респондентів. На противагу частині молоді, що активно чи пасивно підтримує політичні ініціативи, 46% опитаних молодих людей взагалі не цікавилися політичними акціями, а 10% взагалі проти таких дій.

Серед учасників політичних акцій простежуються певні особливості у різних вікових групах: якщо активна участь характерна більше для молодих людей 20–24 років, то пасивна підтримка (не брали участь, але цікавлять такі ініціативи) більш притаманна молоді 25–29 років.

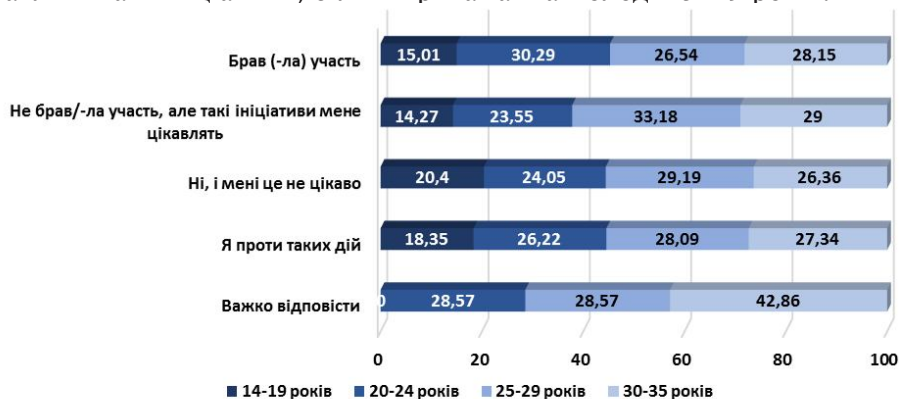

Рис. 3.5.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети: «За останні 12 місяців чи брали Ви участь у...?», % респондентів, що брали участь у різних громадських ініціативах

¹⁹¹ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

Постійно цікавляться подіями політичного життя в Україні більш як 60% молоді: 23% опитаних молодих людей постійно стежать за політичними подіями та 41% відстежують тільки головні події, а на другорядні не звертають уваги. Загалом не цікавляться політичними процесами, що відбуваються в Україні 12% опитаної молоді, 21% виявляє інтерес до політики дуже рідко.

Рис. 3.5.2. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети: «Якою мірою Ви цікавитесь політичними процесами, що відбуваються в Україні?», % серед усіх респондентів

За результатами дослідження «Цінності української молоді»¹⁹² у 2016 році інтерес до політики дещо знизився у порівнянні з попереднім роком. Загалом цікавляться подіями політичного життя 46,6% опитаних молодих людей віком від 14 до 34 років: 14,8% постійно стежать за політичним життям в Україні й 31,8% стежать за головними подіями в політичному житті, залишаючи другорядні поза увагою. Взагалі не цікавляться політикою 19,3% молоді. У третини опитаних молодих людей інтерес до політичного життя проявляється дуже рідко (32,4%).

Інтерес до політики тісно пов'язаний з віком: політикою в більшій мірі цікавляться молоді люди старшого віку 30–34 років і найменше молодь 14–19 років (**Рис. 3.5.3**) З віком молода людина активніше включається в суспільне життя, формуються її переконання, її погляди на різні аспекти життя.

¹⁹² «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

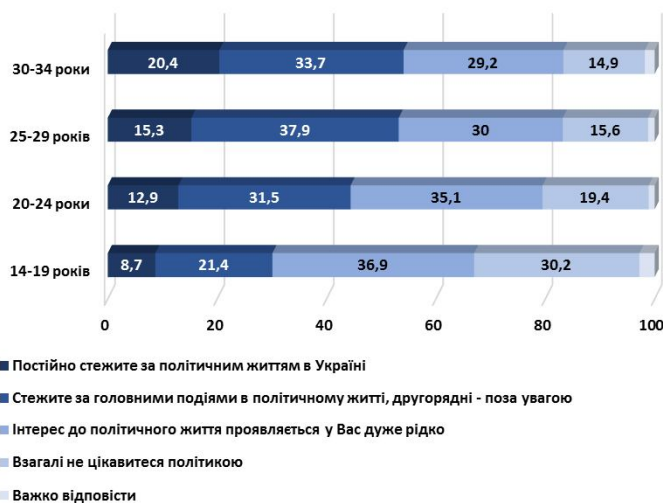

Рис. 3.5.3. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети: «Якою мірою Ви цікавитеся політичними процесами, що відбуваються в Україні?», % серед різних вікових груп респондентів

За даними Європейського соціального дослідження¹⁹³, у країнах з давніми демократичними традиціями інтерес громадян до політики досить стабільний, мало змінюється в часі і знаходиться на відносно стабільному високому рівні. У країнах, які знаходяться на етапі трансформації політичної системи, інтерес громадян до політики трохи нижчий, ніж у старих розвинених демократіях. У цілому, населення майже всіх колишніх соціалістичних країн Східної Європи, що взяли участь у Європейському соціальному дослідженні (Болгарія, Естонія, Польща, Латвія, Угорщина, Румунія, Росія, Україна) проявляє інтерес до політики значно нижчий, ніж у країнах континентальної Європи. Рівень інтересу до політики в Україні суттєво не відрізняється від країн з розвиненою демократією, хоча і падає з 2006 року до 2009 року.

У 2006 році, за даними дослідження «Молодь України: травень 2006 р.»¹⁹⁴ показники інтересу до політики серед молоді були суттєво нижче: стежили за політичними подіями в тій чи іншій мірі 43,8% молоді: 10,4% серед опитаних молодих людей постійно стежили за політичними подіями та 33,4% відстежували тільки головні події.

Участь молоді в політиці на інституціональному рівні, її активність в діяльності державних і муніципальних організацій, політичних партій та інших громадських об'єднань – можливість вирішення найважливіших питань життєдіяльності держави та суспільства не радикальними методами.

¹⁹³ Є. Головаха, А. Горбачик Соціальні зміни в Україні та Європі: результати Європейського соціального дослідження 2005-2007. – К: Інститут соціології НАН України, 2008. – 127 с.

¹⁹⁴ «Молодь України–2006»: Державний інститут проблем сім'ї та молоді. – 2006 р.

Участь громадян у діяльності громадських об'єднань, зокрема в діяльності політичних партій, є формою прямої участі в управлінні державними справами. Орієнтація молоді на партійну діяльність, готовність до участі в партійних структурах, окрім бажання брати безпосередню участь у політичному житті країни, також може демонструвати прагматизм молодих людей, які розглядають таку участь як один з варіантів реалізації швидкої стратегії кар'єрного росту. Подібні орієнтації молоді в політичному житті спрямовані не стільки на досягнення політичних цілей, скільки на вирішення матеріальних проблем, кар'єрний ріст, стимулювання бізнесу тощо¹⁹⁵.

Загальний рівень довіри до політичних партій низький: тільки 8% молодих людей 14–34 років довіряють політичним партіям в різній мірі (0,7% повністю довіряють та 7,3% скоріше довіряють ніж ні), як свідчать результати дослідження «Цінності української молоді».

За даними дослідження 2016 року¹⁹⁶, 2,6% молодих людей віком 14–34 роки є членами політичних партій, серед молодих людей 30–34 років 4% є членами політичних партій. Цей показник близький до такого показника 2006 року: за даними дослідження «Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної молоді України за роки незалежності», проведеного наприкінці 2011 р. Державною службою молоді та спорту України спільно з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка та Клубом міжнародного співробітництва „Мандри», 1,6% молодих людей віком від 18 до 35 років заявили, що вони є активними членами політичних партій, у 2006 р. цей показник був на рівні 2,3%, в той час як у 1996 році частка молоді у політичних партіях складала 0,8%¹⁹⁷. Активізація політичної активності молоді та збільшення інтересу до політики в післяреволюційні періоди реалізується у членстві в політичних партіях як можливості молоді впливу на суспільні процеси на інституціональному рівні.

Саме в участі на постійній основі у діяльності суспільно-політичних рухів, партій, правозахисних організацій, різних об'єднань громадян (ініціативні групи тиску, громадські експертні ради тощо) найбільш повно проявляється суспільно-політична активність. Дослідження «Молодь України-2015» демонструє зростання рівня участі молоді політичній діяльності¹⁹⁸: 4% опитаної молоді віком від 14 до 35 років брали участь у діяльності політичних партій за останні 12 місяців.

¹⁹⁵ Політична активність молоді як умова соціально-політичних трансформацій в Україні. Каретна О.О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/politologiya/30-politika/1626-politichna-aktivnist-molodi-yak-umova-socialno-politichnix-transformacij-v-ukra%D1%97ni.html>

¹⁹⁶ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

¹⁹⁷ Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. – К.: 2012. – 222 с., С.70

¹⁹⁸ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

Серед різних форм суспільно-політичної активності найбільш поширеною є участь у виборах (місцевих або державного рівня), референдумах. Участь у виборах хоча і не сприймається населенням України як можливість делегувати свої повноваження та впливати на політичні рішення через депутата, але є традиційно найбільш масовою серед усіх видів суспільно-політичної активності.

За результатами дослідження, проведеного в 2016 році Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» серед опитаної молоді, кому виповнилось 18 років на момент опитування, брали участь у виборах впродовж останніх трьох років 65,8%, не брали участі у виборах 34,2% (серед всіх опитаних 11,9% зауважили, що їм не виповнилось 18 років на момент опитування)¹⁹⁹.

За даними дослідження, проведеного Центром соціальних досліджень «СОФІЯ» у червні–липні 2016 року²⁰⁰, у міжвиборний період електоральна активність молоді України щодо намірів взяти участь у виборах, якщо такі відбудуться найближчим часом, є нижчою за електоральну активність виборців старших 35 років: 79,9% людей віком 36 років і старше в певній мірі готові голосувати, в той час як серед молоді від 18 до 29 років мають намір взяти участь у виборах 63,9%, а серед молодих людей віком 30–35 років таких 67,4%.

Рис. 3.5.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети: «Якби найближчої неділі відбувалися вибори до Верховної Ради України, чи брали б Ви участь у голосуванні? Яка ймовірність того, що Ви будете голосувати?», %

¹⁹⁹ «Цінності української молоді». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

²⁰⁰ «Загальноукраїнське опитування населення України». – Центр соціальних досліджень «СОФІЯ». – 2016 р.

Намір обов'язково брати участь у голосуванні у людей старших 36 років певною мірою може пояснюватись формуванням відношення до участі у виборах у радянський період, коли вибори носили споглядальний характер, а власне участь не була ефективним засобом впливу на політику та політичні рішення, але обов'язковим ритуалізованим актом.

Для молодих людей, порівняно з людьми старшого віку, характерна більша категоричність відмови від участі у виборах. Упевнені, що не будуть голосувати 24,9% серед молодих людей віком від 18 до 29 років та 22,5% – віком від 30 до 35 років. Серед людей віком 36 років і старших не будуть голосувати лише 8,1%.

Тенденцію до більш активної участі у виборах людей старшого віку підтверджують і результати екзит-полів попередніх років: упродовж проведення усіх виборів рівень електоральної активності української молоді був нижчим за середній рівень електоральної активності населення²⁰¹. На основі розрахунків, здійснених за результатами екзит-полів, рівень участі молоді віком від 18 до 29 років у голосуванні становив: у 1998 році (вибори до Верховної Ради України) – 67%, у 1999 році (вибори Президента України, I тур) – 61%, у 2002 році (вибори до Верховної Ради України) – 59%, у 2004 році (вибори Президента України, повторний II тур) – 71%, у 2006 році (вибори до Верховної Ради України) – 57%, у 2010 році (вибори Президента України) – 57%, у 2012 році (вибори до Верховної Ради України) – 47%. Загалом підвищення електоральної активності молоді в окремі роки є реакцією на політичну ситуацію в Україні. Досить високий рівень електоральної активності молоді у намірах взяти участь у виборах, якщо такі відбудуться, зафіксований у 2016 році та є наслідком Революції Гідності та реакцією на події, що відбуваються в Україні.

Намір взяти участь у виборах має знаходити прояв у підтримці певної політичної сили. Молоді люди, в тій чи іншій мірі мають намір взяти участь у голосуванні, за результатами дослідження 2016 року, визначились зі своїми перевагами частково: 53,4% молоді віком 18–29 років та 51,2% молоді віком 30–35 років готові підтримати на виборах певну політичну силу²⁰².

Поряд з конструктивними засобами впливу на владу, такими як електоральна активність та участь в діяльності тих чи інших політичних партій, молодіжних громадських об'єднань, молодь України також бере участь у радикальних видах соціально-політичної активності, таких як акції протесту. У основі протестних настроїв лежить соціальне незадоволення – умовами життя, перспективами їх зміни, характером взаємин населення з владою тощо. Характерною особливістю протестної активності є відсутність орієнтації на конструктивне співробітництво з владними структурами.

²⁰¹ Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри: щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року) /Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. – К., 2012. – С. 67.

²⁰² «Загальноукраїнське опитування населення України». – Центр соціальних досліджень «СОФІЯ». – 2016 р.

З огляду на природний радикалізм молоді соціально-політична молодіжна активність розглядається, перш за все, у контексті протестних настроїв і соціальної нестабільності. До того ж саме участь у політичних, у першу чергу протестних, акціях є однією з найбільш доступних для молодого покоління форм суспільно-політичної активності, спрямованої на відстоювання своєї позиції до влади й суспільства, а також одним з джерел заробітку.

У 2015 році спостерігалось зменшення загального рівня протестних настроїв серед населення. За результатами дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова в липні 2015 року²⁰³, 28% населення очікували, що у їхніх містах та селах можливі масові виступи протесту (6% у цьому впевнені і ще 22% припускають таку можливість). Проте більшість населення (60%) вважало такі виступи або малоімовірними (33%), або зовсім неможливими (27%). Особисто взяти участь у ймовірних акціях протесту висловили готовність 18% населення (4% – «обов'язково» і ще 14% – «скоріше за все»). Проте 67% відповіли, що участі у таких акціях не братимуть (24% – «скоріше за все, ні» і ще 43% – «точно, ні»). Це – найнижчі показники готовності до протестів за період від травня 2013 року. Найвищі протестні настрої були зафіксовані опитуванням, проведеним у січні 2015 року, коли готовність протестувати висловили 43% населення (час, коли почала стрімко падати гривня і зростати ціни)²⁰⁴.

Політичні акції протесту є формою активності громадян, що здійснюється добровільно на благо суспільства, коли грошова винагорода не є основною причиною, тобто є по суті волонтерською діяльністю. У той же час протестна діяльність не сприймається частиною молоді як волонтерство. За результатами дослідження «Молодь України-2015»²⁰⁵, 14% опитаних молодих людей віком 14–35 років брали участь за останні 12 місяців у політичних акціях, в той же час лише 5% опитаних молодих людей зазначили, що коли-небудь брали участь у акціях протесту як різновиді волонтерської діяльності. Бажання брати участь в акціях протесту як різновиду волонтерської діяльності висловили 7% молодих людей (серед варіантів відповіді на питання «До якого виду волонтерської діяльності Ви би залучилися?»).

У той же час за даними дослідження, проведеного в 2016 році Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА», 4,5% молодих людей (14–34 роки) брали участь у оплачуваних мітингах, акціях або інших заходах на підтримку будь-якої політичної партії чи події. Серед тих, хто брав участь у таких акціях, майже 40% молодих людей 30–34 років²⁰⁶.

²⁰³ Громадська думка населення України: Протестні настрої в період кризи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/gromadska-dumka_1439554738.htm

²⁰⁴ Громадська думка населення України: Протестні настрої в період кризи. [Електронний ресурс].
²⁰⁵ «Молодь України-2015». – GFK Ukraine. – 2015 р.

²⁰⁶ «Цінності української молоді-2016». – Центр незалежних соціологічних досліджень «Омега». – 2016 р.

Рівень протестних настроїв населення загалом оцінюється через очікування ймовірних акцій протесту та готовність брати участь в них особисто. В Україні дослідники зазначають зменшення протестних настроїв за останні два роки (після Революції Гідності). Як зауважував В. Фесенко, Голова правління Центру прикладних політичних досліджень «Пента»²⁰⁷, протестні настрої не завжди ведуть до масових протестів. І навпаки: серйозні протестні акції у нас мають місце тоді, коли рівень протестних настроїв не дуже високий. Самі протести відбуваються, коли виникають дуже вагомі причини для протестів – в першу чергу політичні. Рушійною силою протестних акцій є накопичення невдоволення народу існуючою владою, коли громадяни не визнають дій влади, коли уривається терпець, а поштовхом можуть бути конкретні події в Україні, особливо економічного характеру (падіння гривні суттєво впливає на готовність до протестної поведінки).

Для загальної оцінки готовності до протесту соціологом Н. Паніною²⁰⁸ був запропонований інтегральний показник, який дозволяє оцінити рівень стабільності системи влади, чинної на момент вимірювання: критичне значення Індексу дестабілізаційності протестного потенціалу (ІДПП) для актуалізації протестних настроїв є 4,4. До 2015 р. у тих випадках, коли індекс перевищував критичне значення, відбувалися масові протестні акції: ІДПП «Україна без Кучми» – 4,6, Помаранчевої революції – 4,6, Революції Гідності – 5,4. У 2015 році значення індексу зменшилося, порівняно з 2013 роком, але воно все ще перевищувало критичну межу – 5,1. Масовим акціям протесту в 2015 році запобігав фактор зовнішньої агресії і військових дій на Донбасі. Такий показник ІДПП досить великий, що свідчить про велику ймовірність виникнення протестних акцій.

Обов'язковою умовою сталого й безпечного розвитку України є орієнтація державної молодіжної політики відповідно до чинних європейських стандартів. Залишається актуальною комплексна переорієнтація природного потенціалу молоді на протидію тим негативним явищам, які викликають найбільше незадоволення в суспільстві й об'єктивно виступають каталізаторами протестних настроїв – на протидію соціальній несправедливості, злочинності, корупції, бюрократизмові, екологічним загрозам, зазіханням на суверенітет і територіальну цілісність України тощо.

²⁰⁷ Протестні настрої не завжди ведуть до масових протестів і навпаки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://penta.org.ua/expert_comments/2760/

²⁰⁸ Панина Н. В. Избранные труды по социологии : в 3 т. – Т. 3: Социология политики, национальных отношений, общественного мнения и социальная психиатрия / Панина Н.; сост., ред. Е. И. Головаха. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2012. – 328 с., С.26-33.

РОЗДІЛ 4.

РОЛЬ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

4.1. Вплив соціальних інститутів на формування системи цінностей молодого покоління

Створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України, є метою державної молодіжної політики України. Трансформаційні зміни у розвитку української держави та житті суспільства спричинили суттєві зміни в системі цінностей громадян України та молоді зокрема. Враховуючи те, що поведінка та діяльність особистості значною мірою визначається її ціннісними орієнтирами і настановами, пріоритетним напрямом молодіжної політики є створення сприятливого середовища для формування у молоді світоглядних, морально-етичних, громадянських та інших орієнтирів для побудови власного життя та всебічної реалізації потенціалу особистості. Особливого значення набуває питання цілеспрямованості цього впливу у напрямку гуманізаційного спрямування розвитку демократичної країни. Нові умови вимагають від органів державної влади запровадження відповідних сучасним запитам суспільства підходів до розвитку державно-суспільних відносин, орієнтованих на зміцнення поваги до прав і свобод громадян, підвищення ролі громадянина у вирішенні загальносуспільних справ, питань місцевого значення. Усе це має знайти своє відображення в сучасній молодіжній політиці України.

Основними соціальними інститутами, які впливають на формування системи цінностей молоді, є сім'я (первинна соціалізація, виховання та формування особистості, підготовка до дорослого життя), система освіти, у тому числі неформальна освіта (надання знань, виховання особистості), засоби масової інформації, соціальні мережі (отримання, обмін інформацією, вплив на формування ціннісних орієнтирів молоді), громадські організації та інститути громадянського суспільства у цілому (соціальна комунікація, практичні навички спілкування, соціальної взаємодії, солідарності), система органів публічної влади (формування та реалізація молодіжної політики, спрямованої на створення сприятливого середовища для соціального становлення та розвитку молоді).

Останнім часом спостерігається зменшення впливу інституту сім'ї, навчальних закладів за рахунок зростання ролі інших соціальних інститутів. Втрата виховного потенціалу та цінності виховання як такого в системі освіти становить загрозу духовній безпеці суспільства у цілому та вимагає перегляду

змісту і форм впливу держави щодо забезпечення всебічного виховання молоді. Сьогодні потребує особливої уваги проблематика виховання з урахуванням сучасних ролей та місця інститутів соціалізації молоді. Адже основними функціями виховання є культурологічна, соціалізаційна, адаптаційна, ціннісноутворювальна, інтегруюча, соціального контролю. Багатогранність ролі виховання у формуванні, становленні особистості розкривається через такі аспекти її спрямованості як формування цінностей, ідейних орієнтирів, притаманних суспільству, та розкриття потенціалу особистості як фактору забезпечення зростання соціальної ролі особистості в усіх сферах життя суспільства.

Реальний стан справ у системі ціннісних орієнтацій молоді в Україні свідчить про підвищення рівня значущості демократичних політико-громадянських цінностей, що обумовлено подіями останніх декількох років в житті українського суспільства. Поряд із зниженням рівня важливості у молоді цінностей, пов'язаних із самореалізацією, спостерігається зростання просоціальних цінностей, пов'язаних із здійсненням суспільних відносин, зокрема мова йде про комунікацію, солідарність, укріплення соціальних зв'язків тощо²⁰⁹. Існуючі пропорції в ціннісних орієнтаціях молоді, обумовлені особливостями сучасного етапу розвитку держави та суспільства, потребують належного врахування у процесі формування та реалізації молодіжної політики та побудови відносин між молоддю та органами публічної влади.

Виховання молоді як об'єкту впливу держави полягає у здійсненні управлінських впливів щодо забезпечення процесу виховання, функціонування виховної системи, формування виховного простору відповідно до ціннісних орієнтирів, умов, завдань, перспектив розвитку держави. Важливим аспектом впливу держави є створення кращих умов для можливості виконання ролі усіх учасників цього процесу (навчально-виховні заклади, сім'я, громадські організації, ЗМІ тощо) на основі побудови державно-суспільних відносин, притаманних демократичній державі, у центрі уваги якої є права, інтереси громадян.

Діяльність державних органів виконавчої влади.

Система органів державної влади забезпечує узгодженість діяльності усіх учасників процесу, створення умов для соціального становлення та розвитку молоді через визначення пріоритетів, завдань та засобів їх реалізації, формування сприятливого середовища, підтримки та захисту прав та інтересів молоді у всіх сферах суспільного життя.

Основним інструментом здійснення державної молодіжної політики є реалізація цільових молодіжних програм на національному, регіональному та місцевому рівнях. На сьогодні, крім Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки, затвердженої

²⁰⁹ Ціннісні пріоритети молоді України за період 2009 – 2014 рр. Аналітична записка. Інститут соціології Національної академії наук України

постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 148, у кожному регіоні реалізуються цільові молодіжні програми, основним змістом яких є створення умов для творчого, інтелектуального розвитку та реалізації молоді, утвердження патріотизму, духовності, моральності, формування загальнолюдських цінностей, формування здорового способу життя, забезпечення зайнятості молоді, підтримка молодіжних і дитячих громадських організацій, соціальна робота та соціальні послуги. Основними засобами співробітництва органів державної влади та молодіжних громадських організацій є проведення конкурсів, програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства стосовно дітей та молоді.

Міністерством молоді та спорту України з метою забезпечення умов **соціального становлення та розвитку молоді** щорічно проводяться конкурси проектів, розроблених молодіжними і дитячими громадськими організаціями. Переможці визначаються за результатами відкритого конкурсу і отримують кошти на реалізацію проектів, що фінансуються з Державного бюджету України.

У 2015 році переможцями конкурсу стали 47 проектних пропозицій, наданих 22 Всеукраїнськими молодіжними та дитячими громадськими організаціями. У 2016 році на конкурс подано 90 проектів. За результатами конкурсу державну підтримку отримали 44 проекти від 28 молодіжних та 6 дитячих громадських організацій.

Міністерством молоді та спорту України спільно з Державним інститутом сімейної та молодіжної політики за підтримки Програми розвитку ООН України у 2014–2015 роках реалізовано Програму «Молодіжний працівник». Програма спрямована на підвищення професійного рівня представників державних службовців та громадських об'єднань, які працюють з молоддю та посилення на загальнодержавному на регіональному рівнях взаємодії державних та молодіжних громадських інституцій щодо соціального становлення молоді. Програма розрахована на держслужбовців, задіяних у роботі з молоддю у регіонах, та лідерів молодіжних неурядових організацій у форматі спільного навчання²¹⁰.

У напрямі **національно-патріотичного виховання дітей та молоді** у 2015 р. ухвалено низку документів: постанову Верховної Ради України від 12.05.2015 р. № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Укази Президента України від 12.06.2015 р. № 334 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», від 13.10.2015 р. № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 — 2020 роки», постанову Кабінету Міністрів України від 22.07.2015 р. № 524 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань національно-патріотичного

²¹⁰ Офіційний сайт програми «Молодіжний працівник». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://youth-worker.org.ua/>

виховання», розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1400 «Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2016 рік».

Заходи патріотичного виховання дітей та молоді активно реалізуються через регіональні цільові програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Реалізація цих програм дозволяє забезпечити системну, цілеспрямовану діяльність різних соціальних інститутів, зокрема органів державної влади, органів місцевого самоврядування, молодіжних та дитячих громадських організацій, сім'ї, навчальних закладів щодо формування у молоді патріотизму, готовності до виконання громадянського обов'язку тощо.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1400 наказом Мінмолодьспорту від 01.04.2016 № 1235 затверджено календарний план заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2016 рік, які Міністерство проводить спільно зі структурними підрозділами з питань молоді обласних, Київської міської держадміністрацій, громадськими організаціями та видатки на які здійснюються за рахунок бюджетних коштів (на загальну суму 10 млн грн). Усього у 2016 році заплановано проведення 57 міжнародних та всеукраїнських заходів у 20 регіонах України.

Діяльність щодо розвитку національно-патріотичного виховання здійснюється також Міністерством освіти і науки України. У загальноосвітніх, позашкільних і професійно-технічних навчальних закладах проводиться Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура») як системна форма позакласної роботи з національно-патріотичного та морально-етичного виховання учнівської молоді. Ця робота проводиться за сприяння Міністерства молоді та спорту України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства культури України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства надзвичайних ситуацій, а також Служби безпеки України та Державної прикордонної служби.

Указом Президента України від 12.06.2015 № 334/2015 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» доручено Кабінету Міністрів України, обласним, Київській міській, державним адміністраціям всебічно сприяти проведенню Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»).

З метою пошуку нових методик популяризації історії України в цілому або її окремих епізодів з 1 травня по 24 серпня 2016 р. за ініціативи Всеукраїнської громадської організації «Наукове гуманітарне товариство» та підтримки Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» і Українського інституту національної пам'яті проведено Всеукраїнський конкурс молодіжних проектів «Як зробити історію України цікавою для молоді», основними завданнями якого є популяризація історії

України серед української молоді, виховання патріотизму та поваги до власного минулого, сприяння комунікації між поколіннями в українському суспільстві, створення банку найкращих освітніх та виховних проектів у галузі історії.

У рамках Конкурсу визначено кращі молодіжні проекти в категоріях: «Нові технологічні засоби популяризації історії (Інтернет-технології, ІТ, гаджети)», «Соціальні мережі для популяризації історії», «Історія рідного краю в контексті історії України», «Родинна історія (генеалогія, усна історія)», «Меморіально-мистецькі акції». Учасниками конкурсу стали 72 особи віком від 15 до 25 р. – учні, студенти, викладачі загальноосвітніх та вищих навчальних закладів.

Також особлива увага Міністерством освіти і науки України приділяється підготовці молоді до **сімейного життя**. Так, питання щодо сімейних цінностей інтегровано у зміст освіти початкової, середньої і старшої школи.

На базі інститутів післядипломної педагогічної освіти Запорізької, Рівненської, Донецької, Миколаївської, Дніпропетровської, Кіровоградської, Харківської, Чернівецької, Одеської областей та міста Києва проведено семінари-практикуми з підготовки класних керівників, психологів, соціальних педагогів, вчителів до викладання курсу за вибором «Сімейні цінності». Протягом 2016 року заплановано проведення обласних семінарів-практикумів «Сімейні цінності» в інших регіонах України.

Мета семінарів-практикумів – сприяння продуктивності і якості роботи класних керівників, психологів, соціальних педагогів, вчителів для організації сімейного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах. У зазначених заходах беруть участь фахівці управління освіти, соціальні педагоги та вчителі загальноосвітніх навчальних закладів, які впроваджуватимуть курс за вибором або факультатив «Сімейні цінності». Таким чином, до викладання курсу за вибором «Сімейні цінності» підготовлено більш ніж 800 учителів.

Важливим напрямом роботи також є залучення молоді до **волонтерської діяльності**. Студенти вищих навчальних закладів, які здобувають вищу освіту за спеціальністю «Фізична реабілітація», «Психологія» та «Практична психологія», залучаються до проходження практики у закладах охорони здоров'я, що здійснюють реабілітацію військовослужбовців. Науково-педагогічні працівники, студенти та випускники вищих навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, залучаються до реабілітаційного процесу військовослужбовців також на волонтерських засадах.

Також Міністерство освіти і науки України здійснює роботу з **професійного самовизначення** молоді. З метою ознайомлення молоді, яка планує вступати до вищих навчальних закладів, зі спеціальностями і майбутнім фахом, вищими навчальними закладами постійно проводяться

дні відкритих дверей, систематично проводиться профорієнтаційна робота у загальноосвітніх навчальних закладах. При вищих навчальних закладах функціонують підготовчі відділення, структурні підрозділи щодо сприяння працевлаштуванню (агенції, центри, відділи, сектори, служби), які, у разі звернення випускника, надають допомогу в його працевлаштуванні. Цими підрозділами щорічно накопичується електронний банк даних потенційних роботодавців (підприємств, установ та організацій) та випускників вищих навчальних закладів, укладаються угоди про співпрацю з роботодавцями, реалізуються з ними спільні проекти, проводяться презентації компаній різних галузей з використанням відеороликів, організовуються щорічні ярмарки робочих місць, активно застосовуються Інтернет-простір, веб-сайти. Ці підрозділи тісно співпрацюють з державною службою зайнятості, молодіжними центрами, а також з підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, що є потенційними роботодавцями для випускників вищих навчальних закладів.

Міністерством культури України проводиться робота у напрямку розвитку *творчого потенціалу молоді*, створення умов для підтримки та сприяння творчій молоді. За підтримки Міністерства культури України проводиться низка культурно-мистецьких акцій, фестивалів, конкурсів, спрямованих на виявлення та підтримку обдарованих дітей та молоді, на вирішення питань їх творчого розвитку та інтелектуального самовдосконалення. Більшість таких заходів проводиться на постійній основі, а саме: Всеукраїнський конкурс учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої» (м. Київ, м. Канів), Міжнародний молодіжний гончарський фестиваль (сmt. Опішня, Полтавська обл.), Міжнародний конкурс молодих піаністів пам'яті Володимира Горовиця (м. Київ), Міжнародний конкурс юних піаністів імені Крайнева (м. Харків), Міжнародний конкурс піаністів пам'яті Еміля Гілельса (м. Одеса), Всеукраїнський фестиваль інструментальної музики «Сонячні кларнети» (м. Житомир), Міжнародний культурно-мистецький проект середніх спеціалізованих мистецьких шкіл (шкіл-інтернатів) та музичних академій, Київський міжнародний кінофестиваль «Молодість» (м. Київ), Міжнародний фестиваль студентського кіно «Пролог» (м. Київ), Всеукраїнський театральний фестиваль «Тернопільські театральні вечори. Дебют» (м. Тернопіль), Міжнародний конкурс постановок молодих режисерів в жанрі оперети/мюзикла/опери-буф «Musical Art Project» (м. Київ), Міжнародний фестиваль сучасного мистецтва «ГОГОЛЬФЕСТ» (м. Київ), Фестиваль молоді української режисури імені Леся Курбаса» (м. Київ).

З метою популяризації народного мистецтва в Україні, стимулювання молодих митців до вивчення, збереження та відродження традиційних видів народного мистецтва з 2012 року Міністерство культури України щорічно проводить роботу з відбору претендентів на здобуття стипендій Президента України для молодих майстрів народного мистецтва, які працюють

у різних видах та жанрах народного мистецтва, зокрема: гончарство, художня кераміка, художня обробка дерева, художня обробка металу, ткацтво, вишивка, писанкарство, народне малярство, декоративний розпис, льялькарство, народна іграшка, плетіння з природних матеріалів, витинанка та бісероплетіння тощо.

Спрямованість та завдання національної системи виховання, а також зміст, завдання, пріоритети та напрями державної молодіжної політики в Україні свідчать про багатоаспектність виховання молоді, оскільки цей процес охоплює питання патріотичного, інтелектуального, духовного, морального, естетичного, громадянсько-правового, екологічного, трудового, фізичного виховання, соціальної активності, відповідальності. Така розгалуженість проблематики вимагає забезпечення системності, комплексності та послідовності діяльності багатьох суб'єктів, які беруть участь у здійсненні державної молодіжної політики.

Проте не завжди робота, проведена та заявлена у звітах органів виконавчої влади, на практиці підтверджує свою ефективність. Складність полягає у неможливості проведення моніторингу та оцінки тих заходів, які вони проводять та про які звітують. А така практика, як оцінка самою молоддю діяльності органів виконавчої влади, взагалі відсутня.

Органи місцевого самоврядування.

Одним з основних питань місцевого самоврядування у молодіжній сфері є реалізація регіональних молодіжних програм. За 25 років незалежності в Україні накопичено значний досвід з розробки та реалізації цільових обласних, місцевих молодіжних програм (*Таблиця 4.1.1*).

Таблиця 4.1.1

Регіональні програми

Вінницька	• Обласна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2013 – 2017 роки • Обласна цільова соціальна програма оздоровлення, відпочинку дітей і молоді, розвитку мережі дитячих закладів оздоровлення та відпочинку до 2018 року • Обласна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки • Цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту у Вінницькій області на 2016 – 2020 роки
Волинська	• Обласна цільова соціальна програма «Молодь Волині» на 2016 – 2020 роки • Обласна довгострокова цільова програма «Житло для молоді» • Обласна цільова програма забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа на 2012 – 2016 роки • Обласна цільова соціальна програма оздоровлення та відпочинку дітей на 2011 – 2015 роки • Обласна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2012 – 2016 роки
Дніпропетровська	• Регіональна цільова соціальна програма «Молодь Дніпропетровщини» на 2012 – 2021 роки • Цільова комплексна програма розвитку фізичної культури і спорту в Дніпропетровській області до 2016 року • Регіональна програма оздоровлення та відпочинку дітей Дніпропетровської області у 2014 – 2021 роках • Програма захисту прав дітей та розвитку сімейних форм виховання у Дніпропетровській області на 2016 – 2020 роки

Донецька	Комплексна програма «Оздоровлення та відпочинок дітей Донецької області на 2013–2017 роки» Регіональна комплексна програма «Молодь і сім'я Донеччини. 2013–2017 роки» Регіональна цільова програма розвитку фізичної культури і спорту в Донецькій області на 2012–2016 роки
Житомирська	Комплексна програма «Молодь і родина Житомирщини» на 2012 – 2016 роки Обласна комплексна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки Регіональна (комплексна) цільова соціальна програма забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа на 2013–2017 роки» Комплексна програма оздоровлення та відпочинку дітей на 2016–2020 роки
Закарпатська	Обласної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки Регіональна програма впровадження молодіжної, сімейної, демографічної та гендерної політики на 2011 – 2015 роки
Запорізька	Обласна програма патріотичного виховання молоді на 2012 – 2016 роки Комплексна обласна програма з оздоровлення та відпочинку дітей, підтримки сім'ї, молоді, гендерного паритету та протидії торгівлі людьми на 2012 – 2016 роки Обласна цільова програма розвитку матеріально-технічної бази спорту у Запорізькій області «Запорізький стадіон та спортивний майданчик» на 2013 – 2016 роки Обласна програма «Молодій запорізькій родині – доступне житло» на 2013 – 2017 роки
Івано-Франківська	Обласна комплексна програма «Молодь Прикарпаття» 2016–2020 роки Регіональна цільова програма розвитку молодіжного житлового будівництва в області на 2013–2017 роки Регіональна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки Регіональна цільова програма «Спортивний майданчик» на 2012–2016 роки Обласна цільова соціальна програма з оздоровлення та відпочинку дітей на 2016–2020 роки Регіональна цільова програма, соціального захисту і підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, захисту їх житлових прав, попередження дитячої бездоглядності та безпритульності на 2016–2020 роки Обласна цільова соціальна програма підтримки сім'ї «Нова українська родина» на 2013–2016 роки
Київська	Комплексна програма підтримки та розвитку молоді Київської області на 2015 – 2020 роки «Молодь Київщини» Київська обласна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки Обласна комплексна Програма підтримки сім'ї та забезпечення прав дітей „Назустріч дітям» до 2017 року
Кіровоградська	Обласна цільова соціальна програма «Молодь Кіровоградщини» на 2016 – 2020 роки
Луганська	Регіональна цільова програма «Молодь Луганщини» на 2011–2015 роки Регіональна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури та спорту на 2012–2016 роки

Львівська	Обласна програма «Молодь Львівщини» на 2016 – 2020 роки Обласна цільова програма забезпечення молоді житлом у Львівській області на 2013 – 2017 роки Регіональна програма забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа у Львівській області на 2016 – 2018 роки Обласна програма «Сільський спорт»
Миколаївська	Програма «Молодь Миколаївщини» на 2016 – 2020 роки Програма відпочинку та оздоровлення дітей Миколаївської області на 2014–2018 роки Програма розвитку фізичної культури і спорту в Миколаївській області на 2014–2018 роки Програма військово-патріотичного виховання населення Миколаївської області на 2015 – 2020 роки Соціальна комплексна програма підтримки сім'ї та дітей, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у Миколаївській області на 2011 – 2015 роки Комплексна програма захисту прав дітей Миколаївської області «ДИТИНСТВО» на 2013 – 2017 роки
Одеська	Обласна програма розвитку фізичної культури і спорту в Одеській області на 2014–2017 роки Комплексна програма «Освіта Одещини» на 2015 – 2018 роки Програма зайнятості населення Одеської області на період до 2017 року
Полтавська	Обласна Програма з реалізації молодіжної політики, підтримки сім'ї, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на 2015 – 2019 роки Обласна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2012 – 2016 роки Обласна Програма оздоровлення та відпочинку дітей на 2015–2019 роки
Рівненська	Обласна програма підтримки молоді на 2016 – 2020 роки Обласна програма національного виховання учнівської молоді Рівненщини на 2008 – 2020 роки Обласна програма забезпечення молоді житлом на 2013 – 2017 роки Обласна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 року Програма розвитку фізичної культури і спорту в Рівненській області на 2014 – 2016 роки Обласна програма відпочинку та оздоровлення дітей на 2014 – 2017 роки
Сумська	Обласна комплексна програма «Молодь Сумщини» на 2011 – 2015 роки Програма розвитку фізичної культури і спорту в Сумській області на 2012 – 2016 роки Регіональна програма молодіжного житлового кредитування на 2011 – 2017 роки в Сумській області Обласна програми з реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2012 – 2016 роки
Тернопільська	Обласна програма «Молодь Тернопільщини» на 2011–2015 роки Обласна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 року Обласна цільова соціальна програма оздоровлення та відпочинку дітей на період до 2015 року
Харківська	Обласна програма забезпечення молоді житлом в Харківській області на 2014 – 2017 роки Програма військово-патріотичного виховання молоді та участі населення у заходах оборонної роботи на 2015 – 2017 роки Соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту, молодіжних ініціатив та формування здорового способу життя у Харківській області на 2014 – 2018 роки Програма збереження та розвитку в Харківській області мережі дитячих закладів оздоровлення та відпочинку на 2016 – 2020 роки

Херсонська	Обласна програма «Молодь Херсонщини» на 2011 – 2015 роки Програма розвитку молодіжного житлового кредитування в Херсонській області на 2006 – 2017 роки Обласна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Програма щодо запровадження обласних стипендій Програма щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини у Херсонській області до 2016 року Програма розвитку фізичної культури і спорту в Херсонській області на 2013 – 2017 роки
Чернівецька	Комплексна програма молодіжної політики у Чернівецькій області на 2016 – 2020 роки Комплексна програма забезпечення молоді житлом на 2013 – 2017 роки Комплексна програма оздоровлення та відпочинку дітей Чернівецької області на 2016–2020 роки Програма розвитку соціальних послуг для сімей, дітей та молоді в Чернівецькій області на 2012–2016 рр. Регіональна програма запобігання дитячій безпритульності та захисту прав дитини в Чернівецькій області до 2016 року Комплексна програма забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа у Чернівецькій області на 2013 – 2015 рр. Регіональна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2013 – 2017 рр.
Чернігівська	Обласна програма «Молодь Чернігівщини» на 2011 – 2015 роки Обласна програма підтримки розвитку житлового кредитування молоді на 2011–2020 рр. Обласна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти та підтримки обдарованої молоді на період до 2015 року Обласна Програма на 2013 – 2015 роки із забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа Обласна Програма оздоровлення та відпочинку дітей Чернігівської області на 2011 – 2015 роки «Веселкове літо» Програма фінансової підтримки громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування Чернігівської області на 2012 – 2016 роки
м. Київ	Цільова програма «Молодь та спорт столиці» на 2016 – 2018 роки Міська цільова програма підтримки сім'ї та молоді на 2012 – 2016 роки Міська цільова програма оздоровлення та відпочинку дітей міста Києва на період до 2018 року Міська цільова програма «Діти. Сім'я. Столиця» на 2016 – 2018 роки

Регіональні молодіжні програми спрямовані на створення правових, гуманітарних, економічних передумов для соціального становлення та розвитку молоді в регіонах. Заходи цих програм орієнтовані на забезпечення формування конкурентоспроможної особистості, утвердження таких її рис як самостійність, самовизначення, самореалізація та громадянська активність. Переважно регіональні програми мають різноцільове призначення і стосуються окремих сфер життєзабезпечення та розвитку молоді, або окремих соціальних категорій молоді. Лише у Київській та Кіровоградській областях діють комплексні молодіжні програми.

Разом із тим можна відзначити недостатню увагу на місцях питанню залучення молоді, використання її потенціалу для місцевого розвитку. Крім регіональних, місцевих молодіжних програм це можливо здійснювати зокрема через регіональні та місцеві програми, спрямовані на сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства,

громадянській активності у розвитку територій, програми розвитку місцевого самоврядування.

Роботу з молоддю на регіональному рівні здійснюють різні структурні підрозділи органів виконавчої влади. Відповідальними за реалізацію державної молодіжної політики на регіональному рівня є департаменти/управління/відділи з молодіжної роботи, що мають різний рівень підпорядкованості у системі виконавчої влади різних регіонів²¹¹.

Напрями окремих структурних підрозділів визначені за результатами опитування департаментів/управлінь, які працюють з молоддю, проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики у липні–серпні 2015 року²¹².

Таблиця 4.1.2

Структурні підрозділи	Напрями взаємодії
Департамент/управління/відділ освіти і науки	– активізація учнівської та студентської молоді; – проведення спільних заходів для молоді; – співпраця зі студентськими радами та первинними профспілковими комітетами студентів; – підтримка творчо обдарованої молоді.
Департамент/управління/відділ культури	– проведення спільних заходів; – підтримка талановитої та обдарованої молоді; – підтримка творчих ініціатив молоді.
Управління внутрішніх справ	– профілактика негативних явищ в дитячому та молодіжному середовищі; – проведення Всеукраїнської інформаційно-профілактичної акції «Відповідальність починається з мене»; – забезпечення охорони громадського порядку під час проведення заходів.
Служба у справах дітей	– організація спільних заходів, присвячених підтримці та розвитку дітей; – захист прав дітей, попередження вчинення насильства над дітьми.
Управління соціального захисту населення	– соціальний захист та підтримка молоді; – організація літнього відпочинку та оздоровлення дітей; – допомога учасникам АТО.
Департамент інформаційної діяльності/ суспільних комунікацій	– розповсюдження інформації про проведені та заплановані молодіжні заходи; – спільна організація заходів; – робота з громадськими організаціями у сфері державної молодіжної політики.
Департамент/управління охорони здоров'я	– забезпечення медичного супроводу під час проведення заходів; – проведення спільних заходів; – обмін інформацією.
Управління Державної служби з надзвичайних ситуацій	– проведення спільних заходів; – розвиток волонтерського руху.

²¹¹ Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло: щоріч. доп. Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 року) / М-во молоді та спорту України, Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. – К., 2014. – 359 с.

²¹² «Вивчення досвіду роботи управлінь/відділів та установ, які працюють з молоддю на регіональному рівні» – Державний інститут сімейної та молодіжної політики.– 2015 р.

Особливе місце в інфраструктурі молодіжної роботи відіграють державні заклади та комунальні установи, які належать до основних складових забезпечення інституційної спроможності місцевого самоврядування, є базовим ресурсом для вирішення питань місцевого значення, зокрема, що стосується молоді. Діяльність цих установ у формуванні системи цінностей молодого покоління знаходить своє вираження у проведенні різного роду заходів, спрямованих на створення позитивного ставлення до здорового способу життя, підтримки патріотичної поведінки молоді, активної громадської позиції тощо.

Найбільш активною є взаємодія департаментів управлінь, які реалізують молодіжну політику, з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрами зайнятості/центрами праці, центрами по роботі з молоддю²¹³.

Таблиця 4.1.3

**Напрями взаємодії з державними закладами та установами,
комунальними закладами**

Організації	Напрями взаємодії
1. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	– реалізація сімейної та молодіжної політики; – робота з молоддю, яка опинилася в складних життєвих обставинах; – проведення спільних заходів; – залучення волонтерів до проведення заходів; – обмін інформацією.
2. Центри зайнятості /центри праці	– сприяння працевлаштуванню молоді; – організація молодіжної зайнятості; – робота з безробітною молоддю; – проведення спільних заходів, обмін інформацією.
3. Центри по роботі з молоддю (Центр молоді/ Центр дозвілля молоді/ Центр патріотичного виховання молоді/ Палац молоді і студентів/ Палац дітей та юнацтва)	– проведення спільних молодіжних заходів; – реалізація молодіжної політики в регіоні; – неформальна освіта молоді; – національно-патріотичне виховання молоді; – розвиток волонтерського руху; – тимчасове працевлаштування молоді; – організація дозвілля; – формування здорового способу життя.

Окремі установи/організації, які працюють з молоддю, активно співпрацюють з молодіжними центрами праці, центрами здоров'я населення "Спорт для всіх", навчальними закладами та Центрами перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій.

Також партнерами у організації спільних молодіжних заходів та проведенні інформаційної і профілактичної роботи з молоддю є регіональні заклади різних форм власності та підпорядкування, взаємодія з якими

²¹³ «Вивчення досвіду роботи управлінь/відділів та установ, які працюють з молоддю на регіональному рівні» – Державний інститут сімейної та молодіжної політики.– 2015 р.

здійснюється відповідно до профільного напрямку їхньої діяльності: психологічні диспансери, центри профілактики та боротьби зі СНІДом, центри соціально-психологічної допомоги, центри сім'ї тощо.

До визначних дат історії та ювілеїв видатних особистостей проводяться відповідні заходи. У 2015 році в кожній області проведено загальнообласні заходи з відзначення загальнодержавних свят: з нагоди Дня Соборності України, Дня пам'яті і примирення, присвяченого жертвам Другої світової війни 1939–1945 рр., Дня Європи, Дня Гідності і Свободи тощо. Зокрема, до щорічного відзначення Шевченківських днів проведено обласний етап Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої», присвячений Шевченківським дням (Полтавська, Чернігівська, Житомирська області); заходи, присвячені 125 річниці від дня народження українського поета А. Казки та 120-річчя від дня народження Г.Г. Верьовки (Чернігівська область), квест до дня Пам'яті Ярослава Мудрого, вшанування 1000 річниці упокоєння князя Київського, правителя і хрестителя Київської Русі Володимира (конкурси малюнків, показ історичних фільмів, круглі столи, брейн-ринг) (Чернівецька область) тощо.

На формування у молоді культури збереження національних традицій спрямовано Міжнародне свято (флеш-моб) «День вишиванки», покликане зберегти споконвічні народні традиції створення та носіння етнічного вишитого українського одягу, до якого у 2015 р. приєдналось 50 країн світу, обласне свято кобзарського мистецтва «Взяв би я бандуру» (Полтавська область), регіональний фольклорний родинно-сімейний фестиваль «Бабусина пісня», обласне фольклорне свято весільного короваю «Короваю, мій раю», обласне свято народної творчості «Рушники мого краю» (Житомирська область), обласний фестиваль «Свято молока», квест-гра «Історія Запорізького краю» (Запорізька область), обласний фестиваль народної творчості, школа писанкарства (Тернопільська область) тощо.

За інформацією Міністерства культури України, для забезпечення змістовного дозвілля і культурного розвитку молоді України в країні діє мережа бібліотек (17272, з них 13710 в сільській місцевості), професійних театрів (140) та концертних організацій (83), а також 564 музеї.

Протягом останніх років музейними закладами постійно проводяться заходи спрямовані на виховання у дітей та молоді зацікавлення та любові до історії та культурного надбання України. Так, у Львівській національній галереї мистецтв імені Б. Г. Возницького з метою підвищення у дітей та молоді інтересу до діяльності музею до його унікальної колекції реалізовано проект «Запізнайся наживо з музеєм», з метою популяризації діяльності митрополита Андрея Шептицького реалізовано проект «Митрополит та маестро», Національним музеєм історії України реалізовано науково-популярні проекти: «Вечірні історії про...», «Автентична Україна» тощо, Національним музеєм «Меморіал жертв Голодомору» спільно з Національним центром народної культури «Музей Івана Гончара» за підтримки Українського інституту національної пам'яті та Громадського

комітету з вшанування пам'яті жертв Голодомору реалізовано виставу для дітей «Хлібчик для ангела», в Національному музеї Тараса Шевченка реалізовано Всеукраїнську мистецьку акцію для обдарованих дітей та молоді «Мій Шевченко».

У 2015 році структурними підрозділами обласних, Київської міської, державних адміністрацій, які реалізують державну молодіжну політику, провадилася робота серед молоді щодо *формування здорового способу життя, збереження та зміцнення здоров'я*. Так, зокрема, проведено Всеукраїнську інформаційно-профілактичну акцію «Відповідальність починається з мене», спортивні конкурси серед молодих сімей «Мама, тато, я – спортивна сім'я», інформаційно-просвітницькі заходи, спрямовані на запобігання соціально-небезпечним хворобам та формування здорового способу життя.

У містах Вінниці (1 заклад) та Києві (8 закладів) успішно працюють Центри медико-соціальної допомоги підліткам та молоді – «Клініка дружня до молоді», які надають медико-соціальну допомогу молоді, основними принципами якої є добровільність, доброзичливість, доступність, конфіденційність, анонімність.

Характерною рисою реалізації молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях є збільшення кількості заходів *виховного характеру*. Зокрема, у Одеській області створені та ефективно працюють моделі навчальних закладів із впровадження інноваційних виховних технологій щодо формування національно-патріотичної свідомості школярів: «Я-громадянин України», «Школа патріотичного виховання» тощо. У навчальних закладах м. Києва започатковано 12 проектів, які стали національними: проект «Повертайся живим!», естафета єдності, звитяги та слави, естафета учнівської молоді «Прапор доброчинності», проект «Дружня Україна», проект «Нашій Надії – з вірою та любов'ю!», медіа-проект учнівської молоді «Україна – єдина країна», акція «Маки пам'яті», акція «Діти Києва – воїнам АТО», акція «Діти Києва – дітям зі Сходу України», акція «Великодній кошик – бійцям АТО та дітям зі Сходу України», акція «Українські книжки – дітям зі Сходу України», акція «Листи та обереги – захисникам України».

До організації і проведення майже всіх творчих і мистецьких заходів залучаються громадські організації як партнери, організатори або виконавці.

Аналіз молодіжних заходів різного спрямування, що проводяться на регіональному рівні органами виконавчої влади, дозволяє визначити загальні тенденції:

- заходи переважно спрямовані на розвиток творчих здібностей та потенціалу шкільної молоді, майже не проводиться заходів для молоді, яка закінчила школу;
- заклади позашкільної освіти (гуртки різного напрямку), клуби за інтересами за місцем проживання, спортивні секції направлені на роботу з молоддю віком 14–19 років;
- у вузах, школах діють гуртки та секції для проведення вільного часу студентською та учнівською молоддю;

більшість фестивалів, конкурсів, наукових та спортивних змагань теж спрямовані на вікову категорію шкільної молоді від 14 до, максимум, 22 років (поки молода людина десь навчається).

Молодь же старшої вікової категорії майже не охоплена організаційною діяльністю місцевих органів влади, їхній культурний розвиток та дозвілля залежить від ініціативи та фінансових можливостей кожного окремого індивіда.

Громадські об'єднання.

Діяльність неурядових організацій є одним із показників розвитку громадянського суспільства. За кількістю неурядових організацій Україна значно відстає від країн Євросоюзу. У 2010 році на 10 000 постійних мешканців України легалізовано 32,1 неурядових організацій, із них громадських організацій та благодійних фондів – 17,6, тоді як в Естонії цей показник становив 250 неурядових організацій на 10 000 населення, в Угорщині – близько 65²¹⁴.

Кількість громадських об'єднань в Україні у 2014 р. становила 76 880, з них громадських організацій – 61 090, благодійних організацій – 9 799²¹⁵. Із розрахунку на 10 000 постійних мешканців України – 17,9 громадських організацій та 16,5 благодійних фондів. Кількість молодіжних громадських організацій в Україні на кінець 2014 року становила 4765, що з розрахунку на 10 000 молодих людей віком 14–35 років складало 3,5 організації.

У 2015 році кількість громадських об'єднань зменшилася, що пов'язано із зміною методики обрахунку Державною службою статистики кількості суб'єктів господарювання за різними організаційно-правовими формами. За даними Державної служби статистики, в Україні у 2015 році діяло 67 911 громадських організацій²¹⁶. Відповідно до нової форми розрахунку, молодіжні та дитячі громадські організації не виокремлюються у статистичній звітності.

За результатами дослідження «Інститути громадянського суспільства», проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики у березні–квітні 2016 року²¹⁷, громадські організації та їх об'єднання є найбільш активними партнерами у роботі з молоддю регіональних органів виконавчої влади. Причому переважна більшість організацій-партнерів у молодіжній роботі регіонального рівня (80%) – це:

- регіональні громадські організації, громадські рухи та об'єднання – 34%;
- регіональні молодіжні/дитячі громадські організації та їхні об'єднання – 32%;
- студентські ради /профспілкові організації студентів – 14%.

²¹⁴ Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносельська, М. В. Лациба; Укр. незалеж. центр політ. досліджень. — К. : агентство «Україна», 2012. — 80 с.

²¹⁵ Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publpolit_u.htm

²¹⁶ Там само.

²¹⁷ «Інститути громадянського суспільства». – Державним інститут сімейної та молодіжної політики. – 2016 р.

Співпраця управлінь/відділів, які займаються молодіжною роботою, з громадськими організаціями, в першу чергу, спрямована на:

- національно-патріотичне/військово-патріотичне виховання молоді;
- організацію та реалізацію молодіжних заходів різного спрямування;
- профілактику негативних явищ серед молоді, формування здорового способу життя;
- розвиток громадської активності молоді, волонтерського руху;
- підтримку творчо-обарованої молоді, розвиток творчих здібностей молоді;
- освітні заходи (тренінги, семінари, навчання).

Значна роль у формуванні громадянських якостей, набутті соціального досвіду, формуванні здорового способу життя, пропагуванні ідеї патріотичного виховання належить дитячим і молодіжним громадським організаціям.

Дитячі та молодіжні громадські організації залучаються до проведення туристичних та спортивних змагань, військово-спортивних патріотичних ігор тощо. Перспективним є розвиток співпраці молодіжних та дитячих громадських організацій з навчальними закладами щодо проведення заходів, спрямованих на навчання та виховання молоді у дусі поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до інших незалежно від національності та місця проживання, поважного ставлення до історії своєї місцевості та України, причетності до розвитку своєї країни. Прикладами такої діяльності є проведення у 2015 р. значної кількості заходів за участю та з ініціативи молодіжних громадських організацій за напрямом патріотичного виховання молоді.

Так, Департаментом освіти і науки, молоді та спорту м. Києва спільно з громадськими організаціями проведено: вшанування пам'яті жертв внаслідок обстрілу автобуса під Волновахою на Майдані Незалежності, молодіжні заходи, Всеукраїнську акцію, спрямовану на патріотичне виховання дітей та молоді, на території парку культури і відпочинку «Гідропарк» спільно із спілкою «Київський міський комітет дитячих громадських організацій», нагородження переможців Міжнародного фестивалю дитячо-молодіжної творчості «Веселка миру» за участю Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Серце до серця», загальноміську акцію «Подаруй книгу воїну» спільно з Київським міським центром сім'ї «Родинний дім», Студентською радою міста Києва, Студентською профспілковою асоціацією м. Києва, Асоціацією первинних профспілкових організацій студентів вищих навчальних закладів І – II рівнів акредитації міста Києва тощо.

У Донецькій області функціонує громадська організація «Ліга майбутніх поліцейських», діяльність якої спрямована на вдосконалення правового та патріотичного виховання дітей. Продовжується співпраця з Всеукраїнською громадською організацією «Магнолія» щодо реалізації проекту «Служба розшуку дітей 116000», спрямованого на масштабне інформування громадськості про розшук безвісти зниклих дітей для встановлення їх місця перебування за допомогою мережі Інтернет, телебачення, зовнішньої реклами.

У Луганській області з метою підтримки молодіжного руху проведено: патріотичний молодіжний флеш-моб «Пісня-мова єднання», до Дня молоді – «КВК проти ненависті», концерт присвячений Міжнародному дню Дружби, акцію до Дня Незалежності та Дня Прапора України «Україна – це Я! Я – це Україна!», акцію «Єднаймося проти насильства!». Молоді лідери Луганщини взяли участь у проєкті «Активні громадяни» за підтримки Британської Ради для молоді у рамках міжкультурного діалогу та соціального розвитку.

У регіонах активно розвивається співпраця місцевих державних адміністрацій із студентською молоддю щодо проведення освітніх, наукових, культурних, спортивних заходів, обмінів та організації змістовного студентського дозвілля. Так, у Вінницькій області активно діє Студентський парламент Вінниччини. Голова парламенту є радником голови облдержадміністрації з питань студентства на громадських засадах. Наразі Студпарламент нараховує 69 депутатів з 41 вищого навчального закладу I–II та III–IV рівня акредитації Вінницької області. Студпарламент представляє та доносить до органів публічної влади проблеми, запити, ідеї студентства області, його діяльність орієнтована на досягнення конструктивної взаємодії між студентами області та органами державної влади.

Стримують розвиток молодіжних громадських об'єднань, обмежують адвокацію та захист молодіжних інтересів та співпрацю з органами державного управління ряд проблемних питань, що, в першу чергу, стосуються організації їхньої діяльності, зокрема:

- слабе стратегічне та операційне планування діяльності через відсутність постійних джерел фінансування, фінансування окремих проєктів;
- низький рівень знань у керівників і активу організацій щодо формування і організації колективної роботи, слабе розуміння системи врядування;
- незацікавленість у оцінці результативності діяльності: діяльність оцінюється виключно кількісними показниками (кількість проведених заходів, залучених учасників);
- низький рівень публічного висвітлення діяльності та звітування щодо результатів роботи;
- обмежені людські ресурси, незацікавленість у збільшенні кількості членів організації, залучення соціально-активної молоді;
- велика кількість недієвих громадських організацій («паперові організації»), які працюють виключно на реалізацію грантових проєктів;
- організації не створюють розгалужену мережу, що унеможливило б організацію роботи з молоддю у віддалених населених пунктах, особливо це стосується сільської місцевості.

Сучасна молодь критично ставиться до традиційних інститутів соціалізації через їх неспроможність вчасно та належним чином реагувати на потреби та інтереси молодіжного середовища. Це вимагає пошуку більш дієвих та прогресивних засобів впливу на формування системи цінностей

молодого покоління, побудови діалогу молоді з державою через органи державної влади. Важливим є зміцнення довіри молоді до державних інститутів, у тому числі, до органів публічної влади. Формування у молодих осіб громадянської позиції, наявність свідомої потреби участі у громадському житті складають важливу складову системи цінностей для правового громадянського суспільства та визначають напрями діяльності соціальних інститутів в Україні.

4.2. Законодавчі ініціативи молоді та для молоді

В Україні офіційно встановлено порядок внесення законодавчих ініціатив або внесення змін до чинного закону до Верховної Ради України уповноваженими суб'єктами. Право законодавчої ініціативи дає можливість уповноваженим суб'єктам представляти у Верховній Раді України інтереси молодих громадян, а також формувати державну молодіжну політику, враховуючи інтереси членів всього суспільства.

Розроблення проектів законів у галузі молодіжної політики здійснюється у різний спосіб:

1) законодавчо уповноваженими суб'єктами (народні депутати, Президент України, Кабінет Міністрів України);

2) за дорученням Верховної Ради України, зокрема, відповідним комітетом чи комісією парламенту (Комітет Верховної Ради з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму);

3) відповідними суб'єктами: наприклад, окремими вченими або науково-дослідними інститутами на договірній основі;

4) в ініціативному порядку, зокрема, окремими молодими громадянами, молодіжними громадськими організаціями.

Розроблення законопроектів, пропозицій до них у формі змін і доповнень практично здійснює необмежене коло осіб, проте офіційно вносити їх до Верховної Ради України на розгляд можуть лише суб'єкти законодавчої ініціативи (стаття 93 Конституції України), а саме:

1) Президент України;

2) народні депутати України;

3) Кабінет Міністрів України.

Законодавчі ініціативи молоді як форма участі молоді у житті суспільства передбачені Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. Одним із основних принципів соціального становлення та розвитку молоді визначено «безпосередню участь молоді у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі та молоді зокрема» (стаття 2)²¹⁸.

У Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 року запропоновано механізм формування та реалізації державної молодіжної політики:

– прийняття законодавчих актів, рішень державних органів,

²¹⁸ Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

- спрямованих на реалізацію державної молодіжної політики;
- проведення у Верховній Раді України щорічних слухань про становище молоді та підготовка доповіді з цього питання Президенту України, Верховній Раді України;
- діяльність в органах державної влади та управління всіх рівнів структурних підрозділів, що займаються проблемами молоді;
- створення соціальних служб для молоді та підготовка соціальних працівників;
- розробка та реалізація державних цільових програм з питань молодіжної політики;
- виділення в державному та місцевих бюджетах цільових коштів на фінансування державної молодіжної політики, залучення матеріальних і фінансових ресурсів підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, зацікавлених у роботі з молоддю;
- утворення спеціальних фондів²¹⁹.

До законотворчої діяльності у молодіжній сфері України дедалі більше долучаються міжнародні інституції та фонди. Так, з 6 жовтня 2006 року в Україні розпочав роботу офіс Ради Європи, статус якого визначено Меморандумом взаєморозуміння між Урядом України та Радою Європи про створення в Україні Офісу Ради Європи та його правового статусу (ратифікованого Законом України від 10 квітня 2008 р. № 256-VI). Рада Європи ухвалила низку декларацій та резолюцій з питань участі молоді, громадянства, неформального навчання, мобільності і боротьби проти расизму.

Провідним законодавчим документом, що визначав напрями та механізми участі молоді у житті суспільства, в тому числі і законодавчій діяльності, була Європейська хартія участі молоді в муніципальному та регіональному житті, прийнята Радою Європи у березні 1992 року.

У 2003 році до документу були внесені зміни, що враховували попередній досвід залучення молоді до суспільного життя та відображали виклики нового ХХІ століття, такі як інформаційне суспільство і відсутність безпеки в містах. Нова редакція Хартії, названа Переглянутою Європейською хартією участі молодих людей у місцевому та регіональному житті, складається з трьох розділів²²⁰. Перший містить рекомендації для місцевої і регіональної влади щодо впровадження стратегій, які впливають на молодь, у другому розділі наведені інструменти, які сприяють більш широкому залученню молоді до життя суспільства, в третьому розділі містяться

²¹⁹ Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. – К., 2012. – 222 с. – С. 90. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/2013/01/23/3/Dopovid_2012_s.pdf

²²⁰ Переглянута Європейська хартія участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: docs.google.com/document/d/14PIUZixyHDOuoqMxWpb3SEsAhiVpkQ7JMLIH1DT3w/edit

рекомендації щодо створення інституційних умов, які забезпечують участь молоді в житті суспільства.

Преамбула Переглянутої Європейської хартії про участь молоді в житті суспільства на місцевому і регіональному рівні визначає, що активна участь молоді у процесі прийняття рішень та діяльність на місцевому та регіональному рівні має важливе значення; молоді люди повинні мати можливість впливати на рішення та дії; мають бути забезпечені права, засоби та можливості участі молоді в процесі прийняття рішень та впливу на цей процес; політика, покликана активізувати участь молоді в житті суспільства, має втілюватися в життя в атмосфері поваги до молоді і враховувати різноманітні потреби, обставини та сподівання молодих людей.

Основними інструментами залучення молоді до життя суспільства Переглянутою Європейською хартією визначено: підготовка молоді до участі в суспільному житті; інформування молоді; участь молоді в житті суспільства за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій; розширення участі молоді в роботі ЗМІ; заохочення молоді до безвідплатної праці і служіння суспільству; підтримка молодіжних проектів та ініціатив; розвиток молодіжних організацій; участь молоді в неурядових організаціях (НУО) і політичних партіях.

Законодавчі ініціативи європейської молоді та для європейської молоді сформульовані у вигляді пропозицій щодо покращення законодавчого забезпечення загальної молодіжної політики Європейського Союзу. Молодіжні ініціативи були розроблені Організацією молодіжної освіти та розвитку²²¹ у співпраці з Міжпарламентським альянсом з прав людини²²² під час реалізації їх взаємної програми «ЄС-парламентарії для молоді». Пропозиції складаються з десяти ключових пріоритетів у галузі покращення спільного європейського молодіжного законодавства до 2024 року. Протягом цих десяти років внесення змін за запланованими напрямками роботи буде відбуватися у партнерстві з інституціями ЄС та Радою Європи, з метою підтримки і сприяння швидкій реалізації цих десяти пропозицій на політичному рівні ЄС.

Напрямки покращення законодавчого забезпечення загальної молодіжної політики Європейського Союзу (ініціативи європейської молоді), які планується запровадити до 2024 року, включають²²³:

1. Створення установи із захисту, розвитку і просування прав молодих людей – Уповноважений ЄС з прав молоді. Створення інституту молодіжного омбудсмену Співтовариства, з метою координації та моніторингу загальної молодіжної політики ЄС. Відсутність такого інституту в ЄС створює проблеми в галузі заохочення, розвитку та захисту прав молодих людей.

²²¹ Organization for Youth Education & Development (OYED). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oyed.org

²²² Inter-Parliamentary Alliance for Human Rights & Global Peace (IPANP). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ipahp.org

²²³ A Common EU Youth Policy Proposal 2014-24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oyed.org/index.php?en_eu-youth_proposal-for-10-key-points

2. Встановлення мінімального відсотка ВВП, який буде виділятися щорічно на освіту молодих людей з держав-членів ЄС, що стане важливим стимулом розвитку ЄС та необхідною умовою поступу європейського суспільства до 2024 року.

3. Програми профорієнтації для підлітків та молоді, з метою подолання розриву між освітою і зайнятістю. Програми повинні включати підтримку профорієнтації, професійного розвитку і контрольованих стажувань, а також мають реалізовуватися в тісній координації та співпраці з освітніми установами і роботодавцями ЄС та за його межами.

4. Розширення прав і можливостей молодих жінок у Європейському Союзі, створення додаткових європейських програм, спрямованих на виправлення гендерного дисбалансу і розширення можливостей молодих жінок у Спільноті (заходи з охорони здоров'я, стимулювання соціального розвитку та підтримки молодих жінок).

5. «Кік-стартер для життя» (розширення прав і можливостей молодих підприємців), створення комплексної програми «кік-стартер для життя», спрямованої на розширення можливостей і підтримку молодих підприємців, яка матиме важливе значення для національних та мультинаціональних економік.

6. Соціальні виплати для підлітків і молоді, вдосконалення загальноєвропейських директив щодо покращення якості суспільних послуг для молодих людей та полегшення доступу до них (доступ до можливостей освіти та професійної підготовки молодих людей).

7. Платформа обміну для молодих фахівців, створення європейської платформи молодих фахівців для обміну інноваційними ідеями в рамках добровільної програми обміну та волонтерства з позиції державних і приватних установ.

8. Просування загальної молодіжної європейської ідентичності, розробка загального підходу до створення спільної європейської ідентичності у всіх країнах ЄС (зробити свій внесок у спільну ідентичність для всіх молодих європейців).

9. Просування участі молоді у демократичному житті Співтовариства, розробка нових програм з метою сприяння подальшої участі молоді у демократичному житті ЄС.

10. Мистецтво як інструмент для розширення прав і можливостей молоді, створення нових програм, які будуть підтримувати просування мистецтва в якості інструменту для розширення можливостей молоді в Європейському Союзі.

Впровадження законодавчих ініціатив європейської молоді та для європейської молоді у молодіжне законодавство окремих країн обґрунтовується і формується на підставі досліджень і експертних оцінок, що проводяться національними інститутами, державними та громадськими установами, колегіальними органами. Наукове обґрунтування та експертне обговорення дозволяють сформувати обґрунтовані законодавчі ініціативи залучення молоді в життя суспільства, що враховують потреби та прагнення молодих людей.

Так, у *Австрії* молодіжні законодавчі ініціативи і дослідження у галузі законодавчого забезпечення молодіжної політики поводяться на замовлення Федерального міністерства Австрії і представлені дослідженнями Університету Зальцбурга, Віденського університету економіки, Університету Інсбруку²²⁴, а також Національної мережі знань про молодь (виробники, дослідники, молоді люди, організації); Дослідницької групи участі; Дослідницької групи молодіжної інформації (об'єднання молодіжних регіональних інформаційних бюро); Дослідницької групи відкритої молодіжної роботи; Дослідницької групи європейської молоді; Міжвідомчої робочої групи з реалізації молодіжного пакту в Австрії.

Законодавчі ініціативи молоді *Німеччини* надходять з різних університетів і мереж, таких як Німецьке соціологічне товариство (Deutsche Gesellschaft für Soziologie, DGS)²²⁵, Німецьке товариство педагогічних наук (Deutsche Gesellschaft für Erziehungswissenschaft, DGfE)²²⁶, Німецьке товариство психології (Deutsche Gesellschaft für Psychologie, DGP)²²⁷, Німецький інститут молоді (Deutsches Jugendinstitut, Мюнхен)²²⁸.

Інші установи, які наділені правом законодавчої ініціатив в Німеччині: Університет Білефельд (центр дитячих та молодіжних досліджень); Університет Потсдама (інститут прикладних досліджень сім'ї, дитинства та молоді); Університет Зігена (зігенський центр з питань досліджень дитинства, молоді та біографії); Університет Дуйсбурга-Ессена (робоча група з педагогічних досліджень молоді); Дослідницька мережа Дортмунда; Університет Дюсельдорфа імені Генріха Гейне; Університет Мангейма; Університет Галле-Віттенберг (Департамент освітніх наук); Технічний університет Хемніца; Університет Бремена; Вільний університет Берліна; Мюнхенський університет Людвіга-Максиміліана; Університет прикладних наук Кобленца.

Інтенсивний розвиток положень про молодіжну політику *Франції* починається з 2000-х років. На сьогодні французькі молодіжні ініціативи та оновлене законодавство охоплюють всі галузі життя молоді, особливу увагу приділено врегулюванню проблем зайнятості і освіти молодих французів. Головними рисами законодавчого забезпечення молодіжної політики є:

²²⁴ Studien zur Kinderrechtskonvention und ihrer Umsetzung in Österreich vorgelegt von Univ. Prof. Dr. Walter Berka, Universität Salzburg Univ. Prof. Dr. Christoph Grabenwarter, Wirtschaftsuniversität Wien Univ. Prof. Dr. Karl Weber, Universität Innsbruck beauftragt vom Bundesministerium für Familien und Jugend für das Kinderrechte-Monitoring-Board Dezember 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kinderrechte.gv.at/wp-content/uploads/2013/01/Studien-zur-Kinderrechtskonvention-und-ihrer-Umsetzung-in-%C3%96sterreich.pdf>

²²⁵ Deutsche Gesellschaft für Soziologie, DGS. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sozioologie.de/de/aktuell/start.html>

²²⁶ Deutsche Gesellschaft für Erziehungswissenschaft, DGfE. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dgfe.de/aktuelles.html>

²²⁷ Deutsche Gesellschaft für Psychologie, DGP. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dgps.de/index.php?id=83&L=1/>

²²⁸ Deutsches Jugendinstitut. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dji.de/>

реалізація молодіжних програм, діяльність молодіжних організацій, зв'язок досліджень із молодіжним законодавством, а також фінансування, яке охоплює всі галузі, необхідні для ефективної реалізації молодіжної політики Франції.

Поточні молодіжні ініціативи у Франції включають в себе наступні питання: зміна системи цінностей молодих французів, підходи до споживання «молодіжної інформації» молодими людьми, підлітки та їхні взаємини з молодіжними об'єднаннями, перетворення державної політики молодими людьми, професійне навчання молодіжних лідерів і лідерів проекту для організаторів по роботі з молоддю в культурній сфері (Національний інститут статистики та економічних досліджень, Центр політичних досліджень Національного фонду політичних наук, Національний інститут у справах молоді та народної освіти).

Конкретні ініціативи молоді країн Європи, які оприлюднені в Національних доповідях, такі як «мультикультуралізм» або «наркотики», вбудовані у формальне законодавство. Молодіжні ініціативи поширювалися навіть на вузькоспеціалізовані питання, спрямовані на такі підкатегорії навколо конкретних тем політики: молоді матері, безробіття етнічних меншин, молодіжні організації, засоби масової інформації, захист суспільної моралі, політичне мислення про масштаби молодіжної політики, метою яких є законодавче оформлення пріоритетних галузей молодіжної політики.

Аналіз європейських міжнародних звітів підтверджує факт необхідності «цілісного підходу» у формуванні і реалізації європейських молодіжних ініціатив. Європейська молодіжна політика – це загальне прагнення всього європейського суспільства допомогти молодим людям у працевлаштуванні, активному громадянстві, освіті. Швеція відійшла від цієї норми, стверджуючи, що шведська молодіжна політика – це політика, яка «допомагає молодим людям бути молодими». У процесі досліджень з'ясувалося, що європейські країни, формуючи свою молодіжну політику, ставили різні цілі: допомогти молодим людям стати дорослими; подолати соціальні проблеми молодих людей, надати можливості для молодих людей.

Європейська політика ініціатив і можливостей, орієнтованих на молодих людей, прагне сформувати молодіжну універсальну політику, яка керується концепцією молоді як ресурсу. На відміну від європейської політики ініціатив і можливостей, молодіжна політика у вузькому значенні націлена на конкретні групи молодих людей, керується концепцією подолання потенційних проблем молоді, які, у свою чергу, приводять до того, що молодіжна політика є компонентом державної політики.

Естонський і нідерландський підходи описані у національних доповідях як «патерналістська концепція молодіжної політики» у першу чергу через відсутність Національної молодіжної ради («молодіжного голосу»). Патерналізм молодіжної політики в Нідерландах сприймається міжнародною командою у фокусі «лікувальної» і «проблемно орієнтованої» молодіжної політики, жоден із цих фокусів не враховує в достатній мірі суб'єктивні і активні проблеми молодих людей. Це не відрізняється від

аргументів естонської молодіжної політики розширених можливостей молоді і зауважень про формальну раціональність молодіжної політики Іспанії. Фінляндія, зі своїми найсильнішими традиціями ініціатив і участі молоді, а також твердженнями, що «молоді люди мають право будувати і відповідати за будівництво свого майбутнього» прийняла Стратегію про умови життя молодих людей.

Шведський міжнародний звіт стверджує, що перспективними у просуванні до європейської молодіжної політики є два основних підходи, які були сформовані на засадах потенційних можливостей та ініціатив молодіжного ресурсу, громадянства і боротьби проти соціального відчуження. В естонському міжнародному звіті вказано на два перспективні підходи у визначенні мети молодіжної політики, які пов'язані з кадровою політикою і європейським громадянством.

Більшість країн Європи створили спеціальне молодіжне законодавство, засноване на принципах і категоріях європейського молодіжного права. Законодавче забезпечення «інтегрованої» молодіжної політики залишається питанням для обговорення, її нормативно-правові норми часто обмежуються молодіжною роботою і формальною освітою. Основні цілі молодіжної політики в молодіжних законодавчих актах країн Європи добре ілюструють основні галузі, які включають: освіту (неформальне навчання, роботу з молоддю), перепідготовку кадрів, питання зайнятості і ринку праці, здоров'я, соціальний захист, кримінальне судочинство, відпочинок (зокрема, спорт і мистецтво), національну оборону і військову службу, ініціативи і молодіжну участь.

Ключові нормативно-правові норми європейських молодіжних законодавчих актів включають в себе: можливості для участі і громадянства, безпеку і захист, боротьбу з соціальною ізоляцією і сприяння соціальної інтеграції, надання і використання інформації (у тому числі нових інформаційних технологій), мобільність і інтернаціоналізм, мультикультуралізм, рівні можливості. Основними домінантами молодіжної політики є освіта, навчання і зайнятість. Ці важливі питання і проблеми молодіжної політики заслуговують на особливу увагу з урахуванням конкретних умов окремих країн, з метою забезпечення більш детальної дискусії²²⁹.

У 2015 році в Україні за ініціативи представників депутатського корпусу підготовлено проект нового Закону «Про молодь», що враховує європейські принципи та цінності, а також досвід європейських країн у молодіжній сфері. Законопроект розроблено з метою удосконалення системи функціонування молодіжної політики в Україні, методів та інструментів її реалізації. Законопроект є комплексним законодавчим актом, що удосконалює засади молодіжної політики, шляхом:

²²⁹ Howard Williamson. Supporting young people in Europe: principles, policy and practice. The Council of Europe international reviews of national youth policy 1997-2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/IG_Coop/YP_Supporting_young_people_Vol_I_en.pdf

- імплементації в українське законодавство положень Переглянутої Європейської хартії про участь молоді у суспільному житті на місцевому та регіональному рівні;

- кодифікації молодіжного законодавства шляхом об'єднання Законів України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та «Про молодіжні та дитячі громадські організації»;

- адаптації молодіжної політики в Україні до стандартів молодіжної політики ЄС.

Законопроект містить низку новел, що стосуються введення нових для українського законодавства понять та створення нових органів у сфері молодіжної політики. Так, розділ V законопроекту передбачає врегулювання інфраструктури молодіжної роботи, зокрема державну підтримку професійної підготовки молодіжних працівників та їхню сертифікацію. Передбачено, що держава підтримує та заохочує участь молоді у волонтерській діяльності, й зокрема Міністерство молоді та спорту України спільно з Національним агентством підтримки молодіжних ініціатив створює та підтримує Національну волонтерську службу молоді. Втім статус, функції та механізми діяльності такої служби потребують уточнення в процесі подальшої роботи над законопроектом.

У 2016 році законопроект винесено на обговорення молодіжної спільноти, консультації з представниками молоді відбулися у різних регіонах країни, за результатами обговорень до проекту закону внесено відповідні поправки.

Таким чином, основним джерелом законодавчих ініціатив молоді та для молоді в Україні залишаються міжнародні документи, законодавство і програми ЄС, а також досвід найбільш успішних в ініціюванні і розробленні змісту молодіжної політики держав, які залучають для цієї роботи значні фінансові ресурси і наукові сили, таких як Швеція, Німеччина, Австрія і Франція. Аналіз ініціатив представників молодіжних організацій свідчить про домінування проблем організаційних засад їх функціонування, регулювання яких є здійснюється спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади, що не вичерпує всього спектру проблем молодих людей, життя яких не обов'язково пов'язується і визначається цими громадськими формуваннями.

Виходячи з цього, перед Україною постала необхідність, з одного боку, подальшої імплементації Переглянутої Європейської хартії участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні, на основі якої стає можливим формування спільноєвропейського напрямку державної молодіжної політики. Проте необхідно враховувати, що незважаючи на визначення країнами-членами ЄС спільних цінностей і напрямів у сфері молодіжної політики, кожна з країн розробляє і реалізує для власної молоді законодавство і молодіжні програми, відмінності між якими значно перевищують те спільне, з чим погоджуються і що спільно реалізують ці країни. Молодіжне законодавство України не може базуватись виключно на копіюванні законодавчих зразків країн-членів ЄС без власного внутрішньоукраїнського наукового вивчення, аналізу і узагальнення.

Враховуючи досвід європейських країн, є потреба у формуванні незалежної науково-дослідної бази України у молодіжній сфері, як доказової бази обґрунтованої молодіжної політики, що враховує реальний стан і потреби державної системи та громадських інституцій, ґрунтується на потребах і прагненнях української молоді. Україна неминуче змушена розвивати власну ювенологічну дослідницьку базу для визначення саме тих пріоритетів, що постійно змінюються в процесі дорослішання різних поколінь молоді і які не є еквівалентними усталеним суспільним уявленням про потреби молоді. Наукове обґрунтування на підставі системних міждисциплінарних та мультидисциплінарних ювенологічних досліджень, дозволить сформувати адекватне загальносуспільним ініціативам молоді та індивідуальним ініціативам молодих людей законодавство, нормативну базу і практику перспективного розвитку молодіжної політики Української Держави.

4.3. Розвиток міжнародних молодіжних контактів

Співпраця з ЄС.

У 2015 році особлива увага у розвитку міжнародних молодіжних відносин приділялась імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та Порядку денного асоціації Україна–ЄС (ПДА) в частині співробітництва у сфері розвитку волонтерського руху, неформальної освіти для молоді та молодіжних робітників як засобу сприяння участі молоді в демократичному житті та ринку праці, діяльності молодіжних організацій і діалогу з питань молодіжної політики, у тому числі через програми ЄС у сфері молоді, зокрема, «Еразмус +»²³⁰.

Міністерством молоді та спорту України розроблений та виконується відомчий План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, який у тому числі містить завдання щодо розвитку мобільності молоді, сприяння участі української молоді у європейських молодіжних програмах.

1 січня 2014 року Європейська Комісія розпочала впровадження нової програми ЄС «Еразмус +», що діятиме на період до 2020 року. Взаємодія в рамках програми «Еразмус +» у сфері молодіжної політики зосереджена на молодіжних обмінах, участі у заходах мережі Європейської волонтерської служби, навчанні працівників по роботі з молоддю, реалізації проєктів за участю молодіжних організацій. Вагому роль у поширенні інформації про Програму відіграє Ресурсний Центр для країн Східної Європи та Кавказу (SALTO), який також сприяє у налагодженні контактів з європейськими партнерами, допомагає у формуванні та реалізації конкретних проєктів.

Українські молодіжні організації є одними з найактивніших учасників програми ЄС «Еразмус +». Для прикладу, за кількістю волонтерів-учасників проєктів Європейської волонтерської служби та за кількістю реалізованих

²³⁰ Notices from European Union Institutions, Bodies, Offices and Agencies. Council. 2015 Joint Report of the Council and the Commission on the implementation of the renewed framework of the European cooperation in the youth field (2010-2018), (2015/C 417/3). Official Journal of the European Union. 15.12.2015.

волонтерських проєктів Україна займає одне з перших місць серед країн Східного Партнерства.

Мінмолодьспорту постійно здійснює моніторинг діяльності молодіжних громадських організацій України, які беруть участь у європейських молодіжних проєктах. З метою обміну інформацією та збору даних щодо практичних результатів участі української молоді в таких проєктах на постійній основі проводяться зустрічі з українськими волонтерами, які брали участь в європейських молодіжних проєктах, а також зустрічі з іноземними волонтерами, які відвідують Україну.

Мінмолодьспорту на постійній основі надає всебічного сприяння волонтерам зарубіжних країн, які в'їжджають до України на запрошення громадських молодіжних організацій України в рамках участі в європейських молодіжних проєктах, зокрема, надає підтримку в питанні отримання волонтерами віз та посвідок на тимчасове перебування в Україні.

З метою поширення інформації про програму ЄС «Еразмус +» на сайті Міністерства молоді та спорту створено окрему рубрику з необхідною інформацією про програму та посиланнями на відповідні ресурси²³¹.

Водночас Мінмолодьспорту постійно працює над тим, щоб популяризувати програму «Еразмус +» в Україні та збільшити кількість її учасників з українського боку, сприяти започаткуванню окремої молодіжної програми в рамках ініціативи ЄС «Східне Партнерство».

В рамках 2-го Молодіжного форуму Східного Партнерства ЄС (лютий 2015 року, м. Рига, Латвія), 2-ої Європейської конвенції з молодіжної роботи (квітень 2015 року, м. Брюссель, Бельгія), засідань Тематичної платформи № 4 «Контакти між людьми» ініціативи ЄС «Східне партнерство» (червень, грудень 2015 року, м. Брюссель, Бельгія), першого засідання Комітету асоціації Україна – ЄС (липень 2015 року, м. Брюссель, Бельгія) представники Мінмолодьспорту проводили консультації з представниками Європейської Комісії, Ресурсного центру для країн Східної Європи та Кавказу (SALTO) щодо перспектив подальшої співпраці в питанні обміну досвідом та поширення інформації про можливості, які надає програма «Еразмус +» українській молоді; розширення можливостей реалізації в Україні програми та започаткування окремої молодіжної програми в рамках ініціативи ЄС «Східне Партнерство».

У червні 2015 року в Міністерстві молоді та спорту відбувся круглий стіл на тему: «Європейські можливості для української молоді», присвячений Дню Європи в Україні. Представники низки посольств європейських країн поінформували учасників круглого столу – лідерів молодіжних організацій – про можливості для української молоді щодо участі у європейських молодіжних програмах, у т. ч. програмі ЄС «Еразмус +», міжнародних програмах для молоді окремих країн, відповіли на запитання молоді, яка брала участь у круглому столі.

²³¹ Умови участі у Програмі Еразмус+. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsmsu.gov.ua/index/ua/category/346>

У листопаді 2015 року представники української молоді взяли участь у заходах, пов'язаних з візитом в Україну Комісара ЄС з питань освіти, культури, молоді та спорту Т. Наврачіча. В рамках візиту у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка відбулася зустріч-лекція Т. Наврачіча на тему: «Цінності, які лежать в основі проекту «Європейська інтеграція» в розрізі питань освіти і культури», у якій взяли участь представники молодіжних організацій.

Співпраця з агенціями ООН.

Міністерство заручилося підтримкою агенцій ООН в Україні, зокрема Фонду народонаселення ООН (ФНООН), ЮНІСЕФ та Програми розвитку ООН (ПРООН) у питанні реформування у сфері молоді та удосконалення відповідного законодавства. Суттєву підтримку Мінмолодьспорту у питанні вдосконалення законодавства у сфері молоді, зокрема у напрямку розробки Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на період 2016–2020 рр. та удосконалення нормативно-правового забезпечення щодо підтримки молоді в частині призначень грантів Президента України для обдарованої молоді та Премій Кабінету Міністрів за особливі досягнення молоді в розбудові держави, надав Фонд народонаселення ООН.

Молодіжна політика є пріоритетним напрямом діяльності агенцій ООН в Україні, про що свідчить створення робочої групи ООН з питань молоді, до якої увійшли представники всіх агенцій ООН. Протягом 2015 року відбулось декілька засідань робочої групи за участю представників Міністерства молоді та спорту. За результатами діяльності робочої групи проведено низку спільних заходів, зокрема святкування Дня молоді у 2015 році.

При Представництві ООН в Україні створено Молодіжну консультативну групу ООН, метою діяльності якої є встановлення відкритого діалогу між Командою ООН і молоддю, щоб Команда мала змогу, з одного боку, отримати побажання щодо стратегічних можливостей і необхідних дій для вирішення питань підлітків та молоді, а з іншого – допомогти молодіжним організаціям сформулювати порядок денний з метою поліпшення молодіжної політики та відстоювання ініціатив.

З метою проведення аналізу відповідності законодавства України у сфері молодіжної політики до стандартів молодіжної політики, які закріплені у законодавстві країн-членів ЄС, Мінмолодьспортом спільно з проектом ПРООН «Зміцнення національної спроможності для ефективного розвитку молоді та відповіді на епідемію ВІЛ/СНІДу в Україні» у січні–лютому 2015 року проведено дослідження прогалин існуючого законодавства України щодо молоді та відповідності його молодіжній політиці ЄС. Результати дослідження використані в роботі під час удосконалення законодавства України, що регулює молодіжну сферу.

На замовлення Мінмолодьспорту за фінансової підтримки Представництва ООН в Україні GFK Ukraine здійснено ґрунтовне соціологічне дослідження «Молодь України 2015», результати якого використані під час розробки проекту Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр.

04 грудня 2015 року Міністерством молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні організовано Всеукраїнський форум «Інновації та реформи молодіжної сфери» (далі – Форум), в якому взяли участь понад 200 представників центральних та місцевих органів виконавчої влади, молодіжних організацій, організацій громадянського суспільства з усіх регіонів України, а також представництв міжнародних організацій, посольств іноземних держав в Україні, фондів тощо. Під час Форуму відбулася презентація Дорожньої карти реформування молодіжної сфери, досягнень Міністерства та результатів роботи у цьому напрямі, інноваційних пілотних проєктів, впроваджених у регіонах України силами молоді.

Беручи до уваги рекомендації Ради ЄС про визнання неформального та інформального навчання (2012/С 398/01), у 2015 році Міністерством молоді та спорту України, Державним інститутом сімейної та молодіжної політики спільно з Програмою розвитку ООН в Україні впроваджувалася навчальна програма «Молодіжний працівник», започаткована у 2014 році.

Метою Програми «Молодіжний працівник» є підвищення кваліфікації молодіжних лідерів та фахівців молодіжної галузі задля ефективної розробки та реалізації обґрунтованої молодіжної політики на локальному та регіональному рівнях.

Протягом 2015 року:

- розроблені навчально-методичні матеріали для молодіжних працівників та тренерів;
- розроблено веб-сайт та онлайн бібліотеку для молодіжних працівників <http://youth-worker.org.ua/>;
- розроблено навчальну он-лайн платформу для дистанційного навчання молодіжних працівників <http://edu.youth-worker.org.ua/login/enter.php>;
- 160 учасників з числа представників державного та громадського секторів пройшли навчальні тренінги очної форми Програми та отримали сертифікати встановленого зразка;
- 120 учасників пройшли дистанційне навчання на он-лайн платформі Програми;
- організовано навчальну поїздку 20 кращих випускників Програми до Молодіжного центру м. Веймар (Німеччина).

У 2015 році за підтримки Міністерства молоді та спорту спільно з ПРООН розпочато роботу:

✓ профорієнтаційного порталу «Моя кар'єра» (www.mycareer.org.ua), який містить інформацію про усі наявні в Україні можливості щодо стажування, практики, інтернатури та пошуку роботи.

Завдяки порталу представники молоді можуть безкоштовно пройти міжнародний профорієнтаційний тест «Магеллано Університет» та визначитись з пріоритетами у виборі місця навчання, виходячи з власних вподобань і здібностей.

✓ он-лайн порталу «Спортіфай» – онлайн-платформа і мобільний додаток, який допоможе молоді легко знайти інформацію про всі

існуючі у своєму місті спортивні заклади та послуги. Портал також містить просвітницькі відео про різні види спорту (близько 160 видів спорту). Платформа Sportify.org.ua була створена за принципом Вікіпедії. Кожен спортивний клуб, тренер чи власник спортивної секції може:

- додати інформацію про себе на сайт безкоштовно;
- в 1 клік зробити розсилку-запрошення на змагання чи подію усіх, хто підписаний на сайт;
- відправити заявку на реконструкцію спортивного об'єкту чи спортивного залу і отримати кошти на ремонт.

Співпраця з ЮНЕСКО.

У Міністерстві діє робоча група з питань співробітництва між Україною та ЮНЕСКО з питань молодіжної політики, фізичної культури та спорту, щороку розробляється та виконується відомчий план заходів.

У контексті відзначення 70-річчя ЮНЕСКО та ООН у 2015 році Мінмолодьспорту виступило співорганізатором низки заходів з цієї нагоди, у тому числі присвячених розвитку міжнародного молодіжного співробітництва.

Зокрема, з метою активізації міжнародних молодіжних обмінів в рамках ЮНЕСКО та ООН, Мінмолодьспорту за сприяння Фонду Богдана Гаврилишина забезпечило участь молодіжних делегатів України до ЮНЕСКО у 9-му Молодіжному форумі ЮНЕСКО (26–28 жовтня 2015 року, м. Париж) та молодіжних делегатів України в ООН для участі у засіданні ГА ООН (жовтень–листопад 2015 року, м. Нью-Йорк). Делегації були сформовані за результатами конкурсного відбору, здійсненого Мінмолодьспортом спільно Фондом Богдана Гаврилишина.

Співпраця з Радою Європи.

Важливим напрямком міжнародного молодіжного співробітництва співробітництві молоді та молодіжних організацій є співпраця з Радою Європи (РЄ). Міжурядове молодіжне співробітництво традиційно відбувається в межах конференцій міністрів країн-членів РЄ, до участі в яких долучаються молодіжні організації, а також шляхом участі представників України у засіданнях Керівного комітету з питань молоді Ради Європи (CDEJ) та Спільної ради з питань молоді (CMJ).

Європейський керівний комітет з питань молоді Ради Європи об'єднує представників міністерств або органів, відповідальних за молодіжні справи, країн-членів Ради Європи та учасників Європейської культурної конвенції. Керівний комітет з питань молоді Ради Європи сприяє співпраці між урядами в молодіжному секторі та служить основою для того, щоб порівняти національну молодіжну політику, обмінюючись кращими методами з іншими країнами. Участь представників України у засіданнях Європейського керівного комітету з питань молоді Ради Європи та Спільної ради з питань молоді сприяє розширенню співробітництва у сфері молодіжної політики між Україною та країнами Ради Європи та використовується для подальшого підвищення міжнародного авторитету України, забезпечення її національних інтересів, інформування європейського співтовариства про хід

та результати соціально-економічних реформ в Україні, практичну роботу, що здійснюється Урядом України в інтересах молоді.

З метою розвитку співпраці у сфері молодіжної політики з Радою Європи у 2010 році українською стороною запропоновано розробляти та укладати Рамкові програми співробітництва у сфері молодіжної політики. Мета такої Рамкової програми – сприяння розвитку молодіжної політики в Європі і Україні, особливо у сфері розвитку мобільності молоді, її участі в житті суспільства, затвердженню здорового способу життя серед дітей і молоді, визнанню культурного різноманіття, боротьбі зі всіма формами дискримінації.

● На виконання Рамкової програми співробітництва у сфері молодіжної політики на 2014–2015 роки між Департаментом молоді Ради Європи та Міністерством молоді та спорту України у 2015 році відбулися ряд зустрічей та досягнуто домовленостей про розширення співпраці.

У 2015 році Україна активно долучилася до діяльності Європейського Центру знань молодіжної політики (ЕКСУР)²³² молодіжного партнерства ЄС та Ради Європи.

Протягом року Міністерством молоді та спорту номіновано національного кореспондента та оновлено англomовний профайл щодо стану молодіжної політики в Україні²³³.

Важливим аспектом співпраці у сферах молоді та спорту є також співробітництво Міністерства з такими міжнародними організаціями як **НАТО, ОБСЄ, Вишеградська група, ГУАМ тощо.**

З метою посилення міжнародного молодіжного співробітництва, інтенсифікації молодіжних обмінів в рамках Вишеградської групи у 2015 році укладений Меморандум про співробітництво у молодіжній сфері між Міністерствами країн Вишеградської групи, відповідальними за реалізацію державної політики у молодіжній сфері, та Міністерствами країн-учасниць ініціативи ЄС «Східне партнерство», відповідальними за реалізацію державної політики у молодіжній сфері.

У жовтні 2015 року у м. Прага (Чеська Республіка) відбувся Робочий семінар зі співробітництва між країнами Вишеградської групи, Східного партнерства та Румунії щодо розвитку молодіжної політики та молодіжної роботи. Результатом семінару є розроблений План дій на 2015–2017 роки на виконання Меморандуму про співпрацю у молодіжній сфері, укладеного між Міністерствами у справах молоді країн Вишеградської групи та Міністерствами у справах молоді країн Східного партнерства.

²³² Європейський центр знань молодіжної політики (ЕКСУР) є англomовною онлайн базою даних щодо молодіжної сфери країн Європи. Інформація збирається за допомогою мережі національних кореспондентів.

²³³ Youth policy in Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/ukraine?inheritRedirect=true>

Розвиток міжнародних молодіжних контактів з окремими країнами.

Станом на кінець 2015 року укладено та діяло більше 20 міжнародних угод про співробітництво у сфері молодіжної політики, які дозволяють розвивати двосторонню співпрацю як на рівні державних органів, так і на рівні громадських організацій.

З метою поглиблення міжнародного молодіжного співробітництва, інтенсифікації міжнародних молодіжних обмінів, розвитку дружніх зв'язків між молоддю різних країн у 2015 році укладені дві міжурядові угоди: Угода між Урядом України та Урядом про Раду обмінів молоддю України та Литви і Договір між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про Українсько-Польську Раду обміну молоддю. У 2015 році завершені внутрішньодержавні процедури, необхідні для набрання чинності відповідних міждержавних Угод²³⁴.

Найбільш активно є співпраця державних установ і громадських організацій у форматі імплементації двосторонніх програм молодіжного співробітництва з Азербайджаном, Грузією. Особливої уваги заслуговує молодіжне співробітництво з Німеччиною та Францією²³⁵. На даний час триває «переформатування» реалізації двосторонніх українсько-німецьких та україно-французьких молодіжних програм та заходів. Обидві сторони знаходяться у пошуку більш дієвих інструментів взаємодії, залучення широкого кола молодіжних організацій з обох сторін.

Постійно відбуваються спільні заходи щодо українсько-американського співробітництва між Міністерством та Посольством США в Україні, Корпусом Миру, Агенцією США з міжнародного розвитку (USAID), Корпусом миру США в Україні, програмою академічних обмінів ім. Фулбрайта, Американськими радами з міжнародної освіти.

Налагоджено співпрацю Мінмолодьспорту з Молодіжною радою при Посольстві США, яка складається з представників українських молодіжних громадських об'єднань, молодіжних лідерів та активістів та діє як дорадчий орган при Посольстві під час прийняття рішень щодо молодіжних проектів та заходів. Міністерство запрошує представників Молодіжної ради у якості експертів до складу робочих груп, конкурсних комісій та інших дорадчих органів при Мінмолодьспорту.

Триває співпраця за проектом Корпусу миру США в Україні «Молодіжний розвиток». В рамках проекту до України щороку прибувають волонтери зі Сполучених Штатів Америки, які протягом двох років живуть та працюють з українськими громадами в містах, містечках та селищах по всіх регіонах України. Волонтери працюють за трьома напрямками: розвиток у молоді життєвих навичок, пов'язаних з фізичним та емоційним

²³⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 р. № 1016 «Про затвердження Угоди між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про Раду обмінів молоді України та Литви» та Постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 р. № 1015 «Про затвердження Угоди між Урядом України та Урядом Польщі про Українсько-Польську Раду обміну молоді»

²³⁵ CountrySheetonYouthPolicyinUkraine.YouthPartnership.Lastupdated 10.03.2016. P.22.

здоров'ям, підготовка молоді до самостійного життя та професійної діяльності, виховання відповідальних громадян шляхом залучення молоді до волонтерської діяльності.

За підтримки USAID відбувається вивчення міжнародного досвіду та впровадження кращих світових практик у реформуванні молодіжної сфери, зокрема щодо успішного впровадження Національної програми громадянської освіти в Україні.

Міністерство молоді та спорту постійно працює у напрямі розширення мережі міжнародних молодіжних зв'язків шляхом розробки проєктів міжнародних договорів України з іншими країнами. На стадії розробки, опрацювання та узгодження з партнерами перебувають проєкти міждержавних та міжвідомчих угод щодо співробітництва у молодіжній сфері з Естонією, Індією, Італією, Латвією, Македонією, Марокко, Словенією, Румунією, Саудівською Аравією, Таджикистаном, Хорватією.

Співпраця з діаспорою.

Міністерство молоді та спорту, молодіжні організації та інші громадські інституції в 2015 році приділили значну увагу активній співпраці з молодіжними структурами української діаспори, зокрема зі Світовим Конгресом Українців (СКУ) та Світовим конгресом українських молодіжних організацій (СКУМО).

Мінмолодьспорту надає всебічну підтримку громадським молодіжним організаціям України у проведенні заходів за участю української діаспори. У 2015 році в рамках Меморандуму про співпрацю між Міністерством молоді та спорту і СКУМО та за підтримки Міністерства, в тому числі фінансової, громадськими організаціями України за координації Світового конгресу українських молодіжних організацій проведено Форум української молоді діаспори в м. Одесі.

Необхідно відзначити, що не дивлячись на велику кількість виконаних завдань щодо забезпечення міжнародного молодіжного співробітництва, не всі завдання в межах Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009–2015 рр. вдалося виконати в повній мірі з різних причин, серед яких і вплив військового конфлікту на сході України, фінансово-економічні проблеми країни та відсутність достатнього фінансування на налагодження міжнародних молодіжних контактів та деякі інші.

У цілому аналіз реалізації міжнародного молодіжного співробітництва у 2015 році демонструє, що більшість завдань, що поставлені програмними урядовими документами та рішеннями, що базуються на міжнародних договорах і зобов'язаннях, державним і громадським структурам та організаціям України, відповідним за реалізацію державної політики у молодіжній сфері, вдалось реалізувати.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

У 2015 р. збереглися негативні тенденції *соціально-демографічних характеристик* молоді: продовжився процес зменшення чисельності молодих людей віком 14–35 років в Україні та зниження їх питомої ваги в загальній кількості населення. На початок 2016 року чисельність молодих людей віком 14–34 роки становила 11 829 350 осіб. Відбувається «старіння» молодіжного контингенту внаслідок перерозподілу у віковому складі молоді на користь порівняно старших вікових груп. Другий рік поспіль в українській статистиці серед причин смерті населення фігурує «ушкодження внаслідок воєнних дій», що пов'язано з проведенням антитерористичної операції на частині території Луганської та Донецької областей. Так, серед тих, хто загинув у 2015 році внаслідок воєнних дій, молодь становила 42%.

Що стосується ціннісних орієнтацій, то першочерговими пріоритетами для молоді є народження та виховання дітей – для 48% молодих людей, робота (пошук та/або досягнення певних результатів у ній) є важливим для 44%, заробляння/отримання достатньої кількості грошей обрали 36%, пошук коханої людини та/або одруження – 21%, здоров'я (дотримання здорового способу життя, подолання певної хвороби тощо) – 19%, свободу і незалежність в своїх рішеннях та вчинках – 18%, здобуття освіти (включно з самоосвітою) – 15% і стільки ж – цікаве дозвілля (15%).

За останні два роки суттєво підвищилися показники таких ціннісних пріоритетів української молоді, як державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, національно-культурне відродження, соціальна рівність, участь у релігійному житті, участь у політичному житті.

Серед основних життєвих пріоритетів молоді **здоров'я (дотримання здорового способу життя, подолання певної хвороби тощо)** посідає важливе місце і є значущим для 19% загалу опитаних. Із збільшенням віку цінність здоров'я підвищується: здоровий спосіб життя є цінністю для 14 % молоді віком 14–19 років, а у віковій когорті 30–34 роки цей показник становить 2%.

На сьогодні в Україні є потреба формування міжсекторального та міжгалузевого підходу в проведенні профілактичних заходів щодо збереження здоров'я молодого покоління, усунення або зменшення факторів ризикованої поведінки, створення умов щодо забезпечення можливостей для молоді дотримуватися активного здорового способу життя, формування відповідального ставлення молоді до власного здоров'я. З метою недопущення погіршення стану здоров'я молоді необхідно вжити ряд заходів, зокрема:

- проведення та оприлюднення щорічних моніторингових досліджень щодо стану здоров'я молоді та поширення негативних явищ у молодіжному середовищі, ставлення молоді до збереження здоров'я та дотримання здорового способу життя;
- перегляд умов фізичного виховання в школах, спортивних секціях та групах здоров'я;
- підготовка фахівців державних установ та громадських організацій,

які працюють з молоддю, для проведення роботи з формування здорового способу життя;

- облаштування спортивних майданчиків у місцях проживання молоді;
- створення тематичних телепрограм з метою пропаганди здорового способу життя.

Освіта є одним з головних пріоритетів для молоді у віці 14–19 років. Чисельні соціологічні дослідження свідчать, що молодь орієнтується на здобуття вищої освіти в силу того, що освіта надає можливість кращого працевлаштування. Також простежується орієнтація частини української молоді отримати освіту за кордоном, що дозволить їм досконало оволодіти іноземною мовою та залишитися там працювати.

На вибір спеціальності впливають здебільшого власні уподобання студентів та можливість мати гарний заробіток. У той же час кожна десята молода людина при виборі спеціальності орієнтується на можливість отримання освіти безкоштовно. При виборі вищих навчальних закладів молодь, в основному, орієнтується на високий рівень викладання, територіальну доступність закладу та можливість отримати освіту безкоштовно.

Наведені дані свідчать про необхідність реформування системи вищої освіти в Україні, механізму державного замовлення, в основі якого повинна бути оптимізація підготовки фахівців відповідно до існуючих і прогнозованих потреб ринку праці. Одним із пріоритетів державної політики у сфері освіти повинно стати також формування системи навчання впродовж усього життя. З метою максимального використання позитивного потенціалу сучасних глобальних тенденцій у розвитку освіти та подолання їх негативних наслідків необхідною є реалізація низки заходів, зокрема:

- децентралізація системи вищої освіти, надання реальної автономії вищим навчальним закладам;
- поступова реструктуризація й оптимізація державного замовлення на підготовку спеціалістів за участю роботодавців з метою приведення державного замовлення у відповідність до реальних потреб державного і приватного секторів національної економіки;
- активне впровадження у програми вищої освіти підприємницької складової, передусім у плані оволодіння студентами практичними навичками, необхідними для ведення самостійної економічної діяльності, а також отримання ними необхідних знань щодо законодавства та практики бізнесу в Україні та за кордоном;
- цілеспрямована просвітницька робота з метою об'єктивного інформування батьків та абітурієнтів, зацікавленої громадськості щодо цінності тих чи інших спеціальностей на українському та міжнародному ринку праці;
- визнання та розвиток неформальної освіти та самоосвіти;
- популяризація української національної ідеї, виховання національно-патріотичної свідомості дітей та молоді;
- впровадження системної роботи з підготовки та організації діяльності молодіжних працівників;
- збільшення можливостей студентської молоді залучатися до

освітніх програм «Еразмус+» та інших навчальних програм шляхом розширення інформаційної кампанії про ці програми.

Проблемами **молодіжного ринку праці** є низька конкурентоспроможність молоді порівняно з іншими віковими групами населення, значні ризики втратити роботу через відсутність досвіду або практичних навичок. Цю проблему ускладнює збройний конфлікт на сході України, що провокує загострення економічних і соціальних проблем.

Існує дисбаланс між попитом і пропозиціями на ринку праці країни, що провокує звільнення працівників внаслідок незадоволеності професією та характером праці і, відповідно формує запит до перенавчання або отримання другої професії. У той же час навчальні заклади продовжують готувати фахівців за спеціальностями, частина з яких не затребувана на ринку праці. Значно посилюють проблеми молодіжної зайнятості нестійкі орієнтації молоді щодо професійних планів та власної кар'єри. Виникає потреба у розробці та реалізації цільових комплексних програм, спрямованих на профорієнтацію молоді в залежності від потреб ринку праці, а також посилення координації діяльності служби зайнятості із закладами освіти щодо перепідготовки незайнятої молоді.

З метою сприяння працевлаштування молоді потрібно:

- забезпечення сприятливих правових та адміністративних умов для діяльності як державних, так і недержавних агентств з працевлаштування;
- підвищення ефективності профорієнтаційних послуг із урахуванням професійних потреб сучасного ринку праці та підвищення рівня довіри молоді до профорієнтаційних послуг;
- змістовне доповнення та доопрацювання інформаційної програми з надання допомоги молоді, яка шукає роботу, щодо умов та можливостей працевлаштування, розвитку власної кар'єри (сайт «Моя кар'єра»);
- розробка системи заходів, спрямованих на стимулювання молоді до роботи в Україні, у тому числі через розвиток молодіжного підприємництва (зокрема шляхом інвестування діяльності малих та середніх підприємств, заснованих молодими підприємцями) та участі в громадських роботах;
- забезпечення молоді можливостей для поєднання навчання та роботи через використання механізмів гнучкої зайнятості, а також розвиток дистанційної форми зайнятості.

Загальна тенденція зниження **цінності сім'ї** в системі життєвих цінностей української молоді свідчить про те, що Україна, як і більшість розвинутих країн, переживає інституціональну кризу сім'ї. Тому в найближчій перспективі не варто очікувати виходу країни з демографічної кризи. Змінити цей негативний прогноз можливо лише за умови негайного вироблення сімейноорієнтованої державної стратегії, невід'ємною частиною якою буде цілеспрямована політика формування сімейних цінностей та підвищення престижу повної дво-, три- та більше дітної сім'ї. Стратегічною метою модернізованої сімейної політики в Україні має бути зміцнення інституту сім'ї, прискорення виходу з демографічної кризи завдяки

популяризації та підтримки повної, середньодітної, соціально-економічної та духовно самодостатньої родини. З цією метою необхідно:

- запровадити навчальні програми, спрямовані на підготовку молоді до створення сім'ї, життя в подружжі та виховання дітей;
- розробити та впровадити навчальні та інформаційні матеріали з підготовки молоді, яка вступає до шлюбу, та молодих подружніх пар, до подружнього життя;
- створити консультативні пункти, телефони довіри для молодих людей з питань подружнього життя, сімейних стосунків, сексуального життя;
- забезпечити допомогу батькам у питаннях налагодження сімейних стосунків, виховання дітей: консультації, тренінги, клуби для батьків за місцем проживання;
- поширювати інформаційні матеріали, теле- і радіопрограми, що стосуються налагодження сімейних стосунків, виховання дітей, вікових криз, стосунків з підлітками тощо.

В Україні спостерігається піднесення *патріотичних настроїв*. З початку 2000 року кількість молодих людей, які пишаються українським громадянством збільшилась більш ніж на 20%, а сумарна кількість тих молодих людей, які не пишаються, зменшилась до 8% у 2015 р. Для молодого покоління питання гордості за країну є природнім: молодь не відокремлює себе від незалежної України, вона є її частиною.

Система виховання молоді на основі державницьких цінностей, національно-патріотичних переконань в Україні поки формується, її подальша розбудова потребує:

- розробки та удосконалення законодавства щодо формування національних цінностей та патріотичної свідомості дітей та молоді в Україні;
- створення Національного агентства громадянського виховання, волонтерства та сприяння обороні;
- розробки критеріїв і показників формування національно-патріотичного світогляду; показників оцінювання ефективності заходів та стандартів щодо засобів і способів, форм і методів національно-патріотичного виховання.

Враховуючи досвід європейських країн, є потреба у формуванні незалежної науково-дослідної бази України у молодіжній сфері як доказової бази обґрунтованої молодіжної політики, що враховує реальний стан і потреби державної системи та громадських інституцій, що ґрунтується на потребах і прагненнях української молоді. Наукове обґрунтування на підставі системних міждисциплінарних та мультидисциплінарних досліджень дозволить сформувати адекватне загальносуспільним ініціативам молоді та індивідуальним ініціативам молодих людей законодавство, нормативну базу та практику перспективного розвитку молодіжної політики Української держави.

Нагальним пріоритетом *законотворчої діяльності* у сфері молодіжної політики є:

- розробка проекту Закону України «Про молодь» з урахуванням

сучасних потреб української молоді і перспектив розвитку державної молодіжної політики;

- забезпечення механізму імплементації Переглянутої Європейської хартії участі молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівні;
- формування незалежної науково-дослідної бази України у молодіжній сфері як доказової бази обґрунтованої молодіжної політики, що враховує реальний стан і потреби державної системи та громадських інституцій, ґрунтується на потребах і прагненнях української молоді.

Українська молодь демонструє високу громадянську активність. У 2015 році участь хоча б в одному виді громадської діяльності на рівні громади брав кожен другий опитаний (54%), кількість молодих людей, що були активними членами організацій громадянського суспільства, становила 37,0 %, третина молоді (36 %) мала досвід волонтерської роботи. Попри високу громадянську активність української молоді, молодіжні громадські об'єднання не є консолідуючою силою молодіжної діяльності: у 2015 році лише 2% української молоді були членами молодіжних організацій і 7% іноді відвідували їхні заходи.

У сфері підтримки *громадянських ініціатив*, залучення молоді до розробки та реалізації молодіжної політики необхідно:

- запровадити ефективні механізми узгодження та координації діяльності державних та громадських інститутів у молодіжній сфері;
- створити умови для участі молодих громадян у формуванні та реалізації державної молодіжної політики;
- активізувати роботу молодіжних громадських організацій та об'єднань, спрямувати їхню діяльність на об'єднання громадянсько-активної молоді.

Реалізація *міжнародного молодіжного співробітництва* у 2015 році показала, що для зміцнення інтеграції з Європою та світом має бути надано організаційно-політичну підтримку розвитку різних форм міжнародного співробітництва та забезпечення проведення спільних проєктів.

З метою підвищення ефективності реалізації *державної молодіжної політики* доцільним є:

- проведення постійного моніторингу становища молоді та змін, що відбуваються у молодіжному середовищі. З цією метою необхідно затвердити Національні показники молодіжної політики, розроблені відповідно до рекомендацій Економічної та соціальної ради ООН «Пропонований набір показників для Всесвітньої програми дій, що стосується молоді» (Комісія соціального розвитку. П'ятдесят перша сесія. 6–15 лютого 2013), а також запровадити механізми їхнього збору, розрахунку та офіційного оприлюднення;
- підвищення кваліфікації працівників державних структур і представників громадських об'єднань, що працюють з молоддю, шляхом запровадження курсів підвищення кваліфікації працівників галузі при Державному інституті сімейної та молодіжної політики;
- подальше впровадження програми «Молодіжний працівник» з підготовки регіональних працівників молодіжної сфери.

Ціннісна складова є системоутворюючим чинником формування та реалізації державної молодіжної політики. Визначення базису суспільних цінностей передбачає наявність чіткого розуміння результату, який маємо отримати, тобто риси якого громадянина маємо виховувати, для якої держави, та які очікування молоді щодо цього. Важливим завданням є поглиблення інтеграції сучасної концепції виховання молоді в державну економічну, екологічну політику, політику зайнятості, культурну політику.

Формування системи ціннісних орієнтацій молоді має отримати більш практико-орієнтований характер на основі урізноманітнення форм роботи з молоддю щодо виховання самостійної, відповідальної особистості за власне життя та життя країни, активного члена громадянського суспільства. На сучасному етапі постійних змін життя суспільства особливого значення набуває орієнтування державної молодіжної політики на формування потреби саморозвитку та самореалізації інтелектуального, творчого потенціалу молоді. Важливим моментом, що потребує врахування, є те, що питання формування ціннісних орієнтацій молоді має бути невід'ємною складовою державотворчих процесів, розвитку суспільства та включення в ці процеси молоді.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Common EU Youth Policy Proposal 2014–24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oyed.org/index.php?en_eu-youth_proposal-for-10-key-points
2. Bloomberg rankings the world's healthiest countries. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bloomberg.com/businessweek/bloomberg/pdfs/WORLDS_HEALTHIEST_COUNTRIES_V2.pdf
3. Deutsche Gesellschaft für Erziehungswissenschaft, DGfE. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dgfe.de/aktuelles.html>
4. Deutsche Gesellschaft für Psychologie, DGP. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dgps.de/index.php?id=83&L=1/>
5. Deutsche Gesellschaft für Soziologie, DGS. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soziologie.de/de/aktuell/start.html>
6. Deutsches Jugendinstitut. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dji.de/>
7. Inter-Parliamentary Alliance for Human Rights & Global Peace (IPaHP). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ipahp.org
8. Howard Williamson. Supporting young people in Europe: principles, policy and practice. The Council of Europe international reviews of national youth policy 1997–2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/IG_Coop/YP_Supporting_young_people_Vol_I_en.pdf
9. Notices from European Union Institutions, Bodies, Offices and Agencies. Council. 2015 Joint Report of the Council and the Commission on the implementation of the renewed framework of the European cooperation in the youth field (2010–2018), (2015/C 417/3). Official Journal of the European Union. 15.12.2015.
10. O.I. Bogorodska. The development strategy of Ukraine twin cities' cooperation (the example of Lutsk city) // Actual problems of international relations. Release. – 2014. – Vol 1, No 122. – 2014. – Access mode : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/2424>
11. Organization for Youth Education & Development (OYED). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oyed.org
12. Savchuk I.S. Role of big Ukrainian cities' in international relations' support. Municipal. – Access mode : Uapa.ru/en/issue/2015/04/01
13. Studien zur Kinderrechtskonvention und ihrer Umsetzung in Österreich vorgelegt von Univ. Prof. Dr. Walter Berka, Universität Salzburg Univ. Prof. Dr. Christoph Grabenwarter, Wirtschaftsuniversität Wien Univ. Prof. Dr. Karl Weber, Universität Innsbruck beauftragt vom Bundesministerium für Familien und Jugend für das Kinderrechte-Monitoring-Board Dezember 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kinderrechte.gv.at/wp-content/uploads/2013/01/Studien-zur-Kinderrechtskonvention-und-ihre-Umsetzung-in-%C3%96sterreich.pdf>
14. Tilikina N. (2016) Forced Migration as a Major Reason for Internal and External Migration in Ukraine / EUREKA: Social and Humanities. – Vol 4, No 5(30). – P. 23–28.
15. Transparency International: Ми маємо рецепт подолання корупції в освіті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/3005.html>
16. Балух В. Релігійність молоді: загальноукраїнський і регіональний аспект/ В. Балух // Релігія та соціум/ – 2010. – № 2 (4). – С. 117–119.
17. Без молоді нема завтрашнього дня. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blyzhchedoboga.com.ua/molodi-zavtrashnogo-dnya>
18. Беленок О., Бова А. Споживча поведінка населення України / Українське

суспільство: моніторинг соціальних змін. – Вип. 2(16). – Інститут соціології НАН України, 2015. – 524 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/files/u/us2015.pdf>.

19.Біндяк А.Д. Девіантна поведінка молоді в українському суспільстві / А.Д. Біндяк: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Pedagogica/67903.doc.htm

20.Біла книга – 2014. Збройні Сили України. – К.: Міністерство оборони України, 2015. – 85 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2014.pdf

21.Бойко Н. Регіональні особливості соціально-громадянської активності в інтернеті-інтегруючий чи дезінтегруючий чинник сучасного українського суспільства?// Збірник наукових праць Інституту соціології НАН України. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 2(16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php

22.Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.

23.Гук Л.П. Державне регулювання нестандартної зайнятості/ Дис. канд. екон. наук. – К., 2015. – 221 с.

24.Дистанционная занятость: способ сэкономить в кризис или точка роста? – GFK Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/bitrixcms1/ss-59075712>

25.Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publpolit_u.htm

26.Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», 1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>.

27.Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції та грошових переказів в Україні/ Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні за фінансової підтримки уряду Канади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/infographics_15-03-16_ukr.pdf.

28.Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка/ С. В. Драч: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Znpkhist/2010_2/10dsvssd.pdf.

29.Економічна активність населення України 2015. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.org>.

30.Жужа Л. «Моральні аспекти волонтерського руху на підтримку АТО» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_2_33.

31.Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

32.Зовнішня трудова міграція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350816>

33.Інститут соціології національної академії наук України «Ціннісні пріоритетимолоді України за період 2009–2014рр. Аналітична записка». – К., 2016.

34.Інформація Державної служби зайнятості «Молодь на ринку праці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543.

35. Інформаційні матеріали Інституту економіки та прогнозування НАН України «Молодіжний сегмент ринку праці та економічні орієнтації сучасної української молоді». – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України. – 2016. – 16 с.

36. Київська міська цільова програма «Зміцнення і розвиток міжнародних зв'язків на 2015–2018 рр.», затверджена рішенням Київської міської ради від 12.02.2015 р., №73/938. Звіт за 2015 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kmr.gov.ua/uk/municipal-target-programs/info-progress.

37. Ключові особливості нормативно-правової бази функціонування побратимських зв'язків міст України/ Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Вежа: 2012. – С. 107–113.

38. Тихомирова Є. Глобальний контекст зовнішньої регіональної політики ЄС: Латинська Америка // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2013. – № 9. – С. 39–45. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/6502/1/11.pdf>.

39. Кого зараз треба? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hh.ua/article/19016>.

40. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. Представництво МОМ в Україні. – К., 2016. – 116 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.

41. Міжнародна співпраця регіонів в контексті зближення України та ЄС: зовнішньоекономічні, інвестиційні та управлінські аспекти: Аналітична записка. – Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1554>.

42. Молодіжне лідерство і волонтерство в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=73474&print=Y.

43. Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки: Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року)/ Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Беляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін.]. – К., 2015. – 200 с.

44. Освіта в Україні. 2015 р.: Збірник. Аналітичний центр SEDOS. – 2016. – 32 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cedos.org.ua/data/pdfs/osvitaua_250416_updated.pdf.

45. Офіційний сайт Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>.

46. Панина Н. В. Избранные труды по социологии: в 3 т. – Т. 3: Социология политики, национальных отношений, общественного мнения и социальная психиатрия/ Панина Н.; сост., ред. Е. И. Головаха. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2012. – С. 26–33.

47. Переглянута Європейська хартія участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні. – Режим доступу <https://docs.google.com/document/d/14PIUZixyHDOuqMxWpb3SEsAhiVpkQ7JMLIH1DT3w/edit>.

48. Перехід на ринок праці молоді України / Елла Лібанова, Олександр Цимбал, Лариса Лісогор, Ірина Марченко, Олег Ярош, Міжнародне бюро праці. – Женева: МОП, 2014.

49. Перспектива Третього Майдану. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://dif.org.ua/ua/mass_media/perspektiva-tretogo-maidanu.htm

50. Перспективи розвитку партнерських відносин України з Румунією. Аналітична записка. - Національний інститут стратегічних досліджень. Серія «Міжнародні відносини», № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/2084.

51. Письменна А.В., Слободянюк А.В. Ставлення до релігії// Науково-технічна конференція гуманітарних підрозділів. – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11436/Письменна.pdf?sequence=1&isAllowed>.

52. Пожидаєв Є.О. Молодіжний чинник у становленні громадянського суспільства в Україні: аналітична записка// Стратегічні пріоритети. – 2009. № 3 (12). – С. 124–128. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/StPrior_12/16.pdf.

53. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба/ Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: агентство «Україна», 2012. – 80 с.

54. Каретна О.О. Політична активність молоді як умова соціально-політичних трансформацій в Україні//Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія»: Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. – Вип. 44. – С. 254-265. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/App/2012_44/Keretna.pdf.

55. Постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 р. № 1016 «Про затвердження Угоди між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про Раду обмінів молоді України та Литви» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

56. Постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 р. № 1015 «Про затвердження Угоди між Урядом України та Урядом Польщі про Українсько-Польську Раду обміну молоді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

57. План дій Ради Європи для України на 2015–2017 рр. GR-DEM (2015) 2, 9 January 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/cm>.

58. Програма Британської Ради для молоді у галузі міжкультурного діалогу і соціального розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org.ua/active-citizens>.

59. Програма «Молодь змінить Україну» Фонду Б. Гаврилишина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bhfoundation.com.ua/programi/molod-zminue-ukrainu.html>.

60. Проект Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/19580>.

61. Протестні настрої не завжди ведуть до масових протестів і навпаки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://penta.org.ua/expert_comments/2760.

62. Результати моніторингового опитування Інституту соціології НАН України. – К.: Інститут соціології НАН України. – 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php.

63. Рейтинг самых престижных профессий 2015 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hh.ua/article/17898>.

64. Рекомендації парламентських слухань на тему «Про реформу охорони

здоров'я в Україні», схвалені постановою Верховної Ради України від 21.04.2016 р. № 1338-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

65.Релігія в житті громадян України: у що вірять українці? – Дослідження TNS MMI. – 2013–2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/religiya-v-zhitti-gromadyan-ukrayini-u-shho-viryat-ukrayintsi>.

66.Релігійна самоідентичність і молитва в Україні: аналіт. звіт. – К.: Київський міжнародний інститут соціології. – 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=638&page=1>.

67.Гаврилова, Н. С., Кисельов, О. С. Релігійність української молоді: раціональний вибір чи спонтанний крок // Человек и религия: материалы Междунар. науч.-практ. конф., 14–16 марта 2013 г., Минск, Республика Беларусь / под ред. С. Г. Карасёвой, С. И. Шагравского. – Минск, 2013. – С. 102–108. [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://elib.bsu.by/handle/123456789/85512>.

68.Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин / Національна безпека і оборона. – К.: Центр Разумкова, 2013. – № 1. – С. 15–40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/poll.pdf.

69.Ручка А.О. Ціннісні пріоритети населення України за умов суспільних трансформацій. Українське суспільство: 20 років незалежності: аналіт. матер. / Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології, 2011. – Том 1. – 570 с.

70.Політологічна теорія держави: навчальний посібник/ С. Рябов. До проблеми визначення поняття «громадянське суспільство»// А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Ельга, Ніка – Центр, 2003.– 664 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Spec/2002_20-1/60_gyabov_ss.pdf.

71.Сидоренко С.В. Волонтерство як суб'єкт глобально-мережевого громадянського суспільства в контексті сучасних соціополітичних трансформацій/ Гуманітарний вісник ЗДІА. – Запоріжжя: ЗДІА, 2015. – № 60. – С. 167-174. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/gvzdia_61_167_174.pdf.

72.Національне виховання учнів: регіональний аспект (з досвіду роботи загальноосвітніх навчальних закладів Рівненської області) (ч.1) / Автори-упорядники: Н.Гавриш, Ситник Г.І., Коломієць Н.М. – Рівне, 2012. – 280 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediku.com.ua/rivnensekij-oblasnij-institut-pislyadiplomnoyi-pedagogichnoyi-v5.html?page=13>.

73.СНІД в Україні: статистика на 01.07.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.antiaids.org/ukr/news/aids_stat/snd-v-ukran-statistika-na-01072016-11017.html.

74.Становище сімей в Україні (за підсумками 2000-2009 років): щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики. – К. : Б.в., 2011 . – 222 с.

75.Статистичний бюлетень «Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2015 році». – К.: Державна служба статистики, 2016. – С. 90.

76.Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2015 році» (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2015 року). – К.: Державна служба статистики, 2016. – С. 149.

77.Стаття першого заступника Міністра освіти і науки Інни Совсун

тижневику «Дзеркало тижня» № 27 від 6 серпня 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/interview/2016/08/08/stattya-pershogo-zastupnika-ministra-osviti-i-nauki-inni-sovsun>.

78. Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 року)/ Міністерство молоді та спорту України, Державний інститут сімейної та молодіжної політики. – К., 2014. – 359 с.

79. Стратегія національно-патріотичного виховання на 2016–2020 рр., затверджена Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>.

80. Туберкульоз в Україні (Аналітично-статистичний довідник), Міністерство охорони здоров'я, 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucdc.gov.ua/pages/diseases/tuberculosis/surveillance/statistical-information>.

81. Указ Президента України «Про призначення стипендій Президента України для молодих майстрів народного мистецтва на 2016 рік» від 4 квітня 2016 року № 200/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/200/2015>.

82. Роговик О., Набі Е. «Українська криза» 2013–2015 рр. та основи сучасного міжнародного порядку// Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 15 травня 2015 року. Упорядники: Мальський М. З., Вовк Р. В., Кучик О. С. – Львів, Львівський національний університет імені І. Франка, 2015. – С. 33-36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Free Voice Information Analysis. April 21, 201.

83. Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року)/ Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. – К., 2012, С. 70.

84. Фесун С. Є. Молодіжні субкультури: за і проти / С. Є. Фесун. // Департамент освіти та гуманітарної політики, Черкаський методичний кабінет установ освіти, Черкаська загальноосвітня школа І-ІІІ ст. № 7 Черкаської міської ради Черкаської області, 2015. – 256 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://school7.ck.ua/wp-content/uploads/Molodizhni_subkulturi_Fesun_S_Ye.pdf.

85. Формування здорового способу життя: навч. посібн. для слухачів курсів підвищення кваліфікації державних службовців / О. Яременко, О. Вакуленко, Л. Жаліло, Н. Комарова та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 232 с.

86. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К.: НІСД, 2015. – 684 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf.

ВИКОРИСТАНІ СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціологічне дослідження «Цінності української молоді» (2016). Проведено Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» у 2016 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України. Опитування молоді України віком від 14 до 35 років проводилося стандартизованим методом інтерв'ю за місцем проживання за вибірковою сукупністю. Опитування проводилося в серпні–вересні 2016 р. в усіх регіонах України, а також у м. Києві, окрім тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, АР Крим та м. Севастополя. Всього опитано 1200 респондентів.

Соціологічне дослідження «Соціально-економічний портрет студентів» (2016). Опитування студентів ВНЗ проводилося компанією GfK Ukraine у період з 15 лютого по 6 березня 2016 року на замовлення Аналітичного центру CEDOS в рамках проекту «Ініціативи з розвитку українських аналітичних центрів» Міжнародного фонду «Відродження» (IRF) у співпраці з Фондом розвитку аналітичних центрів (ТТФ), за фінансової підтримки посольства Швеції в Україні (SIDA). Вибірка дослідження: 831 студент денної форми ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

Соціологічне дослідження «Опитування учнівської молоді 9–11 класів в Луганській області» (2016). Проводилося Державним інститутом сімейної та молодіжної політики спільно з Луганським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти у травні – червні 2016 року. Вибіркова сукупність репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками: регіон, тип поселення, стать, вік. Всього опитано 484 респонденти.

Загальнонаціональне опитування України (2016). Проведене Інститутом соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» за сприяння Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 13 червня по 4 липня 2016 року за квотною вибіркою, що представляє доросле населення (від 18 років). Опитування здійснювалось у всіх областях України (крім АР Крим та окупованої територій Донецької та Луганської областей) методом особистого інтерв'ю за місцем проживання респондента. Усього опитано 1802 особи.

Загальноукраїнське опитування населення України (2016). Проведено Центром соціальних досліджень «СОФІЯ» з 29 червня по 8 липня 2016 року в усіх адміністративних областях України, окрім АР Крим та окупованої територій Донецької та Луганської областей. Усього опитано 2001 респондент віком від 18 років і старше. Вибірка опитування репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними ознаками. Статистична похибка не перевищує 2,2%.

Всеукраїнське соціологічне дослідження «Ставлення молоді до участі у волонтерській діяльності» (2015). Проведено Державною бібліотекою України для юнацтва з березня по вересень 2015 року. У дослідженні взяли участь молоді читачі ОБЮ ім. В.Симоненка та 17 ЦБС області. Всього 1205 респондентів – підлітки та молодь віком 10–35 років.

Соціологічне дослідження «Молодь України–2015». Проведено GfK Ukraine у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні, зокрема Фонду народонаселення ООН (UNFPA), Програми розвитку ООН (UNDP), Дитячого фонду ООН (UNICEF), програми Волонтери ООН (UNV) та офісу Координатора системи ООН. Опитування молоді України віком 14–34 роки проводилося стандартизованим методом інтерв'ю за місцем проживання за вибірковою сукупністю в усіх регіонах України, а також у м. Києві, окрім тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, АР Крим та м. Севастополя. Всього опитано 2 852 респонденти.

Соціологічне дослідження «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів» (2015). Загальнонаціональне опитування студентів проведене з 5 по 12 березня 2015 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніансоціолоджі сервіс». Усього опитано 1001 респондент за національною вибіркою ВУЗів України, що є репрезентативною для студентського загалу за розташуванням ВНЗ, формою власності, курсом навчання. Опитування в Криму, Донецькій та Луганській областях не проводилось. Для порівняння – результати загальнонаціонального опитування студентів, проведеного у березні 2011 року.

Соціологічне дослідження «Вивчення досвіду роботи управлінь/відділів та установ, які працюють з молоддю на регіональному рівні». Проведено з 20 липня по 10 серпня 2015 року методом он-лайн опитування у більшості регіонів України// Архів Державного інституту сімейної та молодіжної політики.

Рейтинг найпрестижніших професій 2015 року. Опитування проведено Дослідницьким центром Міжнародного кадрового порталу hh.ua в листопаді 2015 року. В опитуванні взяв участь 1581 респондент із різних регіонів України.

Соціологічне опитування «Молодь і протиправна поведінка» (2015). Проведено Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи. Загальна кількість респондентів становила 10743 особи з 10 областей та м. Києва, з них учнів міст – 8140, села/селища – 2603 відповідно. У дослідженні враховано гендерний розподіл, всього опитано: 5352 хлопця і 5391 дівчину. Серед опитаних представлено 2 категорії: учні 9–11 класів – 5 450, учнів/студентів ПТНЗ/ВНЗ I–II рівнів акредитації – 5 293.

Соціологічне дослідження «Громадська думка населення України: Протестні настрої в період кризи». Проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова з 22 по 27 липня 2015 року. Опитано 2011 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Соціологічне дослідження «Прагнення, бачення розвитку і погляди української молоді» (2014). Проведено GfK Ukraine у листопаді–грудні 2014 року на замовлення British Council. Проведено 1200 онлайн інтерв'ю та 30 глибинних інтерв'ю. Опитування в Криму та на окупованій території Донецької та Луганської областей не проводилось. Вибірка є репрезентативною для інтернет-користувачів у віці 16–35, які користуються Інтернетом більше 11 годин на тиждень в неробочих цілях. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org.ua>.

Соціологічне дослідження проведено в вересні 2014 фондом «Демократичні ініціативи» спільно з КМІС. Проведено в 110 населених пунктах у всіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим та Луганської області. У період опитування у Луганській області тривали інтенсивні військові дії, тому за рахунок Луганської області було відповідно збільшено квоту Донецької області, яка за багатьма параметрами мало відрізняється від населення Луганської області. Усього зібрано 2035 анкет. Похибка вибірки не перевищує 2,2%.

Соціологічне дослідження «Молодь України: спосіб життя та ціннісні орієнтації» (2010). Проведено Центром «Соціальний моніторинг» у квітні 2010 р. Опитано 1800 респондентів віком 15–34 роки проведено в усіх регіонах України. Джерело: Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. — 248 с.

Соціологічне дослідження «Молодь України: червень 2007 р.». Проведено Державним інститутом сімейної та молодіжної політики у червні–липні 2007 р. Опитування молоді України віком 14–35 років проводилося стандартизованим методом інтерв'ю за місцем проживання за вибірковою сукупністю. Опитування проводилось в усіх регіонах України, а також у м. Києві та АР Крим. Всього опитано 1800 респондентів.

Соціологічне дослідження «Молодь України–2006». Проведено Державним інститутом проблем сім'ї та молоді з 30 травня по 23 червня 2006 р. в усіх областях України, АР Крим та м. Києві. Опитано молодь України віком від 14 до 35 років. Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента „віч-на-віч». Всього опитано 1503 респондентів віком від 14 до 35 років.

Соціологічне дослідження «Настрої, цінності та орієнтації української молоді: червень 2002р.». Проведено Українським інститутом соціологічних досліджень з 19 по 26 червня 2002 року у 10 областях України, АР Крим та м. Києві. Всього опитано 2007 респондентів віком від 14 до 28 років. Вибіркова сукупність багатоступенева, територіально-поселенська, стратифікована, репрезентативна для населення України віком 14–28 років за основними соціально-демографічними ознаками: регіон, тип поселення, стать, вік.

Моніторингове опитування населення України стосовно соціального середовища молоді віком від 14 років (2000). Проведено Українським інститутом соціальних досліджень у травні 2000 року в усіх адміністративно-територіальних одиницях України: 24 областях, АР Крим, м. Києві та м. Севастополі. Вибіркова сукупність репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Загальна кількість опитаної молоді 14–28 років становить 854 респонденти.

Соціологічне дослідження «Ціннісні орієнтації молоді» (1997). Проведено Українським інститутом соціальних досліджень у грудні 1997 року в 10 областях України, АР Крим та м. Києві. Всього опитано 1500 респондентів віком від 15 до 28 років. Вибіркова сукупність багатоступенева, територіально-поселенська, стратифікована, репрезентативна для населення України віком 15–28 років за основними соціально-демографічними ознаками: регіон, тип поселення, стать, вік.

Ціннісні орієнтації сучасної української молоді

Підписано до друку 21.10.2016 р.
Формат 70х100/32. Папір офсетний. Гарн. Times New Roman.
Тираж 100 прим. Зам. 1993.

Зверстано та віддруковано в друкарні ПП «СКД».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи КІ № 164 від 25.04.2013 р.
ПП «СКД», м. Переяслав-Хмельницький, вул. Гімназійна, 9-а
Тел: (04567) 5-25-62, 5-25-63, (093) 04-50-605, (067) 65-65-355
E-mail: skd_druk@ukr.net
Сайт: www.skd-druk.com